U.B.C. LIBRARIES

TOWARZYSTWO NAUKOWE W TORUNIU
SOCIETAS LITERARIA TORUNENSIS

FONTES

XXI

TOM JUBILEUSZOWY

NAJDAWNIEJSZE USTAWY GIMNAZJUM TORUŃSKIEGO. WYDAŁ DR. STANISŁAW TYNC.

STORAGE-ITEM
MAIN LIBRARY

LP9-R14C
U.B.C. LIBRARY

TORUŃ.
KIEM S. BUSZCZYŃSKIEGO.
1925.

LF
4208
T678
1925

TOWARZYSTWO NAUKOWE W TORUNIU
SOCIETAS LITERARIA TORUNENSIS

FONTES

XXI

IN MEMORIAM
IUBILAEI SEMISAECULARIS

TORUNII.
TYPIS S. BUSZCZYŃSKI
1925.

NAJDAWNIEJSZE USTAWY GIMNAZJUM TORUŃSKIEGO

WYDAŁ

DR. STANISŁAW TYNC

Z ZASIŁKIEM
WYDZIAŁU NAUKI MINISTERSTWA
W. R. I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

TORUŃ.
NAKŁADEM TOWARZYSTWA NAUKOWEGO W TORUNIU.
DRUKIEM S. BUSZCZYŃSKIEGO.
1925.

WSTĘP.

Toruńskie „gymnasium academicum“ ma swoją chlubną kartę w dziejach szkolnictwa dawnej Rzeczypospolitej polskiej; było ono jedną z najlepszych szkół protestanckich, nie tylko w Prusiech Królewskich, ale i w Polsce całej. Założone w r. 1568, a ściślej mówiąc, już w r. 1564, zreformowane w duchu Sturmowskim i powiększone, dzięki znakomitemu burmistrzowi toruńskiemu, Henrykowi Strobandowi (1548—1609) o akademicką „classis suprema“ w r. 1594, przez cały wiek XVII stało na poziomie bardzo wysokim. Słynny „tumult toruński“ r. 1724 zadał mu cios bolesny i przyprawił gimnazjum toruńskie o kilkonastoletnie podupadnięcie, z którego wydźwignęło się ono około połowy XVIII w. aby znów stanąć niemal na dawnej wyżynie i przetrwać, ze świetności schodząc do upadku i znów się z niego podnosząc, aż po rozbiory Polski, i poza nie, poprzez czasy Księstwa Warszawskiego, aż po dzień dzisiejszy.

Łacińskie z ducha, z kierunku i z języka wykładowego, niemieckie z większości jego nauczycieli i uczniów, położyło ono wielkie zasługi około kultury Rzeczypospolitej, już przez to, że dawało jej synom, jej obywatelom wykształcenie poważne i głębokie, ale zwłaszcza przez to, że od samego początku swego istnienia, miało jako osobną część składową, specjalną „schola polonica“, gdzie zarówno Niemcy, jak i członkowie innych narodowości, (zwłaszcza Węgrzy) jak też i bardzo licznie napływający do toruńskiego „gymnasium academicum“ Polacy-protestanci (z Leszna, Bojanowa, Wschowy i skądinąd) nabywali dobrej znajomości czystej, wzorowej, pięknej polszczyzny. „To jedno — powiadają Ustawy z r. 1568 — jest szczególną szkoły naszej osobliwością, że cała rzesza uczniów składa się zarówno z Polaków, jak i Niemców, których przy-

syłają do nas dla wyuczenia się tych języków wraz z łacińskim".

Utrzymywane przez miasto, pozostające pod rządami jego Rady, burmistrzów i specjalnego urzędu szkolnego: Scholarchatu trójosobowego, rządziło się ono, wzorem wielu ówczesnych szkół polskich, niemieckich i innych, od pierwszych chwil istnienia, swym własnym statutem. Najdawniejsza jego redakcja (drukowana) pochodzi z r. 1568. Przedrukowuję ją niniejszem z dwu powodów: po pierwsze, że jako najstarsza, jest ona niezbędna dla dopełnienia historycznego obrazu wewnętrznego ustroju gimnazjum toruńskiego, po drugie, że dochowała się ona w znikomej zapewne liczbie egzemplarzy wogóle, a z bibljotek polskich (K. Estreicher: »Bibliografja Polska« Tom. XIII. Kraków 1894 str. 335 nie zna egz. w księgozbiorach) zachował się jedyny egzemplarz w „Książnicy miejskiej im. Kopernika" w Toruniu (Sygn. Bibl. gimn. K. 4⁰ 18). Ta, związana z nazwiskiem pierwszego jej (z tym już tytułem) rektora, Magistra Macieja Breu'a: „Novae Scholae Thorunensis Ratio doctrinae et disciplinae", wydrukowana w Gdańsku u Jakóba Rhode (bowiem pierwsze druki z toruńskiej oficyny drukarskiej Stanisława Wurffschauffla ukazały się dopiero w r. 1569) formatu 4⁰ obejmuje 40 stronic, a składa się z kilku części. W przedmowie (Candido et aequo Lectori S.[alutem]) opowiada Breu, że Rada miejska toruńska, zdając sobie jasno sprawę z tego, iż szkoły są strażnicami „doctrinae verae" (tj. protestanckiej) „gymnasium suum magnis sumptibus exstructum (ma na myśli zabiegi z r. 1564) et nescio quo fato fere collapsum, iam denuo instauravit, nullis parcens impensis", i w tym celu postarała się nietylko o najęcie wielu dobrych nauczycieli, ale i o urządzenie czegoś w rodzaju bursy, a również ogłosiła drukiem Ustawy szkolne, „ea solum de causa, ut Constitutione Scholae Nostrae omnibus manifestata, eo plures tam Poloni quam Germani adolescentes studiorum gratia ad nos confluerent". W umieszczonej po wstępie Breu'a, przemowie, pastor i profesor toruński, Szymon Musaeus, wyjaśniwszy obrazowo, że szkoła to „fonticulus", z którego wypływają trzy strumienie światła i nauki: „in templa", „in curias" oraz „in privatas domus", zwraca się do nowo mianowanego rektora (zwie go

„ludimoderator") i wśród przypomnień o jego obowiązkach wręcza mu rózgę „tanquam ab ipso Spiritu sancto consecratam in salutare antidotum contra iuvenilem stultitiam et temeritatem"; kończy przemowe modlitwą. Potem następują (pomieszczone już w niniejszym tomie) Ustawy szkolne, a kończy: „Carmen de nova Constitutione Gymnasii Toruniensis" pióra konrektora, Łukasza Schubbe (Schubbaeus), gdzie m. in. czytamy:

„Hic Germanus homo graium praeterque latinum
Sermonem, discet verba Polona loqui.
Namque Professorem nutrit schola nostra Polonum,
Ingenii Musae quem decorare bonis.
Sarmaticusque puer, studium nisi desit et usus,
Discet Teutonicos ore referre modos".

Druga Ustawa gimnazjum toruńskiego pochodzi z d. 19 czerwca r. 1600. Różni się jednak ta Ustawa znacznie od Ustawy z r. 1568. zarówno układem, jak i treścią, tj. programem szkoły i duchem przepisów dyscyplinarnych dla uczniów i nauczycieli. Trzeba to podnieść wbrew ostrożnemu zresztą twierdzeniu sumiennego badacza dziejów gimnazjum toruńskiego, A. Lehnerdta, który w „Geschichte des Gymnasiums zu Thorn" (Festprogramm des königl. ev. Gymn. zu Thorn 1868) str. 41. twierdzi: „Die Bestimmungen derselben (tj. „Leges") sind zum Theil mit denen der „Novae Sch. T. Ratio doctr. et disc." von M. B. aus dem jahre 1568 gleichlautend", choć swoją drogą doda: „doch ist ein bedeutender Fortschritt unverkennbar"; zwłaszcza zaś niesłusznie dopatruje się wielkich podobieństw co do programu, mówiąc: „Der Lehrplan stimmt im wesentlichen mit dem vom Jahre 1568 überein" (str. 44).

O ile mi wiadomo, nie była ta ustawa drukowana ani w r. 1600, (jest to rok uchwalenia Ustawy przez Radę miejską) ani później. Jej urzędowy oryginał jeszcze w r. 1875, a zapewne i przez szereg lat później znajdował się w Bibljotece gimnazjalnej toruńskiej; świadczyłaby o tem notatka dra Emila Waschinskiego w jego: „Das Thorner Stadt- und Landschulwesen vom Beginn der Reformation bis zum Ende der polnischen Herrschaft". (Zeitschrift des westpreuss. Geschichtsvereins, Heft 57 i odbitka). Danzig 1915, str. 24 przyp. l. wedle której ten oryginalny rękopis „ist nach Auskunft der Bibliothekverwaltung bereits in den neunziger Jahren vermisst worden".

Nie miał ten rękopis coprawda szczęścia, gdyż, wedle Lehnerdta (op. cit. Str. 22) za czasów profesury Sammeta (1771—1803) zaginął on, ale się znów odnalazł. („In der Gimnasialbibliothek hat sich das bereits von Sammet als verloren beklagte Original dieser Schulgesetze wieder vorgefunden"). Maksymiljan Curtze w swej wydanej w sprawozdaniu gimnazjalnem toruńskiem pracy p. t. „Die Handschriften und seltenen alten Drucke der Gymnasialbibliothek zu Thorn, beschrieben vom ord. Lehrer ....." na str. 13 pod nr. 56 notuje, że oficjalny papierowy rękopis tej Ustawy (ozn. sygn. K. 4⁰. 110.) składający się z 156 kart, zawiera następujące rzeczy: 1) karta 4a—5b: „Bestätigung der Bürgermeister und Rath der Stadt Thorn für die nachfolgenden Gesetze", 2) karta 6a—115a: „Leges ac Instituta Scholae Thoruniensis", 3) k. 116a—118b: „Nochmalige Bestätigung mit angehängtem Stadtsiegel vom 19 Juni 1609", 4) k. 120a—137a: „Leges Oeconomiae Scholasticae Thoruniensis Anno 1601 Cal. Januarij promulgatae".

Niestety rękopisu tego, który był — jak zaświadcza cyt. Lehnerdt — „ein sehr schön geschriebener Quartband", niema już dziś w tej bibljotece wskutek karygodnego niedbalstwa kierownictwa tego cennego księgozbioru za czasów niemieckich. I dlatego wspomniany powyżej Waschinski, wydając w r. 1915 swą rozprawę o szkolnictwie toruńskiem, nie wyzyskał tego tak ważnego, podstawowego źródła do dziejów gimnazjum toruńskiego i organiczył się jeno do elegijnego westchnienia w cytowanym przyp. na str. 24: „Alle sonst von mir angestellten Versuche, die verschwundenen Schulgesetze aufzusuchen, blieben erfolglos". I zaiste dziwne się muszą nasuwać refleksje co do sumienności i dokładności tego badacza, jeśli on, który przecie, (jak dowodzi nie tylko spis źródeł, z których korzystał, ale i tekst jego rozprawy), zajrzał również do Archiwum miejskiego w Toruniu — nie doszukał się tam rękopisów Ustaw z r. 1600, mimo, że przecie rękopiśmienny inwentarz tego archiwum: „Catalog II des Raths-Archivs zu Thorn" sporządzony na długo przed jego badaniami, wyraźnie w dziale X wskazywał: pod nr. 6 „1600. Schulenordnung des Rathes für die Stadt Thorn" pod nr. 7. „1600 a. Die Oeconomie des Gymnasiums, b. Stiftung und Statut dieser Schule,

c. 1670. Bestallung des Oeconomen..." pod nr. 8. „1600. Schulenordnung der Stadt"; zadziwia to tembardziej, że przecie Waschinski, jak dowodzą wyliczone przezeń na str. 7 „Quellen", z których czerpał, cytuje z tego działu X. Archiwum, fascykuły opatrzone sąsiedniemi sygnaturami 2, 3a, 4, 9, 13; nie mówiąc już o tem, że ks. Stanisław Załęski w swem epokowem, na niezmiernie skrzętnych poszukiwaniach archiwalnych opartem dziele pt. „Jezuici w Polsce" T. IV cz. 2., Kraków 1904 str. 683. w przyp. 2 zanotował: „W Thorner Rathsbibliothek w Toruniu znalazłem (oddział X. t. 6) rękopis w 8-ce z r. 1600 p. t. Schulordnung vom Rathe verordnet. Thorn 1600. Tekst łaciński: Leges et instituta Scholae Thoruniensis. Jest i drugi i trzeci egzemplarz tego regulaminu (X, 78 [omyłkowo zamiast 7, 8] in 4to)". Najsłuszniej też, cytując tę notatkę ks. Załęskiego, wytknął Waschinskiemu ten ogromny, zasadniczy brak jego rozprawy prof. Antoni Karbowiak w recenzji z niej w „Zapiskach Towarzystwa Naukowego w Toruniu" T. III nr. 11. (za III kwartał r. 1916) i dodał na końcu: „Te szczegóły można jednak sprawdzić tylko na miejscu" [1]).

Do tych to archiwalnych egzemplarzy Ustaw sięgnął pastor toruński, R. Heuer, wydając w r. 1918 dla uczczenia 350 rocznicy istnienia gimnazjum toruńskiego małą broszurkę p. t. „Das Thorner Gymnasium im Jahre 1600." Thorn 1918, gdzie podał o tych rękopisach krótką wiadomość, a po krótkim wstępie o dziejach najdawniejszych gimnazjum streścił te ustawy, zaopatrując je paru uwagami objaśniającemi.

Egzemplarz Ustaw, przechowany w Archiwum miejskiem toruńskiem pod sygn. X. 6. (oznaczany przeze mnie w tym tomie stale jako rękopis 1-szy) jest to rękopis oprawny (oprawa świeżej daty) formatu małej ósemki (11×18) z napisem (późniejszej ręki) na pierwszej po okładce karcie: „Schulordnung vom Rathe verordnet. Thorn 1600". Znajdował się on

[1]) Warto nadmienić, że p. W. odpowiadając na tę recenzję w dość zaczepnym tonie w „Historische Monatsblätter für die Provinz Posen". 1917 nr. 11/12 na taką w tej sprawie zdobył się wzmiankę (str. 185): „Der Hinweis auf Załęski, der die Leges et [właściwie: ac] instituta Scholae Thorunensis v. 1600 in der Thorner Rathsbibliothek, bei der ich seinerzeit hiernach vergeblich anfragte, nachweist, ist dankenswert" (!)

pierwotnie, jak świadczy exlibris: „Thorner Rathsbibliothek“ z sygn. A. 381. w bibljotece radzieckiej, (skąd w latach ośmdziesiątych rękopisy przeniesiono do Archiwum miejskiego), nabyty czy też podarowany dla niej przez profesora Gimnazjum Toruńskiego d-ra Rudolfa Brohma. (Świadczy o tem notatka i w rękopisie i w dawnym inwentarzu bibljoteki radzieckiej. Rękopis ten obejmuje 91 kart, zapisanych gęstem, ale pięknem i czytelnem pismem. Wskutek oprawienia jednak tych Ustaw, niektóre wyrazy zostały uszkodzone i nie można ich w pełni odczytać; do tego czerwony atrament mocno zblaknął. Zawiera rękopis potwierdzenie radzieckie na początku i końcu oraz Ustawy szkolne w XXII rozdziałach. Karty 1—8 i 69—91 są całkowicie wypełnione tekstem, z kart natomiast 9—68, mieszczących rozdziały IV—XIII Ustaw, (z drobnemi wyjątkami) tylko co druga jest zapisana paragrafami „Leges“, karty wolne służą do zanotowania odmian tekstu Ustaw z r. 1660. albowiem pierwszą stronicę karty 9. (przed rozdz. IV.) zajmuje tytuł: Leges ‖ Ac Instituta, ‖ Gymnasii Thoruniensis ex Cu ‖ riae Archivis ‖ excerptae, ‖ Et quidem ma‖xime ‖ De Officiis Docen‖tium ac Discentium ‖ in eo, et de aliis qui‖busdam eo perti‖nentibus. Thorunii. ‖ Typis exscripsit Michael Karnall,‖ Anno MDCLX ‖ 8⁰. Widocznie więc był to egzemplarz, przeznaczony dla drukarza, któremu w r. 1660 polecono wydrukowanie, jednak dziesięciu tylko (IV—XIII) rodziałów, Ustaw gimnazjum. Te zmiany Tekstu, uchwalone, jak sądzić należy, przez „Consilium Scholasticum“, a zatwierdzone przez Radę miejską, poczyniono w tym rękopisie w ten sposób, że ustępy z r. 1600. podlegające zmianie, pokreślono czerwonym atramentem, a na stronicy obocznej napisano tekst nowy, lub też uwagi co do pominięcia pewnych ustępów, np. na karcie 15 b (przy § 28 Cap. IV.): „Illa in exempl. typis exscripto desunt“, albo (na karcie 18 b): „Haec verba ommittuntur in exempl. typ. exscrip.“ lub (k. 23 a): „Vocab. ommissum.“ lub (k. 25 b): „Haec desunt.“ lub (27 a): „Hoc omittatur.“ (a więc wyraźnie jako wskazówka dla typografa!) lub t. p. Tu i ówdzie są też rozsypane, zapisane czerwonym atramentem, uwagi co do odczytywania lub nieodczytywania niektórych paragrafów uczniom (co w niniejszem wydaniu zanotowano w przypiskach), jak np.

po § 62. Cap. X.: „Nb. post § 59 in Gymnasio in legendo praetereunt § 60, 61 i t. d. aż do 74 usque ad*“ Ten to tekst, wobec zaginięcia oryginału urzędowego, jako tekst bez wątpienia półurzędowy, bo zapewne przekazany przez Radę drukarzowi, dla wydania w r. 1660 drukiem części Ustaw (jak świadczą powyżej wspomniane adnotacje, zwłaszcza te w rodzaju: „omittatur“ oraz owa karta 9. z pełnym tytułem typograficznym) jest podstawą niniejszego wydania Ustaw szkolnych toruńskich z r. 1600; nieznaczne odmiany, a raczej tylko poprawki błędnych miejsc tekstu rkp. pierwszego, zanotowano w przypiskach.

Drugi (oznaczony przeze mnie tąsamą cyfrą) rękopis Ustaw z r. 1600 mieści się również w Archiwum miejskiem (sygn. X. 8., poprzednia sygn. Bibljoteki radzieckiej A. 3.) formatu 16×19½ ma wewnątrz na 1. karcie napis: „Der Thorner Rathsbibliothek von G. Weese d. 12 Octbr. 1860“. Dodana pod tą dedykacją ofiarodawcy późniejsza notatka, powołująca się na: „Katalog der Gymnasialbibliothek zu Thorn“ Thorn 1871, stwierdza, że autentyk Ustaw znajduje się w tejże bibljotece. Rękopis ten składa się z następujących kart: 2—3: potwierdzenie radzieckie, 4: tytuł, poczem karty następujące, oznaczone cyframi: 1—146 zawierają Ustawy w pełnem brzmieniu r. 1600, a k. 147—149: drugie potwierdzenie; poczem następuje szereg kart niezapisanych. Rękopis oprawny w czerwono barwiony pergamin, ze złoconemi wyciskami.

Rękopis trzeci (formatu 16×21, sygn. Arch. miej. X. 7., ale i druga, wcześniejsza Bibl. radz. A. 272 fol.) należał do „Ekonomji“ gimnazjum toruńskiego, jak to stwierdza (późniejszej ręki) napis na okładce. Oprawny w (zniszczoną) skórę z czarnemi wyciskami, zawiera on: karta 2—3: potwierdzenie radzieckie, k. 4: tytuł (gdzie dodano innem, późniejszem pismem: „Hodiernus Titulus. Leges Scholasticae Gymnasii Thorunensis“), k. 5—78: Ustawy, przyczem karty 5—52 zapisane są innem pismem i na innym papierze, niż reszta kart, i to ta różnica zaczyna się nie od nowego Caput lub nawet §, ale w środku zdania §-u 73. Cap. XI. (widocznie zaginioną czy też zniszczoną część uzupełniono). Jedno i drugie pismo czytelne i wyraźne, karty mają dość szeroki margines, na któ-

rym umieszczono cyfry §-ów. Niema w tym egz. na końcu drugiego potwierdzenia radzieckiego, zamiast tego notatka: „Datae sunt hae Leges in Curia Thorunensi d. 19 Junii Anno Domini 1600. L. S.“. Następuje kilka kart wolnych, a dalej różne zapiski odnoszące się do „Ekonomji“, więc: rachunki od r. 1657, kontrakt z „ekonomem“ z d. 13/II 1670. i inne.

Ustawy gimnazjum toruńskiego z r. 1660 zostały ogłoszone drukiem. Świadczy o tem nie tylko wzmiankowana notatka w rękopisie 1-szym: „Typis exscripsit...“ (i takaż sama w rękopiśmiennym egz. gdańskim tych Ustaw, o czem później), ale i wyraźne świadectwo Józefa Łukaszewicza, który w swej „Historji szkół w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskiem“, Poznań 1849—1851 opowiadając w t. I. na str. 396—418 o gimnazjum toruńskiem, na str. 409—418 streszcza te ustawy z r. 1660, stwierdziwszy poprzednio (str. 409): „Gimnazium toruńskie miało swój statut ogłoszony drukiem roku 1660“, poczem podaje ten sam tytuł, który zanotowaliśmy przy pierwszym rękopisie. Zresztą egzemplarz tych Ustaw znajdował się (znów tylko w czasie przeszłym można o nim mówić!) w dziale druków Bibljoteki gimnazjum toruńskiego, zapisany na str. 154 we wspomnianym wyżej: „Katalog der Gymnasialbibliothek zu Thorn.“ pod sygn. A. 8⁰ 356. jako „Leges ac Instituta Gymnasii Thoruniensis. Thorunie. 1661 (?)“, ale druk ten zaginął, został poprostu barbarzyńsko wydarty ze zbiorowego tomu, w którym się mieścił (co stwierdził również przedemną Waschinski op. cit. str. 22). A jednak, choć drukowanego egzemplarza Ustaw tych nie ma ani bibljoteka toruńska ani gdańska ani żadna z polskich (nie zanotował jej przecie jako druku Estreicher), istnieją dwa ich egzemplarze rękopiśmienne: jeden niepełnotekstowy, lecz tylko mieszczący odmiany tekstu, tj. ów rkp. 1. z Archiwum miejskiego w Toruniu, drugi, w pełnej osnowie mieści się w ogromnym rękopisie, będącym prawdziwą kopalnią materjałów zwłaszcza dla kościelnych dziejów Torunia, zatytułowanym: „Miscellanea imprimis Thorunensia Civilia atque Ecclesiastica è Musaeo Jac. Henrici Zerneckii Ao 1715“, opisanym szczegółowo w „Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek. bearb. von Dr. Otto Günther“. Teil 2. Danzig

1903 str. 259—262, i znajdującym się w Bibljotece miejskiej w Gdańsku (sygn. Ms. 1370. fol.). W tym rkp. gdańskim Ustawy noszą identyczny tytuł, co na karcie 9. 1-go rkp. toruńskiego wraz z tą samą wzmianką: „Typis...“ (wywołała też ona uwagę Günthera: „also wohl Abschrift des Drucks“). I znów rzecz dziwna: mimo, że Waschinski czerpał z Bibljoteki miejskiej w Gdańsku (stamtąd przecie zna — jak to później wspomnimy — Ustawy z r. 1680), nie trafił jakoś na ten manuskrypt, tak szczegółowo opisany przez Günthera!

Te Ustawy z r. 1660 są znacznie krótsze od Ustaw z r. 1600, albowiem zamiast XXII rozdziałów mają tylko X, (t. j. IV—XIII) nadto każdy z tych rozdziałów jest szczuplejszy, niż w tamtych. A więc Caput I ma 35 §, II: 27, III: 15, IV: 13, V: 1, VI: 3, VII: 75, VIII: 16, IX: 33, X: 8. Ten też rękopis, jako pewniejszy i dokładniejszy (z racji choćby pełnego tekstu) niż toruński, (którego warjanty są w przypiskach również odnotowane) jest podstawą zaznaczonych w przypiskach do niniejszego wydania (jako: L. 1660) odmian tekstu.

W dwadzieścia lat później, w r. 1680 przedrukowano, ale w jeszcze szczuplejszym kształcie: „Leges ac Instituta Gymnasii Thorunensis, de officiis discentium, ad exemplar authenticum, quod in Curiae Archivo habetur, recusae Anno MDCLXXX. Thorunii, In Typographeo Gymnasii“. Gdy bowiem druk z r. 1660, przeznaczony był — jak mniemać można — dla szerszego ogółu, wzorem Ustawy z r. 1568, a w każdym razie dla grona nauczycieli i zwłaszcza dla uczniów, bo jednych i drugich obowiązki zawierały, ten z r. 1680, (jak już widać z tytułu) obliczony był tylko na uczniów, skoro obejmuje zaledwie trzy rozdziały, a mianowicie (z „Leges“ r. 1660) Caput VII: „Discipulorum officia in genere“ w 75 §, cap. VIII: „Officia discipulorum Collegii Inquilinorum“ w 16 §, i cap. IX: „Officia Paedagogorum et Recordantium“ w 33 §. Odtwarzają one wiernie tekst Ustaw z r. 1660; drobniuteńkie tylko można stwierdzić odmiany tekstu (zanotowane w przypiskach jako: L. 1680). Egzemplarz ich, jedyny znany mnie i Waschinskiemu, składający się z karty tytułowej i 15 kart, pochodzący — jak świadczy exlibris słynnego bibljofila gdańskiego — „Ex Bibliotheca Valentini Schlieff Gedani“ znajduje się w Bibljotece miejskiej

w Gdańsku (sygn. Fa 22296, 8⁰). Można nadmienić, że druku tego nie notuje ani Estreicher ani inni bibljografowie polscy.

Jak więc widać z tego, co powiedziano, w ciągu 80 lat zaszły tylko nieznaczne zmiany w tekście Ustaw gimnazjum toruńskiego, przynajmniej w tej ich części, która zawiera przepisy dyscyplinarne dla uczniów i nauczycieli; zmianom znaczniejszym podlegał program nauki. Stąd też, o ile sądzić możemy na podstawie dotychczasowych badań, słuszne jest twierdzenie Lehnerdta, (za którym poszedł i Waschinski), że „Die Leges ac Instituta vom Jahre 1600 blieben bis 1743 in Kraft“ (Op. cit. str. 23); że w każdym razie, obowiązywały one jeszcze w r. 1705, o tem świadczy powoływanie się na nie i zacytowanie urywka z II ich rozdziału w okolicznościowem pisemku prof. gimnazjum toruńskiego, Mag. Marcina Böhma z t. r. p. t. „Cum Vir maxime Reverendus... Dom. Ephraim Praetorius... primam concionem suam... Dom. XVI Trinitatis a. 1705 haberet....“ W tym konserwatyźmie swoim szło zapewne gimnazjum toruńskie śladem tego pedagoga, pod którego auspicjami i za którego wzorem dokonała się za Strobanda jego reforma, t. j. Jana Sturma.

Ściśle związaną z gimnazjum toruńskiem była instytucja szkolna, zwana „Oeconomia scholastica“ tj. bursa-konwikt, przeznaczona zarówno dla uczniów zamożniejszych, płacących za utrzymanie, jak też dla uczniów funduszowych. Stworzenie jej — jak to podaję na str. 125—127 niniejszego tomu — już pono w r. 1598 jest zasługą Strobanda. Uroczyste zaś poświęcenie jej wraz z proklamowaniem jej Ustaw odbyło się 1 stycznia 1601 r. Ustawy Ekonomji według wszelkiego prawdopodobieństwa nie wyszły drukiem, choć przeciw temu twierdzeniu przemawiałaby notatka zawarta w autografie-rękopisie (uważanym przez M. Toeppena: „Die Elbinger Geschichtsschreiber und Geschichtsforscher...“ ZWGV. Heft 32 str. 52 za zaginiony) p. t.: „Commentarius Philologico-Historicus... autore Gotofredo Fr. F. Zamelio“ (Rkp. Bibljoteki Ord. Krasińskich w Warszawie Nr. 3354, str. 69), mówiąca o „Leges Oeconomiae Scholasticae Thorunensis“ jako „typo etiam publico vulgatae“; wszelako ani w Estreicherze ani indziej nie znajdujemy o tem żadnej wzmianki. I tych Ustaw — rzecz dziwna!

— również nie znalazł Waschinski, a nawet — jak stwierdza z wielką niby rzetelnością badacza — „alle Bemühungen, die Leges Oeconomiae Scholasticae Thorunensis aufzufinden, waren vergeblich"! A przecie choć zaginął ów oryginał (o którym już poprzednio mówiliśmy) znaczony sygn. K. 4. 110. Bibl. gimn. toruńskiej, zachowały się znów aż dwa tych Ustaw egzemplarze w Archiwum miejskiem toruńskiem w obszernym foljancie (sygn. XVI. 8.) zawierającym rachunki Ekonomji od r. 1646 do 1780 (jak chce notatka archiwarjusza, ale naprawdę od r. 1614), kontrakty z „ekonomem" i in. Należały te egzemplarze bez wątpienia do Ekonomji czy do „ekonomów". Egzemplarz pierwszy (stanowi on podstawę obecnego przedruku) pisany bardzo czytelnem pismem, zawiera 11 kart formatu 4^0 (17×20) zapisanych obustronnie. Egz. drugi, tegoż samego formatu ma pierwszą stronicę podniszczoną, szereg wyrazów na niej wytartych, nieczytelnych, obejmuje kart 9 (z marginesami); pismo tu mniej wyraźne.

Ponieważ, jak już nadmieniliśmy, Ustawy gimnazjum toruńskiego z r. 1600 nie zostały ogłoszone drukiem napewno, a „Leges Oeconomiae" prawdopodobnie również nie zostały drogą druku podane do wiadomości publicznej najszerszych kół rodzicielskich Torunia, Prus Królewskich, Polski i zagranicy, przeto czy Rada miejska czy raczej Scholarchowie, lub może nawet tylko Rektor i grono nauczycielskie oraz „alumni et convictores" gimnazjum i Ekonomji uznali za stosowne uwiadomić ogół o świeżej reformie gimnazjum toruńskiego jakimś wyciągiem z Ustaw czy ich skrótem, skądby szersze koła poinformować się mogły i o tendencjach tej reformy i o kierunku szkoły, o jej programie i urządzeniach. Temu niewątpliwie celowi służyć miały, niezaopatrzone wprawdzie w rok wydania, ale, jak pewne znamiona typograficzne oraz pewne napomknienia i wzmianki (zanotowane w przypiskach tego tomu) wskazują, pochodzące z najwcześniejszych lat wieku XVII, a może już z r. 1601, broszury, łacińska i niemiecka, p. t. „Gymnasii et Oeconomiae Scholasticae Thoruniensis Institutum et Scopus". Za wydaną niebawem po zatwierdzeniu przez Radę miejską Ustaw z r. 1600 uważa ją też Lehnerdt (op. cit. str. 22) mówiący, że to pisemko „ist,

wie sich leicht erweisen lässt, sehr bald nach den Leges ac Instituta veranstaltet worden"; on też, bez wątpienia słusznie przypuszcza, że ono było „namiastką" skromną niewydanego, ale zapowiedzianego tomu czwartego „Institutionis Literatae"; oto jego słowa: „Jener vierte Band ist nicht erschienen, dagegen ist der von Stroband angedeutete Plan für die neue Einrichtung des Gymnasiums massgebend gewesen. Derselbe tritt in dem G. Th. I. et S. deutlich zu Tage". (Op. cit. str. 40). Że to są słuszne uwagi, świadczy o tem i przedmowa do III t. „Institutionis Literatae", ale jeszcze więcej wyznanie złożone przez samego Strobanda w jego dotąd w rękopisie pozostającej (Książnica miej. im. Kopernika, sygn. Bibl. gimn. R. fol. 7.) „Descriptio Bibliothecae Scholae Thorunensis Anno Domini 1594 extructae" gdzie czytamy m. in.: „Dabo etiam operam, ut quartus [tomus] aliquando, si Deo visum fuerit, in lucem veniat, in quo demonstrandum est, quo pacto iuventus expedite in 10 classibus, totidem annis ad Academica studia praeparari... possit..." itd. Z tych dwu broszur przedrukowujemy w niniejszym tomie łacińską, dla dopełnienia obrazu najdawniejszego ustawodawstwa szkolnego toruńskiego, choć nawet nie są one unikatem typograficznym. Notuje bowiem ten druk (łaciński) i Wierzbowski „Bibliographia Polonica XV ac XVI sec." w t. III (Varsoviae 1894) pod nrem 3147, ale zalicza go mylnie do druków w. XVI, notuje i Estreicher t. XVII str. 487, i przypuszcza trafnie, że to „może być druk około 1602" choć uważa go, w części tylko słusznie, za „wyciąg z obszerniejszego dzieła wyszłego w Toruniu r. 1601"; jest to bowiem istotnie „wyciąg", ale z rękopisu. Ani Wierzbowski jednak ani Estreicher nie znają innego, napewno równocześnie drukowanego egzemplarza „G. et Oec. Th. I. et S." (znał go Waschinski, ale wzmiankował niedbale), który posiada Książnica miejska im. Kopernika (sygn. Bibl. radz. A. 366). Karta tytułowa nosi napis: „Gymnasii ‖ et ‖ Oeconomiae ‖ Scholasti‖cae Thoruni‖ensis insti‖tutum et ‖ Scopus. ‖ Kurtzer bericht ‖ Von der Schulen ‖ und Oeconomia zu Thorn in ‖ Preussen" b. m. i r. kart 8, 4⁰, który jest wolnym przekładem powyższego druku łacińskiego z dodatkiem odnoszącego się do szkół fragmentu dzieł Lutra.

Naostatku nadmieniam, że przy przedrukach rękopisów niezupełnie zachowałem ich pisownię i interpunkcję, zwłaszcza tę drugą. Są one bowiem, jak wogóle ówcześnie, dość kapryśne. A więc np. używanie dużych liter: „Leges“ z r. 1600 liter tych używają bardzo obficie, oznaczając niemi nie tylko tytuły różnych funkcjonarjuszów szkoły, nauczycieli i uczniów, ale i nazwy klas, nazwy przedmiotów nauki, ćwiczeń szkolnych, ale i wiele rzeczowników. Przy przedruku ograniczyłem się do używania tych dużych liter np. przy nazwach urzędów szkolnych, klas, przeważnie zaś duże litery rkpsu zastąpiłem małemi. Jeszcze kapryśniejsza jest interpunkcja; starałem się przeto, o ile możności, ją ujednostajnić.

Ustawy zaopatrzyłem w przypisy możliwie najdokładniejsze, które mają wyjaśnić genezę i pochodzenie różnych paragrafów tych Ustaw. Jak one okazują, twórcy Ustaw, wśród których niewątpliwie najwybitniejszym był nie rektor owoczesny (od r. 1584), toruńczyk, Kasper Friese (Frisius), uczony i nauczyciel dość przeciętny, lecz Huldaryk Schober, prawa ręka Strobanda i dusza całej reformy szkolnej toruńskiej z r. 1594, czerpali pełną dłonią z doświadczeń protestanckiego szkolnictwa Niemiec i Prus. W tym przecie celu — jak świadczą przedmowy — wydane zostały znane i sławione, stanowiące chlubę typografji toruńskiej XVI w. trzy tomy „Institutionis Literatae“ 1586—1588, prawdziwie godnym Mecenasa, sumptem Strobanda, który też z słuszną dumą wyrzekł w cyt. poprzednio „Descriptio Bibl.“ te słowa: „..ut re ipsa studium meum erga studia inventutis patefacerem, curavi clarissimorum ea de re ingeniorum consilia et scripta tribus Tomis comprehendi et meis sumptibus edi, certa spe fretus, Methodum docendi et discendi commodiorem inde peti posse“. (Egz. „Institutionis Literatae“ w Książnicy miejskiej im. Kopernika sygn. Bibl. gimn. K. 4⁰ 20, 21, 22, każdy tom zaopatrzony własnoręcznym Strobanda napisem: „Henricus Strobandus Bibliothecae Thorunensi d[ono] d[edi]t“). Ale nie ograniczyli się twórcy Ustaw (jak widać z przypisków) tylko do statutów szkolnych pomieszczonych w „I. L.“, sięgnęli też i do innych, (które w w. XIX. przedrukował Vormbaum).

Niech mi wolno będzie na końcu złożyć serdeczne po-

dziękowanie Towarzystwu Naukowemu w Toruniu wraz z jego prezesem, czcigodnym ks. Alfonsem Mańkowskim na czele, za to, że umożliwiło wydanie w tym chlubnym jubileuszowym roku Towarzystwa, owych najdawniejszych Ustaw gimnazjum toruńskiego, p. dyrektorowi Książnicy miejskiej im. Kopernika w Toruniu, Zygmuntowi Mocarskiemu za stałe i życzliwie okazywaną nieocenioną pomoc przy wszelkich poszukiwaniach archiwalnych i bibljotecznych (m. in. za zwrócenie uwagi na rękopisy Ustaw Ekonomji), wreszcie zaś Dyrekcji Bibljoteki miejskiej w Gdańsku za uprzejme wypożyczenie do Książnicy miejskiej im. Kopernika wspomnianego poprzednio foljantu z rkp. Ustaw z r. 1660 i drukowanego egzemplarza Ustaw z r. 1680.

RÉSUME.

„Gymnasium Academicum" à Toruń fondé en 1568, reforme par Henri Stroband d'après les principes de Jean Sturm en 1594, fut gouverné d'après son propre statut. Ses plus anciens règlements datent des années 1568, 1600, 1660, 1680 et se sont conservés jusqu' à nos jours en partie imprimés et en partie en manuscrits. En relation avec ces statuts se trouve celui d' „Oeconomia scholastica" (c'est à dire: de l'internat du collège) de 1601. Les statuts contenus dans notre volume nous imprimons pour la première fois du manuscrit ou nous les reimprimons. C'est de ces statuts qu'on peut le mieux connaître la constitution intérieure, le programme et l'esprit du gymnase de Toruń. C'est pourquoi l'ouvrage de l'historien allemand, Dr Emil Waschinski: „Das Thorner Stadt- und Landschulwesen". Danzig 1915, a beaucoup perdu de sa valeur, car ses recherches n'étaient pas assez scrupuleuses, (comme on l'a fait remarquer dans l'avis), et par conséquent il n'a pas connu la plupart de ces statuts. — Les notes ajoutées à ces constitutions indiquent les articles correspondants, relativement aux autres écoles. Les auteurs des „Leges ac Instituta Gymnasii Thoruniensis" les ont imités ou même copiés.

OBJAŚNIENIE SKRÓCEŃ.

I. L. = Institutionis Literatae sive de Discendi atque Docendi ratione Tomus Primus, Sturmianus. Torunii Borussorum Anno Domini CIↃIↃLXXXVI [1586]. — Tomus Secundus. A. CIↃIↃLXXXVII [1587]. — Tomus Tertius. Excudebat Andreas Cotenius. Anno Aerae Christianae CIↃIↃXXCIIX [1588]. (I. L. I., I. L. II., I. L. III.)

V. I. = Die evangelischen Schulordnungen des sechzehnten Jahrhunderts. Herausgegeben von Reinhold Vormbaum. Gütersloh. 1860.

A. D. B. = Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig. 1875—1912.

Aldorf. = Introductio Novae Scholae Aldorfianae Noribergensium, exposita aliquot doctorum virorum orationibus... Adiectis insuper Legibus Scholasticis. (I. L. II. 1—233) — Leges ac Instituta Scholae Novae Aldorffianae Noribergensium (I. L. II. 234—336) z r. 1575.

Augsb. = De Augustani Gymnasii ad D. Annae instauratione deliberatio. (I. L. II. 421—441) z r. 1576.

Brand. = Harmonia de ratione Institutionis Scholasticae. Joannis Garcaei Junioris. (I. L. III. 141—196) z r. 1564.

Brzeg. = Illustris Scholae Bregensis Constitutiones... Rectore M. Sickio in publicum emissae. (V. I. 297—345) z r. 1581.

C. R. = Corpus Reformatorum. edidit Carolus Gottlieb Bretschneider. Halis Saxonum.

Crems. = Scholae Cremsensis in Austria descripta formula... edita a Johanne Matthaeo Smalcaldensi... (I. L. III. 547—602) z r. 1580.

El. sas. = Des... Herrn Augusten, Hertzogen zu Sachsen..... Ordnung, Wie es in seiner Churf. G. Landen, bey den Kirchen... Dessgleichen in derselben beyden Universiteten, Consistorien, Fürsten vnd Particular Schulen... gehalten werden soll... (V. I. 230—297) z r. 1580.

Frankf. = Gymnasii ad Moenum Francofordiensis delineatio. (V. I. 631—640) z r. 1579.

Gand. = Paedagogii Illustris Gandershemii [Gandersheim w Brunświku] Inauguratio. Classes. Constitutio. Leges. (I. L. III. 603—755) z r. 1571.

Gdań. = Leges officia docentium ac discentium in Schola Mariana Dantisci complectentes... Σχιαγραφία sive typus classium et exercitiorum puerilium ibidem... Sententiae quaedam eruditorum, de institutione puerili et officio scholastico cum aliis quibusdam necessariis commonefactionibus, quarum ordinem versa pagella indicabit. Dantisci, excudebat Jacobus Rhodus. 1592.

Gigas. = Zwo Predigtem von christlichen Schulen. Die ersten des Herren Johannis Mathesii. Die ander des Herren Johannis Gigantis. Gedruckt zu Thorun in Preussen bey Melchior Nering 1584.

Goldb. = Leges Scholae Goldbergensis (V. I. 55—59) z r. 1563.

Gorlic. = Disciplina et doctrina Gymnasii Gorlicensis [Zgorzelec]. Olim edita a Petro Vincentio Rectore. (I. L. III. 228—381) z r. 1566.

Güstrow. = Leges pro alumnis Scholae Gustroviensis latae anno MDLXXII. (V. I. 576—580) z r. 1572.

Heidelb. = Ordnung der Nekerschuelen. (V. I. 345—349) z r. 1582, Ordnung und Reformation der Neckarschule (V. I. 350—355) z r. 1587 oraz Leges Scholae Nicrinae (V. I. 355—361).

Jutreboc. = Σχιαγραφία Scholae Trivialis recte aperiendae... conscripta pro Gymnasio Jutrebocensi [Jüterbog]... edita a M. Johanne Grunio Noribergensi, eius Gymnasii Rectore. (I. L. III. 463—546) z r. 1577.

Kolonja — Ustawa kościelno-szkolna zaczynająca się od słów: „Von Gottes genaden...“ (V. I. 403—411) z r. 1543.

Ks. sas. = Ratio administrandi Scholas Triviales, proposita in Visitatione Ecclesiarum et Scholarum sub Ducatu Juniorum Principum Saxoniae (I. L. III. 382—432) z r. 1573.

K. m. i. K. sygn. B. g. = Książnica miejska imienia Kopernika w Toruniu, sygnatura Bibljoteki gimnazjalnej.

Magd. = Ludi literarii Magdeburgensis Ordo, Leges ac Statuta autore Godescalco Praetorio Anno 1553 (I. L. II. 504—548).

Mathesius = zob. Gigas.

Nordh. = Schulordenung... Zu nutz vnd erbawung derer Jugent, die in der keyserlichen freyen Reichsstadt Northausen studieren soll... (V. I. 362—396) z r. 1585.

N. Sch. Tor. 1568. = Novae Scholae Torunensis Ratio doctrinae et disciplinae conscripta a M. B.

Pom. = Ustawa kościelno-szkolna pomorska z r. 1563 (V. I. 165—178).

Schmid = Geschichte der Erziehung vom Anfang an bis auf unsere Zeit, bearbeitet... von Dr. K. A. Schmid. Stuttgart 1890—1902.

Stephan. = Ustawa szkolna tzw. Stephaneum, szkoły w Aschersleben, p. t. Schulordnung der Stadt Aschersleben (V. I. 640—646) z. r. 1589.

Strals. = Statuta, constitutiones legesque Scholae Stralsundensis (V. I. 486—519) z r. 1591.

Sturm. Cl. ep. = Johannis Sturmii Classicarum Epistolarum Lib. III. sive Scholae Argentinenses restitutae (I. L. I. 75—164).

Sturm. De lit. lud. = De literarum ludis recte aperiendis, liber Joannis Sturmii (I. L. I. 1—71).

W. E. P. = Wielka Encyklopedja powszechna ilustrowana. Warszawa. Sikorski.

Wirt. = Von Gottes gnaden vnser Christoffs Hertzogen zu Würtemberg vnd zu Teckh, Grauen zu Mümpelgart, etc. Summarischer vnd einfältiger Begriff, wie es mit der Lehre vnd Ceremonien in den Kirchen vnseres Fürstenthumbs, auch derselben Kirchen anhangenden Sachen vnd Verrichtungen, bissher geübt vnd gebraucht, auch fürohin mit verleihung Göttlicher gnaden gehalten vnd volzogen werden solle (V. I. 68—165) z r. 1559.

Wrocł. = Der Stadt Bresslaw Schul-Ordnung: Auff Eines Erbaren Raths Befehl vnd anordnung gestellet. Durch M. Petrum Vincentium, verordenten Rectorem vnd Professorem der Schulen zu S. Elisabeth, vnd der anderen Inspectorem. Anno Christi incarnati 1570 (V. I. 184—221).

NOVAE SCHOLAE TORUNENSIS
RATIO DOCTRINAE ET DISCIPLINAE

CONSCRIPTA A MATHIA BREU
SCHOLAE EIUSDEM RECTORE[1]
(Z R. 1568).

Constitutio Scholae Torunensis.

I. Religio seu pietas.

Ἀπὸ Θεῶν χρὴ πάντα ἄρχειν inquit Plato, itaque primum omnium pietatem docemus scholasticos nostros, ut a prima institutione ad veram Dei agnitionem et cultum assuefacti, et dicere et facere Deo grata discant.

Exercitia autem pietatis haec sunt.

I. Diebus festis hora sexta et octava: Quartis et Sextis hora sexta matutina conveniunt simul omnes in templis D. Johannis et Beatae Virginis, ad concinnendum Hymnos sacros in utraque lingua latina et germanica, et audiendum conciones publicas, e quibus singuli praecipua earum capita annotare, et praeceptoribus exhibere tenentur. Diebus secundis, quintis et septimis eadem hora frequentes adsunt ad Psalmodiam matutinam in templo D. Virginis, ubi inter cantiones et precationes pias recitatur caput unum e Bibliis, et Catechesis reverendi Patris D. Lutheri, inde bini sine strepitu egrediuntur, et cum modestia se conferunt in Classes suas, ad futuram horae septimae lectionem sese praeparantes. Eadem est ratio horae tertiae promeridianae, a qua singulis diebus post lec-

[1] Dantisci, Excudebat Jacobus Rhodus A. D. MDLXVIII. — Takiego brzmienia tytułu ustaw szkolnych nie spotyka się wśród ustaw niemieckich 16. w., podobnie brzmią: Augustani Gymnasii ad D. Annae constitutio ac docendi discendique ratio z r. 1558 (I. L. II. 363) oraz: Disciplina et doctrina Gymnasii Gorlicensis z r. 1556 (I. L. III. 228). — Po tytule następują: Candido et aequo lectori S. (przedmowa Breu'a o roli szkoły) i Oratio habita a Simone Musaeo, sacrae Theologiae doctore, in introductione Ludimoderatoris in schola Thoruniensi. 8. Martii, A. 1568. Obie te rzeczy opuszczam.

tionem sacram et recitatam Catechesin, quisque in sua Classe ad instantis horae lectionem se componit.

Publicis etiam ritibus privatam in schola nostra curam addimus, et diebus ac horis certis non solum Christianae doctrinae Rudimenta exercemus, nimirum Catechesin Davidis Chytraei, Latinogermanicam Lutheri cum explicatione, adiunctis Evangeliis et Epistolis Dominicalibus graeci et latini sermonis: verumetiam ad enarrationem Psalmorum Regii vatis, quae a D. Doctore et inspectore Ecclesiae nostrae singulari dexteritate tractatur, ipsos sedulo adhibemus. Nullam ordimur lectionem, nullam finimus, nisi cum precatione aut pio aliquo cantu, quo vel opem divinam imploramus, vel pro innumeris beneficiis Deo gratias agimus.

Cohortamur denique scholasticos nostros diligenter, ut saepius et sua sponte participent sacrae Synaxi [1].

Studiorum labores.

Τῷδε Θεοὶ νεμεσῶς καὶ ἀνέρες, ὅσσεν ἀεργὸς ζῶν. Hesiodus. Itaque discipulos nostros ad laborem et diligentiam in studiis literarum et humanitatis, frequenter monemus, in quibus ut foelicius progrediantur, ad vitandam turbam et confusionem, totum coetum in certas quasdem classes distinximus [2].

Prima Classis quae infima [3].

Haec Classis, ut et duae sequentes, licet in Gymnasio novo non versentur, sed in veteri Schola iuxta D. Johannis

[1] Gorlic. (I. L. III. 237): „ut quotannis vel sua sponte, quoties volent, vel cum praeceptoribus, ad sacram Synaxin ad minimum bis, ter, quaterve accedant".

[2] Już Elekt. sas. z r. 1528 (V. I. 5): „Ists not, das man die kinder zurteile yn hauffen".

[3] Taką numerację klas cyfrowo wzwyż, a nie wdół, co było częstszym objawem, spotyka się w szkołach niemieckich dość rzadko i to najpóźniej w r. 1564. Mają ją następ. ust. szkół: kolońska z r. 1543 (V. I. 403 i n.), wirtemberska z r. 1559 (V. I. 68 i n.), pomorska z r. 1559 (V. I. 165 i n.), brandenburska z r. 1564 (V. I. 519 i n.).

Trzy pierwsze klasy toruńskiego gimn. stały na poziomie bardzo niskim, trzy wyższe na poziomie wcale wysokim; różnica między temi dwoma stopniami tak co do zakresu materjału nauki, jak i jej poziomu oraz tempa postępu nauki była bardzo wielka, co zresztą spotyka się i w wielu innych współczesnych szkołach niemieckich, np. magdeburskiej z r. 1553. —

Program poszczególnych klas nie jest oczywiście oryginalnym tworem

templum, eidem tamen Rectori subiectae sunt, iisdem legibus utuntur, pari cura et diligentia cum superioribus gubernantur. Sunt autem in hac Tyrunculi νεόφυτοι ut vocant, de quibus nutrices dicunt, eis ad Magistrum eundum esse, nam etsi nihil tum boni discere queant, nihil tamen dum ibi maneant facturos mali. Hi ut elementa literarum et earum collectionem nosse et proferre recte discant opera detur. Praeterea ad recitationem nudorum Catecheseos capitum assuescunt.

Secunda.

Ordinis secundi sunt, qui collectionem literarum cum exacte didicerint, ad periodicam legendi rationem manuducendi sunt, qui ut diserte, distincte et expedite legant diligenter animadvertimus. His proponitur Nomenclatura rerum, Catechesis praecipua capita cum explicatione Lutheri. Exercent quoque manum pingendo et formando literas.

Tertia.

Habet hic ordo pueros, qui iam legendi facultatem assecuti sunt. Hi motionem et comparationem adiectivorum, Paradigmata declinationum et coniugationum additis subinde aliis exemplis memoriae mandare, et recitare certis horis tenentur.

---

toruńskim, jak nie jest nim niemal żaden z programów ówczesnych szkół niemieckich, gdyż wzajemne wpływy są objawem zwykłym. Odnośnie do czterech współczesnych szkół niemieckich, których ustawy, jak sądzić można, najwięcej wpłynęły na ust. szk. toruńskiej z r. 1568, stosunki te przedstawiają się mniejwięcej następująco: Szkoła magdeburska z r. 1553 (I. L. II. 513—4) liczy 9 klas: jest to poza strasburską (za której wzorem poszła niewątpliwie magd.) szkoła o najwyższej liczbie klas wśród współczesnych niemieckich. Z tych 9 klas, pięć pierwszych odpowiada mniejwięcej trzem pierwszym kl. szk. toruń., a więc: nona (najniższa) = primie tor., VIII. i VII. magd. = II. tor., VI. i V. magd. = III. tor. itd. Szk. brandenburska z r. 1564 (I. L. III. 148 i n.) liczy klas cztery: program kl. I. brand. odpowiada mniejwięcej (jest nieco mniejszy) kl. I. II. i III. toruńskiej; różnica pewna wyrównywa się w dalszych klasach gimn. tor. Podobne stosunki są w szkole pomorskiej z r. 1563 (V. I. 170—5). Szkoła zgorzelecka z r. 1566, liczy klas 5; program jej kl.: quinta odpowiada prawie w zupełności programowi kl. I. i II. toruńskiej; dalsze klasy są naogół zgodne w planie nauki, więc: IV. z. = III. t. itd. W pewnym stopniu zaznacza się w planie szk. toruńskiej też i wpływ szkoły kolońskiej z r. 1543 (V. I. 402—7). — W daszym ciągu nie będę się zapuszczał w przypiskach w szczegółowe zestawienia.

Asscribuntur asseri Sententiae sacrae aut morales, quas non solum describunt exercitii gratia, sed etiam lingua vernacula discunt reddere. Habent item peculiares horas formandis literis et dictionibus utriusque linguae dicatas. Denique in ediscenda Catechesi Germanica, et nudis capitibus latinae D. Lutheri diligentissime exercentur. Hanc discendi periodum qui absolverunt foeliciter, in Scholam superiorem (Particularem vocant) habita exploratione diligenti trasferuntur.

Quarta.

Quartae Classi, quae in particulari Schola infima est, haec proponuntur: Compendium Grammaticae Philippi à Medlero conscriptum, cum diligenti repetitione inflexionis nominum et verborum. Alternis vicibus nunc sententiae sacrae ex Bibliis, nunc morales Ciceronis e Langnerii libello, nunc e Catonis et Poëtarum scriptis desumptae, omnes tamen breviores. Erasmi aliquot dialogi, eiusdem de morum civilitate libellus, Fabellae Aesopi quibus finitis subiungimus, Introductionem ad veram sapientiam Lud. Vivis. Item Catechesis Lutheri latina cum explicatione, Breviss. Musicae compendium, Characteres numerorum, et prima species Arithmeticae.

Exercitia.

I. Sermo latinus, qui huic Classi cum sequentibus communis est, neque alio impune uti cuiquam licet, nisi certis locis et temporibus, Germanis nimirum Polonico, et contra Polonis germanico, quod plurimi, gratia discendi has linguas ex utraque gente ad nos veniant.

II. Exercitium manus, id est, ratio recte pingendi literas in linguis germanica, latina et graeca.

Classis quinta.

Huius ordinis scholasticis tradimus Compendium Grammatices Philippi, cui titulus est, Catechesis Grammaticae, Rationem de accentibus et quantitate syllabarum, Epistolas Ciceronis à Sturmio selectas, Commoedias Terentianas, Sententias Ciceronis a Langnerio collectas. Graecae Grammaticae Compendium, et Evangelia graeca, Musicam Henrici Fabri minorem, Quinque species Arithmeticae, Catechesin latinam cum explicatione Lutheri. Adhibemus et hos cum scholasticis sequentis

ordinis ad lectiones Theologicas, et quosdam adultiores ad initia Hebraeae linguae.

Exercitia.

I. Latinus sermo, et cum hoc Polonis germanicus, Germanis Polonicus, ut ante diximus.

II. Singulis hebdomadibus duo proponuntur argumenta, alterum germanicum, alterum Polonicum, quae ex utraque lingua in latinam transferunt, et certis diebus emendanda Praeceptoribus exhibere coguntur.

Appendix.

Scholae nostrae hoc unum quasi peculiare est, quod totus scholasticorum coetus e Polonis simul et Germanis congregatur, qui harum discendarum gratia linguarum cum latina ad nos mittuntur. Cuius rei causa omnibus nota est, vicinitas nimirum Poloniae, et eiusdem linguae inter cives nostros frequens usurpatio. Ideoque ne in hac quoque parte discipulis utriusque gentis defuisse videamur, constitutum est, ut Epistolae Ciceronis et Comoediae Terentianae germanica phrasi simpliciter et proprie explicentur: idque cum Polonorum gratia, qui inde cognitionem Germanicae, tum Germanorum, qui proprietatem et usum latinae linguae haurire possunt.

Praeterea et Germanis, ut eo facilius et maturius addiscant linguam Polonicam, lectio peculiaris ordinata est, in qua Terentii Comoediae, Epistolae aliquot Ciceronianae, Colloquia Erasmi, et plaeraeque ordinis quinti lectiones Polonico idiomate puro et apto reddantur. Adhibentur et aliae exercitationes, ut, ratio informandi stylum, translationes phrasium e latina et germanica extemporariae, inflexiones nominum et verborum eiusdem linguae, recitatio Polonicae Catecheseos Lutheri, etc.

Sexta Classis.

Sextus ordo (is hoc tempore supremus est nostri Gymnasii) habet discipulos, qui iam fundamentum linguae graecae et latinae utcunque iecerunt: his proponimus Grammaticam maiorem, praecepta Dialecticae et Rhetor. ex libellis D. Philippi, Ciceronis Epistolas familiares, Aeneida Vergilii, Terentium, Grammaticam graecam Clenardi, Paraenesin Isocratis ad De-

monicum, Carmina Pythagorae et succisivo tempore Poëmata Phocylidis, et Theognidis, Musicam Henrici Fabri maiorem, Arithmeticam, Catechesin Chytraei, Lectiones duas Theologicas, initia Hebraicae linguae, et libellum de Anima Philippi Melanchthonis.

Exercitia.

I. Sermo latinus, et quod supra monuimus, Polonis germanicus, Germanis Polonicus.

II. Singulis hebdomadibus duplex styli exercitium, alterum ut vernacula lingua argumentum propositum in latinam convertant, et contra: quod emendandum Praeceptoribus diebus Mercurii exhibent. Alterum ut ex oratione soluta versus condant, eosque diebus Saturni corrigendos offerant.

III. Post hebdomadas quatuor exactas, singuli Orationem aliquam latinam sed breviorem componunt, et ex toto numero unus, qui iubetur (in quo tamen ordo servatur) publice recitat, et specimen suae diligentiae aedit. Materiam et dispositionem praescribit scholae Rector.

IV. Eodem temporis intervallo, scholastica disputatio instituitur, ut praecepta Dialecticae ad usum transferre assuescant. Materiae autem non aliunde, quam ex lectionibus auditis sumuntur. Disputationis praeses est Rector scholae, Respondens Discipulus, in quo observato ordine nullus praetermittitur, caeteri opponunt.

Commune omnibus Classibus.

Illud etiam a nobis studiose observatur, ut singulis semestribus habita per omnes classes publica studiorum exploratione, ex inferioribus ad superiores idonei transferantur: et ut singulis hebdomadibus, qui in eadem classe sunt, pro locis decertent.

De privata institutione[1].

In Schola nostra sedulo cavemus, ne ulli scholasticorum, sive is sit civis sive peregrinus, tenuis an amplae fortunae, sine praeceptore privato liceat esse, qui sit inspector studio-

[1] Magd. (I. L. II. 530): P. II. 0. 2: „Sunt et privatae institutiones puerorum in scholis omnino retinendae et id cum repetitionis gratia, tum ideo quoque quod prima aetas sibi ipsi sufficere non possit".

rum et morum ipsius, qui lectiones publice habitas, privatim cum illo repetat et parum intellecta quasi exarciat, qui singulos eius libellos, ut puros habeat et iusto ordine atque orthographice scriptos, diligenter lustret. Ad hanc operam deputatae sunt singulis diebus binae horae, altera matutina octava, altera pomeridiana secunda. Et pro illo labore volumus ne maius praemium Collegae exigant, quam laboribus suis dignum, habita tamen ratione fortunae cuiuscunque discipuli. Liberum autem erit parentibus, si qui pro bene collocata opera, singulari quodam munusculo suam gratitudinem erga praeceptores ostendere volent.

Quod si aliqui aut parentum negligentia et tenacitate, aut propria quadam petulantia privatam institutionem defugiant: illis nequaquam erit integrum e schola abire, discursare interea per plateas, aut domi parentibus et familiae molestos esse: sed mandamus ut in schola certo loco consideant, et sua sponte lectiones repetendo, aut describendo quodcunqe utile audiverunt, tempus illud transigant. Quorum tenuis adeo est fortuna, ut nullos sumptus in hoc facere possint, ei et publice et privatim gratis instituentur.

De comoediis.

Mos est in omnibus fere scholis receptus, nec non a multis summe doctis viris comprobatus, ut quotannis alicuius Comoediae actio exhibeatur, eum nos quoque studiose servabimus, et singulis annis duas agemus: alteram latinam, in qua utilitas iuventutis spectatur, Inde enim decorae pronunciationi assuescet, et conspectum turbae minus reformidabit, exercebit memoriam, et facultati latine loquendi non parum accedet: Alteram vernaculae linguae, in qua vulgi delectatio quaeritur, non sat commode iudicantis de laboribus scholasticis, nisi externa quaedam species profectus in studiis in oculos illi et aures incurrat. Eligemus autem Comoedias huiusmodi, in quibus casta sint argumenta ex sacris literis petita, aut alias ab omni obscoenitate aliena, quarum etiam pura sit et latina satis oratio. Neque etiam lectionum nostrarum propterea cursum morabimur, sed ut horis succisivis et vacuis ediscantur

et fiant omnia, quae ad hanc actionem pertinent, curabimus [1].

Epilogus.

Atque hanc constitutionem, has praelectiones et exercitia ad captum iuventutis accommodata, pro ea quae nunc est scholae nostrae frequentia, speramus discipulis nostris multum profutura, et omnibus doctis et prudentibus viris una nobiscum probari. Quod autem ad reliquorum bonorum autorum libros, scripta ac fragmenta attinet, quae in scholis recte constitutis utiliter iuventuti proponuntur (neque enim omnia simul tradi possunt, et multa etiam privatae lectioni committenda sunt) ea nos quoque tanquam in penu studiorum reservata, illinc succisivis temporibus explicanda depromemus. Ex latinis: Linacrum de emendata latini sermonis structura, Libros copiae et dialogos Physicos Erasmi, Ciceronis de Senectute, Amicitia et Officiis libellos, Horatium de arte Poëtica, Epitomem ethicae, Plauti fabulas obscoenitate carentes. Ex Graecis: Apologos Aesopi, Plutarchum de educatione liberorum, Somnium Luciani, Librum primum Hesiodi. Novum Testamentum et Catechesin Lutheri graecam, et quodcunque aliud usus postulaverit. Ex Theologicis: Epistolas Apostolorum, Articulos Augustanae confessionis.

Caeterum si ea nostri Gymnasii (ut speramus) foelicitas aliquando fuerit, ut provectioris aetatis adolescentes, iam primis fundamentis artium praecipuarum positis, in illo coepta

---

[1] Ten zwyczaj i gdzieindziej, np. Magd. (I. L. II. 520) — Brand. (I. L. III. 184): Observ. quaedam generales 3: „Non improbamus hunc morem, ut semel in anno actio comoediae alicuius observetur, seu exhibeatur. Sed hic requirimus, ut in huiusmodi Comoediis casta sint argumenta, ex sacris literis fere petita, aut alias ab omni obscoenitate aliena, ut pura et satis latina sit in eis oratio. Deinde ne patiantur Praeceptores propterea ullam licentiam invaleseere apud pueros, neque reliquarum lectionum cursum propterea interturbari aut omitti sinant, sed iubeant, ut horis succisivis et vacuis diebus, quando cessatur a praelectione strictiori, ediscantur, quae ad actionem talem spectant. Et satis erit, semel atque iterum agere et exhibere Comoediam coram Senatu, ministris verbi et civibus doctis. Ita enim decorae pronunciationi assuescent pueri, et turbae conspectum non reformidare discent. Exercebunt ita et memoriam aliquo modo, et latine loquendi facultati aliquid hinc accedet".

studia continuare velint, iis pollicemur, nos praedictis sex Classibus septimam insuper addituros [1], in qua publice et privatim explicabimus Horatium, Ovidii Metamorphosin et Fastos, Chronicon Carionis posterioris aeditionis, Rudimenta Geometriae, Sphaeram Ioannis de Sacro busto, Topica Rodolphi vel Quintilianum, Oratoria Ciceronis, Orationes aliquas et Paradoxa eiusdem, Oeconomica Xenophontis, Moralia Plutarchi, Isocratem ad Nicoclem, Comoedias Aristophanis, Fabulas Euripidis, Sophoclis. Libros quosdam Homeri, Orationes aliquas Isocratis aut Demosthenis, et alia, quae ex utilitate auditorum esse iudicabimus.

Monemus etiam Scholasticos nostros, ut privato studio alios quoque autores perlegant, et sibi familiares faciant. Regulas vitae Chytraei, Catechesin Vvigandi, Postillas Philippi et Vvigandi, Apophtegmata Erasmi, eiusdem Chiliades, Similitudines et librum de conscribendis Epistolis, Chronologiam Funccii, Chronicon Carionis a Philippo auctum, Valerium Maximum, Caesaris Commentaria, Tomos declamationum Philippi, Sallustium, Thesaurum latinae linguae Ciceronianum, Vallam, Hadrianum Cardinalem, Aulum Gellium, De tuenda sanitate librum Eobani Hessi, Zodiacum Vitae Palingenii, Polydorum Virgil. de inventoribus rerum, Lexicon Graecum, Calepinum, Frisium, Gnomologicon graecum Neandri, Sleidanum, et quidquid est bonorum autorum, quorum lectione pietas excitari, excoli studium, mores erudiri, formari iudicium, sapientia comparari possit [2].

Leges incnyti [sic] Senatus ipsum Rectorem et caeteros scholae Collegas sui officii admonentes.

I.

Primum omnium sancimus, ut Collegae Rectori debitam

[1] Gorlic. (I. L. III. 271—2): Tu także jest wyrażona myśl, żeby w przyszłości do pięciu klas dodać jeszcze najwyższą szóstą lub przynajmiej jakieś kursa przygotowujące młodzież do akademji: „Si quando se nobis offerunt egentiores Scholae nostrae alumni, qui Academias sumptuum causa accedere nequeunt: aut illi etiam, qui praeparari se atque informari opera nostra ad Academica studia petunt: illis extra ordinem proponimus Arithmeticam... itd. in. dyscypliny wyższe.

[2] Następuje lista: „Professores Scholae Toruniensis", którą pomijam.

reverentiam et obedientiam praestent. Utrique autem, mandato et consiliis praesidum scholae, quibus aut sua sponte aut Senatus nomine iubebunt aliquid, quod ad utilitatem et incrementum scholae pertinet, audientes sint.

II.

Rector neminem Collegarum aut recipiat aut officio abdicet, nisi cum Praefectorum consensu et voluntate.

III.

Singulis anni quadrantibus semel ad minimum omnes conveniant, et de impedimentis aut profectu scholae consilia conferant [1].

IV.

Iubemus ut Collegae omnes in publicis conventibus Scholae et Ecclesiae, diebus Iovis et Veneris ad Litaniam et Passionem cantandam: diebus Sabbathi et Dominicis aliisque festis ad Psalmodiam vespertinam praesto sint, ut sic coniuncta opera disciplinam conservent, et suo exemplo pueros ad pietatem invitent.

V.

Volumus item, ut Collegae iuxta ordinem classium discipulos e templo D. Joannis ad Collegium reducant, ne scholastici sine praeceptoribus, perinde ut oves sine pastore per plateas vagentur.

VI.

In sacris concionibus frequentes adsint, non in angulos se proripientes, sed coniuncti uno loco in scholasticorum conspectu maneant.

VII.

Ad funera generalia omnes Collegae cum Rectore et Cantore prodeant.

VIII.

Cogant Scholasticos mature adesse ad lectiones, et si qui nescientibus ipsis aberunt, causam absentiae per custodem a parentibus hospitibusve sciscitentur, quae nisi iusta sit, impunem nullum abire sinant.

---

[1] Magd. (I. L. II. 532).

IX.

Ipsi quoque praeceptores neque tardius ad praelegendum veniant, neque sine gravi causa et nemine in locum substituto emaneant [1].

X.

Ocio, feriis, lusibus modum adhiberi volumus. Itaque praeter diem Mercurii ab hora secunda vacatio a studiis et ordinariis lectionibus aut nulla aut omnino rara sit.

XI.

Praeceptores discipulis praesentibus non alio quam sermone latino et eodem puro utantur, quorum exemplo invitati discipuli, latinam linguam et ament magis et addiscant foelicius [2].

XII.

Mandamus ut finitis Psalmodiis et concionibus publicis, reducant pueros in Auditorium, et illic quid e concionibus annotaverint, explorent: in absentes inquirant, in tarde venientes et agentes ineptias serio animadvertant.

XIII.

Gymnasii portas statim post nonam vespertinam clausas reserare aut pultare, neque Collegarum neque scholasticorum ulli liceat.

XIV.

A largioribus, intempestivis et in multam noctem productis compotationibus cum valetudinis ratio, tum ipsa pietas et scandali metus quemvis dehortentur.

XV.

Praesentibus discipulis Collegae se mutuo reverenter tractent, odia, dissensiones et simultates in invicem ne evomant: sed eas aut privatim inter se componant, aut ipsi Rectori praesidibusve scholae dirimendas permittant.

XVI.

Civibus se vultu et verbis comes atque benignos praebeant, eosque honore quasi praeveniant.

---

[1] Magd. (I. L. II. 528).

[2] Magd. (I. L. II. 532).

Leges Scholasticae [1], a linea Quae singulis mensibus publice recitari atque viva voce Scholasticis proponi debent.

Prima pars legum Scholasticarum, religionem et pietatem concernens.

I.

Meminerint tam docentes quam discentes, omnis boni autorem solum esse Deum, et foelices actionum successus ab ipso uno petendos; itaque ab invocato numine studia et labores suos auspicentur et finiant [2].

II.

Verbum Dei normam et regulam totius vitae sibi proponant: ideoqu eaut a publico eius auditu se subducere, aut privatam ipsius lectionem praetermittere, maximum ducant esse piaculum [3].

III.

Quoties Evangelium de Christo, ex ore ministrorum verbi audies, angelos et legatos Dei esse illos, et vocem eorum ipsius Dei esse statuas [4].

IV.

Catechisticam institutionem tibi persuade cibo et potu magis necessariam esse; quod his ad praesentis tantum vitae usum opus sit, illa ad futurae et aeternae vitae salutem conferat.

V.

A publicis scholasticorum congressibus, qui vel audiendi

[1] Podobny podział „Leges Scholasticae" na grupy znajdujemy w ustawach szkoły goldberskiej z r. 1563 (V. I. 55—9): „De pietate, De studiis, De moribus", (tu każda grupa obejmuje po kilkanaście przepisów), oraz w ust. szkoły brandenburskiej z r. 1564 (I. L. III. 187—196) gdzie jedna ich części zwana: Statuta Scholae seu Leges Scholasticae rozpada się również na działy: De pietate, De studiis, De moribus, zawierające po kilkanaście „leges". Przepisy ujęte w ustawie toruńskiej w osobną, IV. grupę (edukacja fizyczna) rozsypane są w wymienionych ustawach po działach: De studiis i De moribus.

[2] Goldb. (V. I. 56): De piet. III. — Gorlic. (I. L. III. 235). I. L.

[3] Magd. (I. L. II. 534) P. III. O. II. — Gorlic. (I. L. III. 236) I. L.

[4] Magd. j. w przyp. 3.

verbi Dei, vel psallendi gratia fiunt, impune nulli abesse liceat [1].

VI.

Inter caeremonias et rerum sacrarum tractationem, caput aperi, compone manus, et genua flecte, sunt enim haec pie et religiose affecti animi signa [2].

VII.

Sub re sacra nugari, aut oculos in omnes partes circumferre, de loco atque sede pugnare qui visi fuerint, a custodibus notati, dignas factis suis poenas luant [3].

VIII.

Precibus dent operam, non in templo solum, sed ubi ubi erunt, quibus cum malefactorum culpam deprecentur, et auxilium Dei adversus insidias Sathanae flagitent, tum pro accepto beneficio grati, foelicia et fausta omnia a Deo expectent.

IX.

Praecipua e publicis concionibus capita, praeceptoribus exhibenda singuli annotent [4].

Altera pars legum scholasticarum quae ad rem litterariam pertinet.

I.

Aristippus interrogatus, in quo differrent docti ab indoctis, respondit, in quo equus domitus ab indomito. Tanta cum sit vis ingenuarum artium, ut illis recte imbuti homines, omnem feritatem et inhumanitatem exuant, prima discipulorum nostrorum cura sit, ut eas tanquam organa sapientiae magnificiant.

II.

Scholas recte constitutas sciant unum esse ex praestantissimis Dei muneribus, quod contemnere aut deformare nefas sit [5].

---

[1] Magd. j. w prz. 3. Str. 12.
[2] Magd. j. w prz. 3. Str. 12.
[3] Magd. j. w prz. 3. Str. 12.
[4] Goldb. (V. I. 56) De piet. IV.
[5] Magd. (I. L. II. 536) P. III. O. III.

III.

Praeceptores quibus tanquam ducibus ad virtutis et humanitatis studium utuntur, non secus atque alteros parentes ament, ad nutum et voluntatem ipsorum quidvis facere parati: caneque peius et angue vitent ingratitudinem eorum, qui pro fide et benevolentia, odium et contumaciam praeceptoribus rependunt [1].

IV.

Praeceptorem interpretantem, aut condiscipulum praelecta reddentem cum audiunt, ut corpore sic et animo sint praesentes [2].

V.

Iussi sive ex libro sive memoriter recitare audita, distincte loquantur, et clara voce pronuncient [3].

VI.

Ad lectionem sine instrumentis necessariis, perinde ut inermes milites ad pugnam, ne veniant [4].

VII.

In exercendo stylo pro se quisque annitatur, ut quantum fieri possit, proprie et emendate scribat [5]: operas conferre cum alio, aut versiones alienas pro suis ostentare omnibus interdictum sit [6].

VIII.

Exemplar scripti, maculis atque distractione literarum et dictionum careat, quod nisi prius omnibus orationum partibus excussis, et earum constructione considerata, emendandum praeceptoribus ne offerant [7].

IX.

In qua parte semel erratum est, iterum peccare aut decipi turpe existiment.

---

[1] Goldb. (V. I. 56) De piet. VII. — Gorlic. (I. L. III. 238) IV. L.
[2] Brand. (I. L. III. 192) II. L. IV.
[3] Magd. (I. L. II. 537) P. III. O. III.
[4] Goldb. (V. I. 57) De stud. V. — Magd. (I. L. II. 537) P. III. O. III.
[5] Goldb. (V. I. 57) De stud. XI.
[6] Goldb. (V. I. 57) De stud. XIV. — Brand. (I. L. III. 192) II. L. VI.
[7] Goldb. (V. I. 57) De stud. XIV.

X.

Arrogantiam omnem, ut praesentissima studiorum aconita, summa cura fugiant.

XI.

Plato discipulos suos voluit esse ζητητικούς, idem nostris mandamus, ut ignota aut parum intellecta e praeceptoribus quaerant. Perniciosus enim pudor est, qui cum detrimento studiorum admittitur.

XII.

Libellos annotationum puros et elegantibus literis formatos, quocunque tempore iussi fuerint, praeceptoribus inspiciendos praebeant.

XIII.

A schola domum regressi, diligenter retractent audita, et simul memoriae infigant [1].

XIV.

In schola nemini impune esto lingua vernacula uti [2], extra scholam Germanis Polonicum, Polonis germanicum sermonem usurpare liberum sit.

XV.

E schola abeuntes sine strepitu, clamore, litibus, pugna domum repetant [3].

Tertia pars legum scholasticarum continens honestae vitae officia.

I.

Vulgare est illud Publii, ab alio expectes, alteri quod feceris. Igitur scholastici nostri erga omnes homines, tum superiores et aequales, tum inferiores, ita se gerant, ut ipsos morum facilitate et honesta consuetudine sibi faciant benevolentissimos [4]:

II.

Secundum Deum honorem et obedientiam summam pa-

---

[1] Goldb. (V. I. 57) De stud. VII.
[2] Goldb. (V. I. 57) De st. X. — Brand. (I. L. III. 193) II. L. VII.
[3] Goldb. (V. I. 57) De st. VII. — Magd. (I. L. II. 538) P. III. O. III.
[4] Brand. (I. L. III. 194) III. L. II.

rentibus praestent, non solum quod vitae ipsorum sint autores et altores, sed quod mandato Dei et comminatione poenarum gravissimarum coli atque observari iubentur.

III.

Proxime parentes verbi Dei ministros, Magistratus, praeceptores, tutores, et quoscunque eruditione, canicie, prudentia, meritis praestantes viros debita reverentia prosequantur [1].

IV.

Nunquam aliquid flagitiosum et turpe in se admittant, quod clam fore sperent. Est enim Deus (ait Comicus) qui quae nos gerimus auditque et videt.

V.

Iurare omnino time, neve dictis aut factis tuis Deum testem adducito [2].

VI.

Imprecationes qualescunque, per nomen Dei, per vulnera et passionem Christi, toto pectore abhorreant, et ex aliis auditas silentio non comprobent [3].

VII.

Cum quaereretur a Socrate, quid lucri faceret mendax, Nihil, ait, nisi quod etiam vera dicenti non creditur: nostri ergo mendacium detestantes, simplici veritati studeant [4].

VIII.

Mutua charitate et officiis certare nunquam desinant.

IX.

Discordiae, simultatum, odii et inimicitiarum Sathanas autor est, quibus technis omnes honestas actiones et piam invocationem remoratur, cuius memores scholastici nostri, concordiae et paci omnibus nervis incumbant [5].

---

[1] Goldb. (V. I. 58): De mor. XI. — Magd. (I. L. II. 539) P. III. O. IV. — Gorlic. (I. L. III. 240) L. V.

[2] Goldb. (V. I. 56): De piet. VIII. — Magd. (I. L. II. 532) P. III. O. I. — Gorlic. (I. L. III. 237) L. III.

[3] Goldb. j. w prz. 2. — Gorlic. j. w prz. 2.

[4] Goldb. (V. I. 58): De mor. XVII. — Gorlic. (I. L. III. 245) L. X.

[5] Goldb. (V. I. 57): De mor. I. — Gorlic. (I. L. III. 241) L. VII.

X.

Offensas omnes si quae inciderint confestim deprecentur, et placide sibi invicem condonent [1].

XI.

Nemini suos lapsus et calamitates exprobent, non ignari quod uni alicui accidit, posse cuivis accidere.

XII.

Linguam Aesopus dicebat esse optimum et nocentissimum corporis membrum, quam frenare totis viribus studento, ne ea vel aliis vel sibi ipsis noceant.

XIII.

Passus ab aliquo iniuriam, in eundem ne retorqueat, sed causam suam vindicandam praeceptoribus committat [2].

XIV.

Malorum consuetudinem non secus ac peste infectos devitent, Utrinque enim metuendum est contagium [3].

XV.

Animi indicium est oratio, Lasciviam igitur et spurciciem sermonis omnibus modis fugiant [4].

XVI.

Nec vero os tantum, sed aures etiam a turpitudine contineant, nam: Corrumpunt bonos mores colloquia prava [5].

XVII.

Contractus in emen(den)do vendendo, aut permutando nesciis parentibus aut praeceptoribus nullos faciant [6].

XVIII.

Scelera et malefacta aliorum ne tegant, sed ea praeceptoribus significent, ut mature occurri malis, et peccantes ad bonam frugem reduci possint.

Quarta pars legum, quae ad curam atque habitum corporis attinet.

I.

In cibo et potu temperantiam exerceant, Luxuriam et

---

[1] Goldb. j. w prz. 5. Str 16.
[2] Goldb. (V. I. 58) De mor. V.
[3] Goldb. (V. I. 58) De mor. II.
[4] Goldb. (V. I. 58) De mor. XIII. — Brand. (I. L. III. 195) III. L. VI.
[5] Goldb. (V. I. 58) De mor. II. „... Corrumpunt..."
[6] Goldb. (V. I. 58) De mor. XV. — Magd. (I. L. II. 532) P. III. O. 1.

crapulam fugiant, quibus regnantibus exilium virtus patitur [1].

II.

Somno utantur ad necessitatem non ad satietatem: cui qui nimium indulgent corporis vires debilitant, et animum adferunt ad quasvis res gerendas ineptum.

III.

Vestium mundicies animi quoque puritatem notare videtur, mundas igitur et corpori apte compositas habeant [2].

IV.

Sit autem vestium forma usitata, lacerationes et dissectiones animi scurrilis prae se ferunt indicium [3].

V.

Ludo et ioco uti licet ut corpus exerceatur, non ut frangatur animus, ideo pueros nec omnino illis prohibemus nec omnes temere concedimus.

VI.

Sint autem nostrorum ludi foris, pila, cursus, et saltus moderati: domi et intra conclavia scrupi et latrunculi, quod his gloria magis quam lucrum spectatur.

Leges quinque generales quae sunt tanquam fundamentum disciplinae scholasticae.

I. Quod Dido apud Maronem nostrum Aeneae sociis, Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur: idem quoque nostris scholasticis promittimus, quos aequali fide et benevolentia omnes complectemur, si fuerint boni; aequali severitate puniemus, si mali fuerint.

II. A Lacedaemoniis usurpatum fuit, Factus tribulis serva legem: sic quocunque loco vel genere nati scholastici legibus nostris se submittant. Deponit enim personam nobilis, qui induit scholastici.

III. Poena in delinquentes statuetur virga aut carcere.

---

[1] Goldb. (V. I. 58) De mor. IX.: „In cibo potuque temperantiam servanto, a luxuria, quae mentis corporisque vires frangit, abstinento, crapulam fugiunto, quae ubi regnat, illic exulat virtus".

[2] Goldb. (V. I. 58) De mor. VI. i VIII.

[3] Goldb. j. w prz. 3. — Magd. (I. L. II. 538) P. III. O. III.

Hanc subire qui detrectant; vel generis nobilitate vel aetate adulta tumidi: ii aut recte facere meminerint, aut talem immunitatem aliis in locis sibi quaerant.

IV. Peregre adveniens quicunque membrum nostrae scholae voluerit esse, is transacto octiduo, quod ad cognoscendam scholae nostrae formam, rationemque doctrinae et disciplinae ipsi dabitur, non nisi fide data pariturum se legibus scholasticis, in discipulorum catalogum referetur.

V. Qui scholae sunt, eosdem et Ecclesiae nostrae membra esse volumus, neque ulli permittimus, ut se alienis a nostra religione coetibus cum auditu verbi, tum usu sacramentorum adiungat [1].

Finis legum scholasticarum [2].

---

[1] Goldb. (V. I. 55): „Eas (leges) hic ordine recensebimus, quinque prooemii loco praemissis, quibus non servatis, reliquarum utilitas futura esset eadem, quae retis, quod aliqua parte ruptum feris effugium praebet. I. Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur: inquit Dido apud Virgilium; Hic quoque ubi ex diversis orbis terrarum partibus confluunt plurimi, omnes aequaliter regantur. II. Factus tribulis serva legem, a Lacedaemoniis usurpatum fuit, jamque in proverbii consuetudinem venit: Et hic quocunque vel loco vel genere nati fuerint, facti Scholastici servent leges. Ponit enim personam Nobilis, qui induit Scholastici. III. Poena imponatur pro delicti gravitate vel virgae vel fidiculae vel carceris. Harum aliquam subire qui erubescunt, vel propter generis splendorem, vel aetatem jam provectiorem: ii aut recte facere meminerint, ne in supplicium incurrant, aut Scholam nostram missam faciant, libertatem illam alio in loco sibi quaesituri: Poena vero pecuniae seu mulcta plane exulet, siquidem illam parentes potius quam liberi patiuntur. IV. Quicunque peregre adveniens membrum Scholae nostrae esse voluerit, non nisi data fide scholae Rectori, servaturum se Scholasticas leges, in catalogum Scholasticorum referatur. Quo facto, ad Professores singulos accedens, Praeceptores illos sibi petat, et obedientiam suam ac diligentiam ipsis promittat. Idem vel voluntate parentum, vel necessitate, quae durissimum est telum, avocatus, non, nisi prius Praeceptoribus omnibus cum gratiarum actione valedixerit, discedat. V. Qui Scholae, iidem etiam Ecclesiae nostrae membra sint et fidei nostrae assentientes, quae et verissima est et certissima: ne ob unum fortasse impium toti coetui Scholastico mali quippiam contingat, juxta illud Hesiodi: πολλάκι καὶ ξύμπασα πόλις κακοῦ ἀνδρὸς ἔπαυρεῖ".

[2] Kończy ustawy z r. 1568: „Carmen de nova constitutione Gymn. Tor., scriptum a Luca Schubbaeo, eiusdem conrectore".

LEGES AC INSTITUTA SCHOLAE THORUNIENSIS

(Z R. 1600).

Wir Bürgermeister und Rahtmanne der Stadt Thorn, thun Kundt krafft dieses Männiglichen, so dieser Dinge, itzo und in allen zu kommenden Zeiten Wissenschaft haben und tragen werden, welchermassen Wir in Betrachtung unsers, als dieser Stadt verordneter Obrigkeit, Ambtsgebühr so eussersten Vermögens in Beförderung der Ehren Gottes und Fortpflantzung der Christlichen Kirchen stehen soll [1], Uns in und allewege höchstes Fleisses haben angelegen seyn lassen, auch allhier in dieser Stadt eine Christliche Schule zu stieften und anzurichten, darinnen die Liebe Jugend nicht allein in der Furcht Gottes, Christlicher Lehr, und in Ehrbahrlichen Sitten und Tugenden, sondern auch in den freyen Künsten und Sprachen, nützlicher möge unterrichtet und auferzogen werden. Denn gantz gewiss und unleugbahr, dass ir und allewege vermittelst göttlicher Gnade und Seegens aus wohlbestellten Schulen, dermassen Leute herfürkommen und entstanden, welche nachmahls der Kirchen Gottes, und dem weltlichen Regiement, nutz und dienlicher gewesen. Umb welcher Ursachen

[1] Podobnie zaczynają się ustawy i niemieckich szkół miejskich np. Wrocławskiej z r. 1570 (V. I. 187 przypis): „Wir Rathmanne der Stadt Breslaw..... thun Kund hiemit menniglich: Nach deme Wir uns wol zu bescheiden, das zu beförderung der Ehre Gottes, auch zu nutz, wolfart und auffnehmen gemeines Vaterlandes und unserer Nachkommen, an Christlichen wolgeordneten Schulen, der lernenden Jugend viel gelegen....."

willen [1], Wir auch gleich wie voriger Zeit Unsern der gemeinen Stadt Schulen anzuordnen, also auch itzo dieselbe wiederumb aufs neue mit tüchtigen Praeceptoribus förderlichen zu bestellen, In Gottes Nahmen vorhabens und entschlossen.

Demnach aber hierzu hoch von nöhten, wofern anders der vorgesetzte Scopus glücklichen soll erlanget werden, dass wie insgemein das gantze Corpus Scholasticum in eine gewisse Richtigkeit mög gefasset alsso auch desselben Vornehmern zwey membra, die Docentes, nehmlichen und Discentes, bey des was die Doctrinam und dann die Disciplinam anlangen thut, sambt andern mehreren dazu gehörigen Stücken mit heilsamen Gesetzen umbschrencket und verwahret werden: Als haben Unsere verordnete Schull-Vorwaltere, welcher Sorgfältigkeit Wir zuvorn dieses committiret, Uns eine Dispositionem gewisser gefasster Schul-Legum zu Schriften offeriret, und vorgetragen, auch dieselben unserem reifern erwegen, und dann schlüsslicher gebührlicher Ratification anheimgestellet. Derer Legum sampt und sonder Laut nun dieser ist, wie von Wort zu Wort folget.

---

[1] Od wyrazu: „Uns in und allewege....." Aldorf. (I. L. II. 273) w przedmowie do części niemieckiej: „Einer Christlichen vnd Löblichen Obrigkeit Ampt, erfordert unter andern auch dieses, Welches nicht für das geringste zu halten, das sie mit allem müglichen vleiss dahin sehe vnd trachte, damit Schulen gestifftet vnd angerichtet werden, darinnen die hernachwachsende liebe Jugendt, nicht allein in der furcht Gottes, Christlicher Lehr, vnd in allen erbarlichen sitten vnd tugenden, Sondern auch in den freien guten Künsten vnd Sprachen gleich als in einer Werckstadt, sollen vnd müssen zubereitet vnd vnterrichtet werden. Dann es gantz gewiss vn vnleugbar ist, das je vnd allezeit, vormittels Göttlicher gnaden, vnd durch verleihung des heiligen Geistes, auss löblichen vn wol angerichten Schulen, dermassen treffliche, gelerte vn geschickte Leut, vnd derselben nit ein geringe anzal herfur kommen vnd entstanden, Welche nochmals der Kirchen Gottes, vnd dem Weltlichen Regiment nützlich vnd fast notwendig gewesen. Vmb welcher vrsachen willen, ein Erbar Rath..." itd.

In Nomine Sanctissimae Trinitatis, Unius et Veri Dei, Patris, Filii et Spiritus Sancti. Amen.

Leges ac Instituta Scholae Thoruniensis [1].

Caput I.

De Scholarchis [2] et Consilio Scholastico [3].

1. Scholarchae omnia sua consilia, omnes curas et cogitationes scholasticas, ad publicam scholae utilitatem, et Legum Scholasticarum authoritatem, conservandam revocanto.

2. Rectorem et Collegas sibi commendatos habento: in disciplina et doctrina neminem oblanguescere, cessare vel ociari permittunto: ac proinde in singulas septimanas Scholarcharum unus semel atque iterum collegium adito [4], sint ne in officio tam Praeceptores quam discipuli, advertito: si quos officio suo deesse deprehenderint, officii sui ut in delinquentem mature animadvertat, Rectorem commonefacito.

---

[1] Podobny tytuł miała najstarsza Sturmowska ust. szk. z r. 1538: Leges et Statuta den Schülern so in Classibus anfengkliche gegeben. (Festschrift. Strassburg 1888. S. 130 przyp. 2). — Równobrzmiący zaś pokrewna tamte ust. szk. w Altdorf? Leges ac instituta Scholae Novae Aldorffianae Noribergensium (I. L. II. 234). — Nieco podobnie: Ludi Literarii Magdeburgensis ordo, leges ac statuta z r. 1553 (I. L. II. 504).

[2] Ten urząd nadzorczy z ramienia miasta mają też (ale nie wszystkie) współczesne szkoły niemieckie. Skład jego jest też przeważnie inny; czasem inną nosi nazwę, np. w ust. elekt. sas. z r. 1580 (V. I. 261—3) Sch. zwą się Inspectores, jest ich trzech: pastor i dwaj rajcy „fromme, Gottfürchtige, erbare und wo mans haben mag, Männer, die da studiret haben". Podobnie: Nordh. Ta ust. traktuje te sprawy najobszerniej; poświęcone im 2 rozdz.: I. „Von dem Ampt Eines Erb. Rhatts in Schulsachen" (V. I. 362—7) i zwłaszcza III. „Von dem ampt der verordneten Inspectorum in Schulsachen (Ib. 367—371). W Gymn. Iutreboc. 1577 (I. L. III. 525) zwą się: Gymnasiarchae. Scholarchami nazywają się członkowie miejskiego dozoru szkolnego od r. 1528 w Strasburgu; byli nimi tam i w chwili założenia gimn. strasb. (1538): Jakób Sturm von Sturmeck, burmistrz (Stellmeister), Mikołaj Kniebs, rajca (Altammeister) i Jakób Meyer z rady trzynastu. (Engel. Gründungsjahr des Strassburger Gymn. Festschrift S. 116).

[3] Dużo podobnych myśli o obowiązkach nie tyle scholarchów, ile zwierzchności wobec szkół i nauczycieli u Mathesiusa (Zwo Pred. Str. Ciij c.).

[4] El. sas. Jutreb. 1577 i Nordh. nakazują wizytować raz na miesiąc.

3. Scholarchis cum Rectore, Collegas tum vocandi ac recipiendi, tum dimittendi, jus facultatemque omnem deferimus: caeterum Magistros illi literarum pios et idoneos comparanto: contra injurias civium, parentum et aliorum sive indigenarum, sive exterorum, quantum ipsorum fides et causae feret aequitas, authoritate sua defendunto [1].

4. Ex Docentium numero neminem sine gravi causa missum faciunto, qui mature h. e. totis sex mensibus ante missionem non petiverit: qui impetraverit, illum honesto testimonio, si dignus videbitur, ornanto.

5. Ebriosum Praeceptorem, aut ludis deditum aut Veneri mancipatum e scholis non eiicere, corruptae disciplinae indicium esse statuunto [2]. Illos qui neque in puniendo, neque in ignoscendo modum retinere possunt, ab ingeniorum educatione repellunto.

6. Examina anniversaria, item exercitia declamationum vel disputationum frequentanto: et ne illa a quoque intermittantur, providento: et sic exemplo suo, quanti res literaria faciunda sit, docento.

7. Si quando discipulorum quispiam ob delicta e schola eiiciendus et societate Gymnasii spoliandus esse videbitur, Scholarchae authoritatem suam adjungunto, et in consilio scholastico re probe cognita et accurate pensitata, decernunto, ac disciplinae severioris exemplum adversus inemendabiles et contumaciter in flagitiis perseverantes, cum necessarium est, et propter condiscipulos dissimulari non potest, publice statuunto.

8. Caeterum Scholarcharum primarius et hoc absente aut occupato, illi proximus, convocandi consilii scholastici, quotiescunque necessarium fuerit, potestatem habeto. Idem lignorum in scholarum usum tempestive advehendo, curam sustineto.

9. Ex Scholarchis denique unus, is, penes quem acceptorum scholae nomine, expensorumque rationes fuerint, adjuncto sibi Rectore et Visitatoribus, duabus quotannis vicibus, nempe

---

[1] Nordh. (V. I. 366): Obowiązki rady miej.: Er soll die Schuldiener in Ausübung ihrer Pflicht gegen die Bürger und deren „Verwandte“ und gegen die Schüler schützen, wenn das Ansehen der Inspectoren dazu zu schwach ist“.

[2] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 145): 5.

circa festum Paschatos et Bartholomaei, habitationes in Gymnasio universas et singulas, itemque lectoria, diligenter lustrato: sartane tectaque sint omnia, videto: si quid defuerit, quod necessarium est, comparato.

10. Iidem porro Scholarchae, coeterarum quoque nostrarum in hac urbe scholarum, inspectionem et supremam jurisdictionem habento, ejus nempe, quae in Novo est Oppido, tum et illius, cui germanicus Calligraphus seu Arithmeticus praeest itemque Scholae Polonicae: et harum quidem singularum, singuli et peculiares, praeter illos, Scholarchae sive Inspectores constituuntor.

11. Videtur etiam utile et necessarium, consilium aliquod scholasticum constituere, in quo de rebus scholae gravioribus cognosci possit.

12. Id vero constare volumus his personis: 1. Tribus Scholarchis. 2. Rectore et Visitatoribus. 3. Senioribus Collegis.

13. Quicquid ergo majoris momenti fuerit, sive ad doctrinam sive disciplinam pertineat, eo remittendum censemus, ut omnia fiant ordine et decenter. In caeteris, quae a Rectore et Visitatoribus commode componi et transigi possunt, Scholarchis, caeteroquin occupatissimis, parcendum est.

Caput II.

De Ministrorum Ecclesiae erga scholam officiis[1].

1. Ministri Ecclesiae, honestas de scholis opiniones populo inserunto: earum utilitates saepe numero inculcanto; parentes ad revocandam disciplinam domesticam, recipiendosque Paedagogos, diligenter cohortantor.

2. Cumque scholae sint seminaria Ecclesiae[2] et vel maxime expediat, dulcem quendam esse concentum Docentium, et contra discentium studiis nihil perinde officiat, ac discordia et intempestivae dissensiones, concordiam et sibi ipsis inter se,

---

[1] Podob. obow. zalecają: Mathesius (Zwo Pred. Str. Cij a i Cij b) i różne in. ust. szk.: Wirt. (V. I. 93), Pomor. (V. I. 167), Ks. sas. (V. I. 600), Nordh. (V. I. 367) i in.

[2] Niema prawie ustawy szkol. współcześnie, gdzieby się nie czytało określenia szkół jako „seminaria Ecclesiae et Reipublicae"; wciąż się to wyrażenie przewija przez I. L.

et cum Collegis scholae tuendam, ac discordiam modis omnibus fugiedam existimanto.

3. Congregationes scholasticas amanto, frequentanto, ornanto: declamationibus et disputationibus, quatenus licet, libenter intersunto.

4. Quoties res et tempus postulare videtur, in medium consulunto, et consilia scholastica adiuvanto.

5. Praeceptores etiam, et discipulos officii sui saepe admonere ne gravantor, et praeceptis atque exemplis salutaribus fideliter instruunto.

Caput III.

De parentum, hospitum ac reliquorum civium officiis[1].

1. Parentes Reipubl. facultatem, in recta salutari et felici liberorum educatione inclusam esse, sibi plane persuadento: quam qui neglexerint, liberis suis et communi Patriae detrimentum longe maximum sese inferre, nequaquam dubitanto.

2. Itaque liberos suos ad pietatem et bonos mores, partim exemplo suo, partim hortationibus, praemiis, poenis domi suae assuefaciunto, et modis omnibus a vitiis ad virtutem traducunto.

3. Eosdem mature ad scholam deducunto et Magistrorum fidei committunto: domesticamque curam ad illorum consilia aggreganto[2]: quid doceri expediat, Praeceptoribus ne praescribunto.

4. Amorem erga literas in filiorum animis excitanto et augento industriam: ad observantiam huic, a quo salutaria praecepta ad informandum erudiendumque animum percepturi

[1] Obowiązkom rodziców poświęcone są osobne ustępy w różnych współczesnych ust. szk. np. Wirt. (V. I. 93), Elekt. sas. (V. I. 251 i 261—2), Nordh. (V. I. 393—5) i wreszcie Sturma: De lit. lud. IV. (I. L. I. 10—12). Jest o nich także mowa w podobnym duchu (zwł. jak w § 6. tego rozdz.) w przedmowie do 3. t. I. L. — Wiele podobnych myśli zawiera również: Schulpredigt, gehalten bey M. C. Frisii Renunciation zum Schulampt .... durch Mart. Trisnerum ... Thorun ... 1584 (K. m. i. K., Bibl. gimn.: L. 4° 53) oraz Mathesius (Zwo Pred. Str. Dij a) i Gigas (Zwo Pred. Str. Hiij c).

[2] Sturm (I. L. I. 10) sam początek: „Parentum etiam domestica cura ad magistrorum consilia debet esse aggregata".

sunt, praestandam invitanto, puerorum diligentiam domesticis avocamentis ne distrahunto.

5. Ut in sermone aut corporis cultu, in victu, vestitu, nihil committatur, quod aut corpus aut animum mollem, effoeminatum, degenerem arguat, aut studia dehonestet, aut evertat ingenii acumen, aut moribus quoquo modo officiat, patres pro Magistris, cum domi sunt adolescentes, summo studio elaboranto [1].

6. Disciplinam et severiorem animadversionem, non verbis extollunto, re ipsa damnanto: sed, ut laudari, excitari, amari, sic etiam moneri, reprehendi, castigari liberos suos ferunto, sibique adeo officium praestari putanto, si ad animum emendandum corpori dolor, qui animo, quam tangendi sensui gravior sit, adferatur [2].

7. Offensiones cum Magistris, ut quae puerilem educationem valde turbant, ne exercento [3]: eosque coram liberis suis conviciis proscindere, aut vituperare, nefas judicanto.

8. Matres importunae, querulae, maledicae in schola nihil sibi negotii esse sciunto: Praeceptoribus non maledicunto, non minitantor, si secus fecerint, ad colum et fusum sese recipere coguntor.

9. Iniquas querimonias liberorum de Praeceptoribus nec audiunto, nec ullo modo ad eas connivento: sed Laconum exemplo salutari coërcento [4].

---

[1] Odnośnie do § 4. i 5. Sturm.: De lit. lud. (I. L. l. 11) „Sunt autem omnino quatuor, quae patri elaboranda sunt pro magistro, cum domi est adolescens: Unum, ut amorem erga literas excitet, et augeat industriam: Alterum, ut agnoscat filius, a quo salutaria praecepta ad informandum erudiendumque animum percepturus est, huic observantiam praestandam esse: tertium, ut ne pueri diligentia domesticis laboribus distrahatur: postremum, ut in sermone et in corporis cultu, atque in victu nihil committatur, quod aut studia dehonestet, aut evertat ingenii acumen, aut quoquo modo moribus officiat".

[2] Ib. 10. „Ferre igitur pater debet, ut laudari, excitari, amari, sic etiam moneri, repraehendi, castigari liberos suos" i dalej Str. 11: „officium sibi parens praestari putet, si ... itd. dosłownie aż do ... adferatur".

[3] Ib. 10. „Valde ... puerilem educationom turbat, cum inter hos (tj. m. rodzicami a nauczycielami) offensiones extant".

[4] H. Schober: »Oratio de vita Dn. Jacobi Hubneri« [Torunii s. a.], (egz. Książnicy m. i. Kopernika K. 4⁰ 28) mówi o H. (D 3 b): „Querimonias

10. Qui in re sunt lauta et aucta, Paedagogos et Praeceptores domi suae alunto: eamque rem Deo gratam fore et liberis salutarem, ne ambigunto.

11. Didactra consueta singulis trimestribus tempestive sine difficultate et morosa tergiversatione persolvunto [1].

12. Liberos ingenii recti et erecti, qui et ipsi naturae quadam impulsione ad optimarum artium studia feruntur, et a Scholarchis atque Praeceptoribus ad eadem judicantur appositi, eos inquam, parentes a literis nec avocanto, nec ex schola patria, si ea bene constituta sit, intempestive, sine gravi causa abstrahunto, nec sumptus necessarios ad conficiendum studiorum curriculum, si sint opulentiores, ullo modo deneganto.

13. Non abs re quoque fuerit, si parentes ipsi literas noverint, uti studia et profectus liberorum domi, cum libet et licet, explorent: nec non ad exercitia styli et repetitionum aliaque similia impellant.

14. Denique id agere uterque parens debet, ut quae in scholis proponuntur, quaeque ipsi tradere, aut ignoratione, aut voluntate, aut occupatione impediti, non possunt, eadem tamen velle et optare videantur. Erudiet enim indoctus parens hoc modo puerum ad disciplinam [2].

15. Ad extremum et hoc subjungere nobis visum est, si qui sunt in parentum ordine ac numero, qui communibus scholae legibus subjectos esse, et nostris de doctrina ac disciplina hujus Gymnasii sanctionibus et decretis obtemperare suos nolint, his publica voce denunciamus, quod illorum liberos in studiosorum versari coetu nequaquam sit licitum futurum [3].

16. Quae de parentibus posuimus, ea hospites pleraque, qui adolescentes advenas aut studiorum gratia a suis huc

---

de Magistris non recipiebat, sed Laconum more gravioris poenae animadversione hoc vitium comprimebat". — Wirt. (V. I. 93): „...Vnd wa sie ab den Schulmeistern klagen, nit leichtlich glauben geben, vnd beifal thun..."

[1] Gorlic. (I. L. III. 238): L. IV.: „...Mercedem scholasticam... sine mora et recusatione universi ac singuli persolvant..."

[2] Sturm. De lit. lud. (I. L. I. 12): C. IV. Sam koniec: dosłownie cały § 14.

[3] Ib. 11: „neque illorum liberis in studiosorum coetu versari licitum est, qui communibus legibus nolunt obtemperare".

missos, excipiunt, et cives reliqui sibi etiam praescripta esse existimanto: ac proinde adolescentum, quos in convictu suo habent, et puerorum sibi commendatorum, rationem habento maximam, neque discedere illos aut hospitium a se commutare neque profectiones minime necessarias suscipere, studia interrumpere, annos adolescentiae excolendis ingeniis maxime aptos, inutiliter perdere sinunto: neque pecuniam his mutuo danto, absque eorum, a quibus adducti sunt, ipsisque concrediti adolescentes, consensu et voluntate: neque domi, neque foris patiuntor aliquid facere suos et vero etiam Gymnasii nostri alumnos, quod dedeceat scholarum nostrarum disciplinam: ne fenestram ipsis ad nequitiam, si viri boni esse ac haberi volunt, exigui alicuius lucelli causa aperiunto: quin imo, si decedere adolescentes de officio et ab obedientia Legibus Scholasticis debita, deficere, aut quoquo modo exorbitare adverterint, bonis rationibus in viam revocando, aut Rectorem vel Visitatores ea de re, nisi in iustam Magistratus reprehensionem incurrere, vel etiam severam animadversionem ac poenam suo silentio et effrenis adolescentiae cupiditatibus, quibuscunque officiis serviendo, sibi accersere velint, in tempore certiores faciunto, ut ne adolescentes et sumptus et aetatem turpiter perdentes, irrecuperabile detrimentum accipiant, ac tum parentes ac consanguineos moerore atque dolore, tum Praeceptores scholamque nostram ignominia afficiant: sed a vitiositate quam primum et quam longissime abarceantur, et modo aliquo bono severitatis efficiantur meliores.

Caput IV[1].

De officio Praeceptorum[2] in genere[3].

1[4]. Praeceptores[5] officia partim communia sunt omnibus, partim specialia ac pecularia; ut Rectoris, Visitatorum, Inspectorum, Cantoris, Succentoris, quatuor item Octavae, Nonae, ac

[1] L. 1660 (por. wstęp): *Caput I.*

[2] L. 1660: *Docentium.*

[3] W rozdz. tym pobrzmiewają pewne echa z Mathesiusa (Zwo Pred. Str. Diij a—b) Brzeg (V. I. 323—4) Cap. II.

[4] L. 1660: *§ 1.* op.

[5] Omyłka, rkp. 3: Praeceptorum.

Decimae curiae collegarum: Calligraphi etiam et Praeceptorum Scholae Polonicae.

2 [1]. Communiter omnes operam dabunt sedulo, ut deletis ex animis suis perturbationibus, et eorundem aristocratia in se constituta, tales ipsi esse studeant, quales discipulos suos esse cupiunt.

3 [2]. Ac proinde exemplis pietatis, temperantiae, diligentiae ac similium virtutum, ut modestiae et elegantiae in cultu corporis, et vestitu, item exercitio linguae latinae, eisdem praelucere, studio maximo contendant: ebrietatem detestentur, lusus fugiant, honestatem sectentur [3].

4 [4]. Et quoniam nimia familiaritas contemptum parit, ideo Praeceptores [5] autoritatem suam non austeritate, morositate, iracundia, non [6] plagositate et saevitia, sed bonis rationibus tueri et augere apud discipulos meminerint, nec ad interiorem consuetudinem ac quandam quasi necessitatem [7] ex scholasticis quenquam admittant [8].

5 [9]. Cumque res ipsa doceat, discordiam, invidiam, obtrectationes Praeceptorum [10] mutuas ad labefactandam disciplinam scholasticam, diaboli flabella et faces esse, pii Magistri [11] has pestes summa diligentia cavere, et sicubi contigerint, ut [12] offensiunculae quaedam existant [13], eas in herba extinguere,

---

[1] L. 1660: *1.*

[2] L. 1660: *2.*

[3] N. Sch. Tor. 1568: Leg. inc. Sen. X. XI. — Gigas (Zwo Pred. Str. Giij c). Aldorf. (I. L. II. 246): „Vestitu, cibo, potu, vigilantia, lucubrationibus, diligentia, domestica lectione et scriptione, concionum frequentatione, religionis doctrina, pietate literata auditoribus exemplo sunto: Ebrietatem detestantor, lusus fugiunto" — Również i Gand. (I. L. III. 680).

[4] L. 1660: *3.*

[5] L. 1660: po *„ideo"* dod: *„Professores et"*.

[6] L. 1660: *„non"* op. (Rkp. 1. nie zanot.).

[7] L. 1660: *necessitudinem* (Rkp. 1. nie zanot.).

[8] L. 1660: *po „quenquam"* dod.: *„quocunque tandem respectu aut nomine"* — Iutreb. (I. L. III. 516) — Gand. (I. L. III. 679).

[9] L. 1660: *4.*

[10] L. 1660: *Docentium.*

[11] L. 1660: *Praeceptores.*

[12] L. 1660: *„ut"* op. (Rkp. 1. nie zanot.).

[13] L. 1660: zam. *„quaedam existant": „nonnullae"*.

et ne iuventus persentiscat, modis omnibus providere debent [1].

6 [2]. Nemo ne [3] alteri anteponat, nemo clam palamve cuiusquam existimationi detrahat, honore et benevolentia mutua, cum in eadem navi et vinea versentur, sese comprehendant.

7 [4]. Sicut parentes domi Praeceptorum, sic Praeceptores in schola parentum personam induant, idque partim in disciplina, partim in doctrina [5].

8 [6]. Itaque prima eorum cura sit, cum omnis doctrina sit venenum dempta pietate [7], ut juventus piis precibus, cantionibus, sacris hymnis et psalmis, itemque pura et salutari doctrina imbuta, ad amorem et timorem Dei flectatur.

9 [8]. Iubebunt etiam adolescentes [9] grandiusculos, sacras conciones vel germanice, vel si id fieri potest, latine excipere.

10 [10]. Quin et ipsi sacras conciones [11] sibi frequentandas atque attente auscultandas esse, meminerint: ideoque subsellia et loca in templo Praeceptoribus destinata, occupabunt, non alibi [12] delitescent.

---

[1] L. 1660: zam. *„iuventus... debent“*: *„ne res ad discentes permanet, modis omnibus praecavere debent“* — N. S. Tor. 1568. Leg. incl. Sen. XV. — Gigas. (Zwo Pred. Str. Giij c) — El. sas (V. I 253) — Gand. (I. L. III. 679) — Aldorf. (I. L. II. 248) — Iutreb. (I. L. III. 523).

[2] L. 1660: 5.

[3] Omyłka! Rkp. 2. i 3. se — L. 1660: zam. *„ne“*: *„docentium se“*.

[4] L. 1660: 6.

[5] L. 1660: zam. *„parentum... doctrina“*: *„parentis personam induant, tum in disciplina, tum etiam qua possunt in doctrina“*. — Gigas. (Zwo Pred. Str. G a). — Iutreb. (I. L. III. 516).

[6] L. 1660: 7.

[7] L. 1660: zam. *„doctrina... pietate“*: *„omnis* σοφία *demta pietate sit* πανουργία, *imo venenum“*, — Gigas. (Zwo Pred. Str. G a): „Sollen praeceptores jre Schuler fleissig vnd für allen dingen zum Gebet vnd heiligen Catechismo halten, wie solches Eltern vnd Praeceptoribus von Gott ernstlich befohlen ist... Es heist ja, Si Christum nescis, nihil est si caetera discis. Et sine pietate eruditio est venenum...“

[8] L. 1660: 8.

[9] L. 1660: *„adolescentes“* op.

[10] L. 1660: 9.

[11] L. 1660: po *„conciones“* dod.: *„et preces quotidianas“*.

[12] L. 1660: zam. *„non alibi“*: *„nec alibi“*. — N. S. Tor. 1568: Leg. incl. Sen. VI.

11 [1]. Polonicas etiam conciones, prae coeteris Praeceptoribus, illi, qui eius linguae gnari sunt, ne prorsus negligant: quinimo in templo perseverent, atque cum discipulos coeteros, tum eos, qui polonici sermonis addiscendi gratia huc aliunde mittuntur, et quos concionibus polonicis interesse omnino volumus ac jubemus, accurate diligenterque observent.

12. Diebus Veneris hora secunda Rector et Praeceptores cum universa scholasticorum multitudine, iuxta seriem classium, ad communes preces, quas litanias vocant, h. e. supplicationes, templum frequentes ingrediuntor, et cum pia animi devotione, pro salute omnium Reipublicae Christianae ordinum, vota ad Deum suscipiunto; inde universum coetum in scholam reducunto [2]).

13 [3]. Sed et a conventu musico in Ecclesia nulli Praeceptorum classicorum abesse licebit: ac proinde, quando figurate canendum erit, mature omnes aderunt, et ad suam quisque vocem se sistet, atque adeo fidelem Cantori in canendo [4] operam navabunt, universi ac singuli [5]: quinimo Collegae scholarum nostrarum, quotiescunque a Cantore per puerum [6] requisiti fuerint, (id autem fiet, quoties ipse ex more recepto necessarium esse judicaverit) convenire ad concentum in auditorio maximo debebunt.

14 [7]. Suorum quisque classicorum praecipuam curam suscipito: his instituendis atque excolendis intentus potissimum esto: Spartam, quam nactus est, hanc exornato.

---

[1] L. 1660: *§ 11. i 12.* op.

[2] Gdań. (40) De of. schol: IV.: „Diebus Martis et Iovis mane, finita concione, universa scholasticorum nostrorum multitudo ad communes preces, quas Litanias vocant, cum Praeceptoribus templum frequentes ingrediuntor, et ante aram primariam cum pia animi devotione, pro salute statuum, sive ordinum Reipub: Christianae, vota concipiunto, unde tandem ad lectiones scholasticas redeunto".

[3] L. 1660: *10.*

[4] L. 1660: *„in canendo"* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[5] L. 1660: po *„singuli"* dod.: *„finitoque cantu suum quique locum sibi destinatum rite repetent"*. (Rkp. 1. nie zanot.)

[6] L. 1660: zam. *„quinimo... puerum": „quinimo idem, quotiescunque a Cantore misso puero"*.

[7] L. 1660: *11.*

15 [1]. In templo, in funerum deductionibus, in schola [2], et ubique locorum, suos quisque prae coeteris e grege scholasticorum diligenter observato, peccantes ad officium reducito.

16. Si quid tamen [3] praeter decorum et officium ac contra bonos mores a relinquarum etiam [4] classium pueris fieri viderit, vel audiverit [5], aut ipse punito, aut ejus curiae Praeceptori significato [6].

17 [7]. Signa morum sive rusticitatis et linguae vernaculae, ut in classibus, addo etiam emendationis in superioribus, retineantur et examinentur, quotidie studiose curanto [8].

18 [9]. Sub dimissionem scholarum suos singuli serio officii admonento, ut modeste ac verecunde ubivis locorum sese [10] gerant, domi etiam libris incumbant, scribant, stylum exerceant, lectiones auditas diligenter repetant, in sequenti hora aut die recitandas memoria complectantur, mature in templo aut scholis ut adsint, sedulo hortantor.

19 [11]. Ex scholis domum dimissos, usque ad Gymnasii limites, Praeceptores singuli, ex inferioribus classibus suos deducunto [12].

20. Ephoros curiales Magistri, in sua quisque tribu, pro numero discipulorum, aut binos aut singulos, diebus Saturnii,

---

[1] L. 1660: *12.*

[2] L. 1660: *in scholis.*

[3] L. 1660: zam. *„16. Siquid tamen": „13. Siquid temere".*

[4] L. 1660: zam. *„a reliquarum etiam": „a reliquorum et".*

[5] L. 1660: *audierit.*

[6] Strals. (V. I. 515) — Iutreb. (I. L. III. 524): Siquid tamen enorme a reliquarum etiam classium pueris fieri videat, vel audiat, punire ipse liceat, vel eius classis praeceptori significet".

[7] L. 1660: *14.*

[8] Signa te mają różne szkoły: Gand. (I. L. III. 678) ma: s. germanicae locutionis, emendationis ac rusticitatis. — Jutreb. (I. L. III. 538): s. sermonis i morum. Ks. sas. (V. I. 604): s. rusticitatis, emendationis, germanicae elocutionis. — Brzeg. (V. I. 330): s. vel neglecti Latini sermonis vel usurpati barbarismi i rusticitatis morum.

[9] L. 1660: *15.*

[10] L. 1660: *se.*

[11] L. 1660: *16.*

[12] Wirt. (V. I. 91). — Strals. (V. I. 518). — Stephan. (V. I. 642).

antemeridiana altera, in hebdomadam proxime sequentem designanto [1].

21 [2]. Ordinem quisque suum per decurias distinguito: singulis, Decuriones singulos et Subdecuriones praeficito.

22. Caeterum Ephororum provinciam ordine omnes in unaquaquam curia administrare debebunt: Decurionum partes primis in qualibet curia dabuntur: qui his proximi erunt, illi subdecuriones appellabuntur.

23. Illorum munus hebdomadarium esto: Decurionum et Subdecurionum menstruum: aut si ita visum Praeceptori fuerit, etiam prorogato.

24. Praeter hos, in singulis ordinibus Corycaeus unus [3], qui tum condiscipulos ac tribules suos, tum Ephoros et Decuriones ipsos atque Subdecuriones, sintne in officio, occulte observet, idque ipsum bona fide Praeceptori suo classico referat, ad mensem unum circiter, sed caute et non sine delectu ac judicio constituitor.

25. Ab Ephoris, Decurionibus aut Coricaeis delatos Magistri [4] pro errato, pro peccato, pro ingenio, pro aetate monento, objurganto, castiganto: viciis ne connivento [5]. Nam qui non vetat, peccare cum potest, jubet. Et quod severitate corrigi potest, indulgentia et remissione non debet negligi [6]. In mo-

---

[1] L. 1660: zam. *„20. Ephoros... tribu“*: *„In singulis ordinibus aut curiis Decuriones pro numero discipulorum aut binos aut singulos (unum) diebus Saturnii, in hebdomadem sequentem designanto.*

[2] L. 1660: *§ 21. 22. 23. 24.* op.

[3] Urząd „Corycaeus'a“ (coricaeus lub chorycaeus) zna szereg szkół: Wrocł. (V. I. 196). — Crems. (I. L. III. 583). — Brzeg. (V. I. 340). — Nordh. (V. I. 379). — Stephan. (V. I. 642). — Strals. (V. I. 516). — Gand. (I. L. III. 678): „In singulis classium decuriis et mensis suos praeceptores habeant constitutos Corycaeos, qui cuiusque pueri studia, mores, gestus, sermonem denique omnem ubique accurate observent, et absentes a ludo ac templo, quavis hora et die notatos chartaque consignatos diebus Solis Rectori ad manus seorsim exhibeant“.

[4] L. 1660: zam. *„25. Ab... Magistri“*: *„18. A Decurionibus annotati, a Magistris et Praeceptoribus“*.

[5] L. 1660: zam. *„Monento... connivento“*: *„Monentor, objurgantor, castigantor; vitiis quibuslibet neutiquam connivento“*.

[6] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 150): „Quod severitate corrigi potest, indulgentia non debet negligi...“ — Wrocł. (V. I. 213).

nendis tamen et castigandis adolescentulis, severitas absque crudelitate et maledicto adhibenda est [1].

26. Praeceptores [2] porro singuli in tempore, atque adeo in horae puncto in scholis ad docendum adsint [3], vel etiam paulo ante tempus ad fores auditoriorum obversentur, signoque campanulae exaudito, confestim in scholas ingrediantur [4], neque ante horam finitam exeant, neque aut se [5] e [6] ludo sine gravi causa evocari, aut docendi operas, nisi propter seria negotia, interrumpi patiantur: absque Rectoris scitu et authoritate [7], nemo illorum suo loco abesse ausit [8].

27 [9]. Quodsi quis illorum propter legale quod vocant, et necessarium aliquod impedimentum praeesse aliquando suis discipulis nequiverit, is mature et aliquot horis ante, vel etiam pridie ejus diei Rectorem ea de re certiorem facere debebit, ut ille tempestive alium e numero Praeceptorum substituere possit [10], ne quid operarum publicarum negligatur, adeoque bonae horae turpi otio transmittantur [11].

28 [12]. Primis singulorum dierum horis, labores suos ab invocatione Spiritus Sancti auspicantor: eisdemque in superioribus quidem ordinibus psalmi unius ex Psalterio Buchanani, harmonico quatuor vocum concentu [13], in inferioribus autem, psalmi germanici, secundum Lutheri versionem, modulatione, interdum etiam psalmo aut cantione aliqua ex eiusdem ger-

---

[1] Frankf. (V. I. 638): „In monendis et castigandis adolescentulis negligentia et remissio absit; severitas absque crudelitate, vituperatio absque maledicto adhibeatur". — Podobne myśli u Gigasa (Zwo Pred. Str. Giijd).

[2] L. 1660: *19. Docentes.*

[3] N. S. Tor. 1568: Leg. incl. Sen. IX.

[4] L. 1660: „*ingrediuntor*" (Rkp. 1. nie zanot.)

[5] L. 1660: „*sese*" (Rkp. 1. nie zanot.)

[6] L. 1660: „*e*" op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[7] L. 1660: „*autoritate*".

[8] Ten przepis o punktualności w różnych sformułowaniach mieści się w każdej niemal współczesnej ustawie szkolnej.

[9] L. 1660: *20.*

[10] L. 1660: *potuerit.* — N. S. Tor. 1568. Leg. incl. Sen. IX.

[11] Wirt. (V. I. 95). — Nordh. (V. I. 373). — Frankf. (V. I. 638). — Iutreb. (I. L. III. 522): XLIV.

[12] L. 1660: *21.*

[13] L. 1660: „*harmonico... concentu*" op.

manico cantionali, aut hymno Ecclesiae latino, sed tempori [1] accomodatis, claudunto, idque horis decima, cum ante meridiem dommum [2] reditur, et quarta; diebus vero [3] Mercurii secunda, cum finis sit laboris quotidiani.

29. Prope aures discipulorum aliquid recitantium ne assistunto [2]: ad pronunciationem expeditam, signatam, plenam et claram diligentissime assuefaciunto.

30 [5]. Dum lectiones pensaque sua pueri [6] recitant, aliud Praeceptores ne agunto, nihil interim legunto, non somniculose et [7] negligenter, sed animo in rem praesentem intento, illos audiunto [8].

31 [9]. Neque publice neque privatim in schola quicquam doceant, non programmata affigant, vel affigi curent, sine scitu et consensu Scholarcharum et Rectoris. Autores, quos prae manibus habent, stato tempore absolvant, nec prius novos explicare [10] aggrediantur, quam priores ad finem perduxerint [11].

32 [12]. Caveant, ne diutius, quam par sit, in explanatione artium, cum gravi jactura temporis et aetatis tenerae, immorentur atque immoriantur [13].

33 [14]. Artes, quae cuique explicandae incumbunt, ad usum

---

[1] L. 1660: „*tempori*“ op.

[2] Rkp. 2. i 3: domum.

[3] L. 1660: „*vero*“ op.

[4] L. 1660: zam. „*29. Prope... assistunto*“: „*22. Recitantes aliquid*“ — Sturm. Cl. ep. I. (I. L. I. 89): „Vitium magistrorum maximum est: ad aures illius, qui rogatur, stare“.

[5] L. 1660: *23.*

[6] L. 1660: „*discipuli*“.

[7] L. 1660: „*aut*“ (Rkp. 1. nie zanot.)

[8] El. sas. (V. I. 273). — Iutreb. (I. L. III. 518): XXVIII.: „Multo minus in legendo, examinando, vel auscultando segnes sint et oscitantes, aliudve agant vel cogitent, sed attenti, vigilantes et alacres...“

[9] L. 1660: *24.*

[10] L. 1660: „*explicare*“ op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[11] Strals. (V. I. 516).

[12] L. 1660: *25.*

[13] Iutreb. (I. L. III. 517) XXIII. i XXIV. (co się odnosi też do § 35).

[14] L. 1660: *26.*

revocanto, et ut ipsi ordine doceant, iuventus ordine discat, multumque proficiat, annituntor [1].

34 [2]. Ubique sese non aliter, atque viator ad comitem, ad captum intelligentiamque discentium accomodent: nec plus tractent, vel interpretentur, quam ab illis cognosci repetique possit [3].

35 [4]. Dictata, ut vocant, nec plane probamus, nec omnino improbamus: ea laudamus, quae sunt ad rem et in rem. h. e. [5] utilia et necessaria: commentis inutilibus juventutem ne gravanto [6].

36 [7]. Ad privatam institutionem neminem admittunto, nisi classis suae discipulos: si vero ex gravibus causis aliter statuendum quid fuerit, cum judicio id fiat et consensu Rectoris ac Visitatorum. Privatim nihil novi explicanto, sed saltem, quod publice tractandum [8] est, diligenter repetunto [9].

---

[1] Gand. (I. L. III. 676).

[2] L. 1660: *27.*

[3] Gand. (I. L. III. 676). — Aldorf. (I. L. II. 247) IV. 13 (też odnośnie do § 32 i 33). — Jutreb. (I. L. III. 517): XXVI. — Frankf. (V. I. 638) (też odn. do § 32 i 35): „In explicatione tantum id tradetur, quod est in autore qui enarratur; neque gravanda iuventus prolixis hinc inde conquisitis dictationibus, atque ut viator ad comitem, sic docens ad auditorem se accomodabit".

[4] L. 1660: *28.*

[5] L. 1660: *„hoc est".*

[6] El. sas. (V. I. 254). — Jutreb. (I. L. III. 517): XXIII.: „In explicando... non detineant auditores prolixis commentariis, magis ad eruditionis suae ostentationem, quam ad puerorum profectum comparatis". XXIV. (odn. i do § 35): „Siquid tamen dictare iubet necessitas et puerorum utilitas, fiat id verbis paucis et dilucidis et vitentur πάρεργα et ambitiosus verborum ornatus". Por. Or. X. Schober. De causis atque operis novae curiae Str. H2.

Gigas (Zwo Pred. Str. Gij a): „Sollen Zuchtmeister, wacker vnd im lehren fidelis sein, sollen den knaben utilia et simplicia fürgeben". — Str. Giij a: „Es sollen auch getreue Lehrer ihre schüler mit vielen Lectionibus, auch nicht mit vielem dictiren vberschutten vnd beschweren, wie etliche Thrasones vnd klüglinge, Commentaria super Commentaria dictiren".

[7] L. 1660: *29.*

[8] L. 1660: *„tractatum".*

[9] Wrocł. (V. I. 205–9). — Jutreb. (I. L. III. 517) XXV. — El. sas. (V. I. 255): „So dann denen Praeceptoribus... auch etzliche discipuli son-

37 [1]. Classica examina singulis septimanis institui [2], ad perceptionem et intelligentiam Praeceptorum, ad acuendum ingenium et alendam industriam puerorum, longe utilissimum fuerit [3].

38 [4]. Stylum, utpote praecipuam eruditionis partem, nullo tempore intermittunto.

39 [5]. In emendatione scriptorum [6] morosam asperitatem et verberationem servilem vitare meminerint, ne juventus a pulcherrimis saluberrimisque exercitiis absterreatur, vel ad desperationem adigatur.

40 [7]. Libellos, quin etiam exercitiorum manus, suorum quisque discipulorum, singulis diebus lustranto: quemcunque Calligrapho non exhibuisse, aut negligentius literarum characteres pinxisse, deprehenderint, castiganto.

41 [8]. Exercitia declamationum et disputationum, tum ipsi frequentes accedunto et frequentanto, tum etiam discipulos ad eadem summo studio adhortantor.

42 [9]. In omnibus denique coeteri Collegae omnes, Rectori et Visitatoribus, Scholarcharum et nostra h. e. Senatus authoritate munitis debitam obedientiam ac reverentiam prae-

---

derlich befohlen, dieselbigen zu instruiren, und mit ihnen privatim zu repetiren, so soll durch die Inspectores ihnen ernstlich aufferleget und befohlen werden, erstlich, dass sie privatim keine andere Lectiones halten, artes oder autores ihren Discipuln lesen, noch mit Ihnen repetiren, dann welche zuvor und täglich in denen gemeinen Schulen jedes Orts gelesen werden". — Jutreb. (I. L. III. 523): XLIX.: „Privata disciplina non debet esse damnosa Reip. Scholasticae... nec pueros novis lectionibus onerent, sed in Schola praelectas repetant cum ipsis et exerceant".

[1] L. 1660: *30.*

[2] L. 1660: *„instituantur quod ad"*.

[3] Aldorf. (I. L. II. 265): XIV. 3: „Curiarum singularum examinibus hebdomadae singulae, propter accuratam ingeniorum, doctrinae et diligentiae probationem, dantor".

[4] L. 1660: *31.*

[5] L. 1660: *32.*

[6] Gigas (Zwo Pred. Str. Gij b) kładzie wielki nacisk na poprawianie ćwiczeń pisemnych.

[7] L. 1660: *33.*

[8] L. 1660: *34.*

[9] L. 1660: *35.*

stanto [1]: ad summam ita sese gerunto singuli, ut Rector et Visitatores, adeoque etiam [2] Scholarchae, ipsos forte locum mutaturos, honorifico testimonio recte ac merito ornare et de nota, quod dicitur, meliore [3], bonis viris comendare teneantur.

Et haec quidem communiter omnes observent [4].

Caput V [5].

De Rectore.

1. Rector vero insuper, tanquam caput, universam Rempub: Scholasticam sibi curandam statuat, et personam, quam sustinet, severa comitate, prudentia et moderatione tueri meminerit [6].

2. Collegas suos amore et benevolentia prosequatur: offensiones nec ipse cum illis exerceat, nec eos exercere permittat, et ut concinna quadam analogia omnes in officio contineantur, elaboret. Autoritatem etiam suam singulis, quoad ejus fieri potest, tam apud cives, quam apud discipulos salvam conservet [7].

3. Post tertium quemque mensem Collegas convocet, et cum eis de re literaria communicet, quidque prosit, vel obsit in Republ: sua, diligenter dispiciat, omnium sententias audiat et ponderet, atque adeo, ut concordibus animis, communi consilio, quae ad scholae amplificationem pertinere videbuntur, omnia cum fide et cura administrentur, studio, quanto potest maximo, annitatur [8].

---

[1] N. S. Tor. 1568: Leg. incl. Sen. I. — Jutreb. (I. L. III. 524).

[2] L. 1660: „*et*" (Rkp. 1. nie zanot.)

[3] L. 1660: zam. „*de nota... meliore*": „*et de meliore nota*".

[4] L. 1660: „*Et... observent*" op.

[5] L. 1660: *Caput II.*

[6] Sturm. Cl. ep. III. 2 (I. L. I. 145): „Rectorem et eos, qui illi adiuncti sunt: rectorem tamen imprimis decet authoritatem suam doctrina diligentia, temperantia, humanitate, gravitate tueri". — Zupełnie podobne brzmienie Aldorf. (I. L. II. 237) i Frankf. (V. I. 638) nadto por. El. sas. (V. I. 271). — Brzeg. (V. I. 322). — Stephan. (V. I. 640).

[7] Jutreb. (I. L. III. 525): LIX. — El. sas. (V. I. 271).

[8] N. Sch. Tor. 1568: Leg. incl. Sen. III. — Gand. (I. L. III. 678). — Aldorf. (I. L. II. 240). — Jutreb. (I. L. III. 524). — Strals. (V. I. 510). — El. sas. (V. I. 272).

4. Visitatores autem, quoties necessarium videbitur, sibi advocet: horum utatur consiliis atque auxiliis, hos habeat non solum adjutores, sed etiam testes suae fidei atque diligentiae.

5. Operas docendi ex sententia Scholarcharum distribuat, et ipse suas quoque sedulo obeat [1].

6. Collegis alio discessuris, si meriti videbuntur, honorificum testimonium a Scholastico Magistratu impetrato.

7. Examina quotannis progressionesque duas instituat: (de quibus peculiari capite fusius deinceps explicabitur [2]) et ne juventus vel tardius, vel spe praemii ac lucelli qualiscunque, aut innanis [3] gloriolae aviditate, celerius in superiores classes promoveatur, provideat.

8. Et quoniam praecipua Praeceptorum prudentia est, dignoscere ingenia discipulorum, et felicia ab infelicibus, docilia et alacria a stupidis et inertibus secernere: ideo volumus, ut postquam discipulus Tertiam curiam excesserit, anno aetatis circiter decimo quarto, Rector et Visitatores accurata deliberatione suscepta, naturam potissimum et ingenium considerent atque expendant, studium etiam atque [4] diligentiam pueri: ac si idoneus videbitur, autores et hortatores sint parentibus patronis, cognatis, affinibus, necessariis, ut illum Deo, Reipubl, ac Musis consecrent: sin minus, ut mature ipsum ad aliud vitae genus traducant [5].

9 [6]. Cum vero ex Prima curia egressus fuerit, anno circiter decimo sexto aetatis, jubemus, ut iidem Rector et Visitatores non naturam duntaxat attendant, sed voluntatem etiam adolescentis atque animum erga literas accurate explorent et cognoscant: ac re bene deliberata, et cum iis, ad quos ea res pertinet, veluti parentibus, quique parentum loco sunt, adde etiam Dnis Scholarchis, communicata, ad quod ille studiorum et vitae genus animum applicare, quibus se dedere disciplinis

---

[1] El. sas. (V. I. 272).

[2] L. 1660: „*de quibus... explicabitur*“ op.

[3] Rkp. 2. i 3. i L. 1660: „inanis“.

[4] L. 1660: „*ac*“ (Rkp. 1. nie zanot.)

[5] Augsb. (I. L. II. 377). — Gand. (I.L. III. 679). — Jutreb. (I.L. III. 519). — Wirt. (V. I. 95). — El. sas. (V. I. 272). — Strals. (V. I. 510).

[6] L. 1660: *§ 9.* opuszczono:

debeat, communi consilio statuant, ut ad eas auscultationes, quae ipsi profuturae atque omnino necessariae iudicabuntur, deinceps adhibeatur, adeoque ad Scholas Academicas in Gymnasio nostro praeparetur ac quasi praemuniatur [1].

10 [2]. Noverit quoque Rector, se omnis disciplinae legumque primarium custodem esse, ac proinde in earundem conservationem studiose incumbat. Collegis et discipulis omnibus viam praeeat, primus templa scholasque adeat, et ut reliqui Praeceptores idem faciant, instet [3].

11 [4]. Classes cum docetur, saepius obeat: quod tractetur in scholis, auscultet: de puerorum moribus et profectu in literis subinde sciscitetur: si quos ex illis admodum negligentes, aut paulo contumaciores repererit, in eos iusta severitate animadvertat [5].

12 [6]. Pueros et adolescentes, qui discendi gratia in Gymnasium nostrum adducuntur, vel aliunde huc a suis mittuntur doctrinae et disciplinae nomine, eos in Album discipulorum Rector adscribat, ea tamen lege, si se frugi et dicto audientes fore receperint. Sed et ingenia illorum exploret, quos fecerint in literis progressus, inquirat: probatione habita, locum unicuique in certa classe assignet: Praeceptori ejus curiae commendet. Pro hac opera a civibus tenuioris fortunae, grossos nostrates quinque honorarii loco postulabit: ditiorum civium

---

[1] Sturm. De lit. lud. (I. L. I. 12—14): C. V. De puerorum delectu et officio, cały poświęcony temu zagadnieniu. — Wirt. (V. I. 99). — El. sas. (V. I. 233). — Brand. (I. L. III. 170).

[2] L. 1660: 9.

[3] Aldorf. (I. L. II. 240) 19: „Rector ut disciplinae, sic legum, quoad eius fieri potest, custos, defensor et exequutor esto"; Str. 237, 3: „Ut Professores et Praeceptores quotidianas scholasticas operas diligenter faciant, procurato eosque veluti quidam ἐργοδιώκτης, urgeto, hortator, moneto". — El. sas. (V. I. 233). — Strals. (V. I. 510).

[4] L. 1660: *10.*

[5] Aldorf. (I. L. II. 238). — Gdań. (12): L. II.: Singulis horis auditoria invisat, moresque scholasticorum et ordinem in tradendis lectionibus et exercitiis scholasticis observet". — El. sas. (V. I. 272). — Strals. (V. I. 509).

[6] L. 1660: *11.*

et exterorum ac peregrinorum item nobilium liberalitati, quantum quisque numerare velit, liberum relinquet [1].

13 [2]. Minerval seu didactron a discipulis exigito: Scholarchis collectarum pecuniarum rationes singulis trimestribus reddito [3].

14 [4]. Ab honorarii solutione, pro nominis in Album scholasticorum relatione Rectori facienda, nec non a didactrorum pensione, Scholarcharum, Ecclesiae Ministrorum, Medici in hac urbe ordinarii, Praeceptorum item filii, immunes sunto. Paedagogis pauperibus haec pecunia condonator.

15 [5]. Anagnostas hebdomadarios alterum ex Secundo, Tertio Quartove ordine, qui caput in Bibliis, aut si longiusculum sit, dimidium illius: alterum ex curia Sexta, qui ex germanico Catechismo Lutheri certam partem in templo, cum matutinae aut vespertinae habentur, clare, distincte ac signate [6] legat, constituito [7].

16 [8]. Quatuor item pueros [9], quos Parastatas et Hierophylacas appellare liceat, qui, quoties sacrosancta Coena publice in templo administrabitur, sericis hypopetasmatis, ut hoc verbo utamur [10], ad aram sustinendis, operam navent, nominato [11].

17 [12]. Ex Paedagogis unum aut duos tresve [13], qui Deci-

---

[1] L. 1660: *„Pro hac..... relinquet“* op. (Rkp. 1. niedokład. zanot.) — Aldorf. (I. L. II. 237—8): 4 i 8. — Brzeg. (V. I. 322). — El. sas. (V. I. 271). — Gdań. (Str. 13) L. IV. — Strals. (V. I. 509).

[2] L. 1660: *12.*

[3] L. 1660: *„Scholarchis... reddito“* op.

[4] L. 1660: *§ 14.* op.

[5] L. 1660: *13.*

[6] L. 1660: po *„signate“* dod.: *„articulateque“* (Rkp. 1. nie zanot.)

[7] L. 1660: zam. *„ex Secundo, Tertio... habentur“*: *„ex Suprema vel Prima, qui diebus Lunae, Martis, Saturni, mane caput ex Bibliis cum Cathechismo Luth. alterum ex Secunda, qui hora secunda pomeridiana itidem caput biblicum ex Novo Testamento cum parte Catecheseos“.* — Strals. (V. I. 487).

[8] L. 1660: *14.*

[9] L. 1660: *„pueros“* op.

[10] L. 1660: zam. *„appellare liceat“*: *„appellaveris“* (Rkp. 1. nie zanot.)

[1] L. 1660: zam. *„hoc verbo utamur“*: *„ut sic loquamur“.*

[12] L. 1660: *15.*

[3] L. 1660: zam. *„aut duos tresve“*: *„duosve Catechetas“.*

mae classi horis octava duodecima, secunda [1] praesint, et nuda religionis Christianae capita, cum preculis ad mensam, itemque mane ac vesperi dicendis, memoriter pronunciare, pueros condocefaciant, in singulas hebdomadas deligito ac nominato.

18. Inter Paedagogos, qui musica figurali literarum ac literatorum fautores et patronos adeuntes, stipem quaerunt (Recordantes vulgo vocant) re cum Cantore collega suo deliberata, musici concentus praefectum seu praesidem constituito: item Ephorum seu Corycaeum animadversorem morum, nec non duos pecuniarum, quae conferuntur, collectores, sed perspectae ac probatae fidei [2]: hi quamdiu Rectori et Cantori visum fuerit, partes eas sustinento.

19 [3]. Diebus Saturni post vespertinas preces in templo peractas atque universo scholasticorum coetu in auditorium maximum reducto, qui futuri sint per singulas curias Ephori, qui Decuriones aut Subdecuriones [4], percontator, quinimo nomina illorum ordine consignata, ab Ephoris aut Decurionibus [5] superioris septimanae reposcito, illisque, ut fideliter suo quisque [6] munere fungatur, serio praecipito.

20 [7]. Sed et universum discipulorum gregem, officii publice commoneto, ut legibus Gymnasii obsecundent, ut ad leges et preces sacras tempestive et frequentes conveniant [8], man-

---

[1] L. 1660: zam. *„octava... secunda“*: *„octava et secunda“*.

[2] L. 1660: zam. *„18. Inter Paedagogos... fidei“*: *„16. Inter Paedagogos egenos, qui bis per septimanam recordationem, ut vocant obeuntes, colligendae pecuniae gratia, qua egestatem sublevent, adhibito Cantore, musici concentus Praefectum, constituito, nec non Ephorum seu animadversorem morum, item duos collectarum domatim pecuniarum spectatae fidei collectores“*.

[3] L. 1660: *17.*

[4] L. 1660: zam. *„per singulas... Subdecuriones“*: *„per curias singulas Decuriones, ac Custodes“*.

[5] L. 1660: zam. *„ab Ephoris aut Decurionibus“*: *„a Decurionibus ac Custodibus“*.

[6] L. 1660: *quisque suo“*.

[7] L. 1660: *18.*

[8] O dwukrotnem w roku publicznem czytaniu ust. szk. N. S. Tor. 1568 Leg. Schol. — Aldorf. (I. L. II. 266). — Ks. sas. (I. L. III. 422). —

dato [1], ut nihil contra pietatem in Deum, nihil adversus Praeceptores [2], parentes, tutores, heros hospites, patronos et maecenates suos [3] admittant; nihil, quod honestati et bonis moribus adversetur, ausint; nihil, cum periculo conjunctum quod sit, aggrediantur; nihil, quo macula aliqua aspergatur Scholae [4] aut Reipub: nostrae, attentent, sedulo hortator.

21 [5]. Ex discipulis intra Collegii domicilium habitantibus, unum quem volet, qui coeteros Collegii inquilinos, sintne in officio, accurate observet, in singulas septimanas diebus Sabbathi circa horam tertiam aut quartam deligito, eundemque Ephorum Collegialem appellato [6].

22 [7]. Anagnostarum, Hierophylacum, Paedagogorum Decimae curiae Catechetarum, Ephororum, Decurionum, Subdecurionum [8] nomina ordine descripta, Visitatori et Inspectori hebdomadis secuturae tradito: atque hoc ipso ceu symbolo aut tes seraquadam, excubiarum illos pro Schola [9] habendarum, ac provinciae famiam adeundae atque administrandae, commonefacito.

23 [10]. Quinimo Rector, tanquam Argus quidam παντόπτης, an Visitatores etiam atque Inspectores munus suum, quemadmodum debent, exsequantur, maxime vero, an illi Docentes ipsos observent, studiose diligenterque advertito.

24 [11]. Ultimo die cuiusque septimanae idem Rector, ceu

---

[1] L. 1660: zam. *„ad leges et... mandato“*: *„ut ad preces sacras matutinas dierum Lunae, Martis, Iovis, Saturni et concionem sacram die Veneris incontanter confluant, nemine discipulorum emanente, amoto omni praetextu, adsint, serio mandato. Ad summam“*.

[2] L. 1660: po *„Praeceptores“*: dod. *„suos“*.

[3] L. 1660: *„suos“* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[4] L. 1660: *Gymnasio.*

[5] L. 1660: *19.*

[6] L. 1660: zam. *„eundemque... appellato“*: *„ceu Ephorum aliquem collegialem“*.

[7] L. 1660: *20.*

[8] L. 1660: zam. *„Paedagogorum... Subdecurionum“*: *„Catechetarum, Decurionum, Custodum“*.

[9] L. 1660: *Gymnasio.*

[10] L. 1660: *21.*

[11] L. 1660: *22.*

ἐργοδιώκτης [1], operumque exactor assiduus et perpetuus, a Visitatore hebdamario [2] accurate exquirat, an Praeceptorum ac Docentium singuli officia quotidiana fecerint: quaeque ab illo acceperit, ea [3] ad Scholarcham primarium eodem illo die referat.

25 [4]. Singulis trimestribus exactis ad diem Mercurii, in quam incidit terminus trimestris, conventum solennem publice affixo programmate Rector indicito, universis tam Praeceptoribus quam discipulis ad horam pomeridianam primam in maximo auditorio convenire jussis: ubi gratiorum actione et pia ad Deum precatione pro pace publica, pro Reipubl: Ecclesiae, ac Scholae hujus salute et incolumitate, praemissa, nobillissimum illud DD. Ambrosii et Augustini sive symbolum sive canticum omnes uno ore ac corde decantare et summa cum animi devotione modulari debebunt [5].

26 [6]. Posticum Collegii sub crepusculum vespertinum: anticum aestate circa dimidium decimae, hyeme hora nona ab aedituo, ut claudatur, curato.

27 [7]. Scholam Novi Oppidi [8] in singulos menses semel minimum adito: sintne in officio tam Docentes, quam discentes, diligenter animadvertito [9].

28 [10]. Denique ne quid detrimenti accipiat scholarum nostrarum doctrina aut disciplina, modis omnibus provideto: et

[1] Strals. (V. I. 509): 2.

[2] Rkp. 2 i 3: „hebdomadario".

[3] L. 1660: „*ea*" op.

[4] L. 1660: *23.*

[5] L. 1660: zam. „*conventum solennem... debebunt*": „*Universos una cum Visitatoribus discipulos ad horam pomeridianam nonam in templo vicino convenire curato, ubi gratiarum actioni et piae ac devotae ad Deum precationi pro pace publica, pro incolumitate solenni ritu instituendae, praemittetur egregium illud DD. Ambrosii et Augustini sive Symbolon sive canticum, a quo omnes uno ore ac corde summa cum animi devotione, decantato, sacrum hoc terminiversarium, ut sic loquamur, inchoabunt*".

[6] L. 1660: *24.*

[7] L. 1660: *25.*

[8] L. 1660: *N. O.*

[9] Podobnież: Aldorf. (I. L. II. 239).

[10] L. 1660: *26.*

nihil prorsus facito, cujus non Deo, Magistratui et viris bonis reddere rationem possit [1].

29. Si forte acciderit, ut Rector, vel quia affecta et attrita est [2] valetudine, et cum morbo conflictatur, vel quia summe necessariis seu publicis scholae seu privatis occupationibus distinetur, vel quia peregre abest, muneris demandati partibus defungi haud queat; Prorector et vel Visitatorum aliquis id oneris in se suscipito [3].

Caput VI [4].

De Visitatoribus et Inspectoribus.

1 [5]. Coeterum Rectoris adjutores seu parastatae, Visitatores sunto, Visitatorum Inspectores.

2. Visitatores tres constituantur: Prorector, unus ex Praeceptoribus superiorum ordinum, et Collega classis Primae [6].

3. Inspectores sint coeterarum classium Praeceptores, praeter Cantorem et Succentorem, omnes.

4 [7]. Illorum munus erit, tum Rectori in causis gravioribus adesse, consiliaque et operas communicare, tum curias identidem obire, et harum Moderatores et Praefectos potissimum observare: horum erit in id maxime incumbere illis horis, quibus publice in scholis non docetur, ut quam minimum a discipulis contra leges Gymnasii peccetur.

5 [8]. Coeterum, ut haec tanto facilius et felicius constantia etiam majore ab utrisque expediantur, volumus ac jubemus, ut ex Visitatoribus unus, unus item ex Inspectoribus, una cum Rectore, hebdomadibus singulis disciplinae scholasticae curam praecipuam suscipiant atque sustineant.

---

[1] Sturm.: Ep. cl.: (I. L. I. 144). III: „Est autem omnium, rectoris, visitatorum, magistrorum videre, ne quid disciplina detrimenti accipiat, et nihil facere, cuius rationem non reddere possimus magistratui et viris bonis..."

[2] L. 1660: *„et attrita est"* op.

[3] L. 1660: zam. *„Prorector... suscipito"*: *„Prorector aut Visitatorum aliquis id oneris in se recipito"*.

[4] L. 1660: *Caput III.*

[5] L. 1660: *§ 1. 2. 3.* opuszcz.

[6] Obowiązki wizytatorów wyłuszcza Sturm. w Cl. ep. II. (I. L. I. 130—5).

[7] L. 1660: *1. Horum.*

[8] L. 1660: *2.*

Visitator proinde primum diligenter animadvertito:

6 [1]. Ut Praeceptores et Magistri [2] pietate, temperantia, vestitu, cibo, potu, vigilantia, diligentia, lectione domestica, etiam scriptione domestica [3], exemplo sint discentibus: Exemplo etiam Praefectorum et Magistrorum perduntur, exemplo servantur adolescentum ingenia [4].

7 [5]. Ut iusto tempore domum se recipiant, ut extra domicilium Collegii non emaneant, non alibi quam in eodem domicilio pernoctent [6]; ut domesticorum quisque et discipulorum suorum curam agat, eosque tempestive cubitum ire atque surgere [7] iubeat.

8 [8]. Ut Praeceptorum quisque officia quotidiana faciat; utque illi primi ad horae sonum ad ludum obversentur, postremi egrediantur: neque se interpellari in studio sinant.

9 [9]. Ut sacras conciones, nec non preces vespertinas solenniores, cujusmodi sunt, quae diebus Veneris, cum litania canitur, itemque [10] anniversarias, quae festis diebus habentur, minime negligant.

10 [11] Quodsi Magistrorum [12] aliquis officio suo defuisse deprehensus fuerit, vel quia ad operas docendi in classe serius accesserit, aut prorsus emanserit, aut maturius [13] et ante horae finem sine justa causa sese subduxerit, vel quia con-

---

[1] L. 1660: *3.*

[2] L. 1660: *„et magistri“* op.

[3] L. 1660: zam. *„domestica, etiam... domestica“*: *„et scriptione domestica“*.

[4] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 145): „Vestitu, cibo, potu, vigilantia, diligentia, lectione domestica, etiam scriptione domestica, exemplo sunto. Exemplo enim praefectorum et magistrorum perduntur, exemplo servantur adolescentium ingenia“.

[5] L. 1660: *4.*

[6] L. 1660: zam. *„non alibi... pernoctent“*: *„non abnoctent“*.

[7] L. 1660: po *„atque“* dod.: *„cubitu“*.

[8] L. 1660: *5.*

[9] L. 1660: *6.*

[10] L. 1660: zam. *„cujusmodi... itemque“*: *„h. e. illas“*.

[11] L. 1660: *7.*

[12] L. 1660: *Praeceptorum.*

[13] L. 1660: *citius.*

cionibus aut precibus publicis plane non interfuerit, vel quia classicos suos in funerum deductionibus garrire[1] aut temere incedere passus fuerit, vel quia alioquin modestiae limites[2] excesserit, ut muneris sui partes diligentius agat, et locum suum sine juventutis et bonorum virorum offensione tueatur, severe ac graviter a Rectore et Visitatore illius septimanae admonetor: monitus pareto: ni paruerit, res ea post unam atque alteram admonitionem ad Scholarchas refertor.

11[3]. Quinimo volumus et mandamus, ut quoties ex Docentium numero aliquis loco suo abfuerit, Visitator diligenter diem et horam annotet, exactaque septimana, nulla omnino in hac re aut gratiae aut offensionis cuiusque habita ratione, Rectori bona fide significet.

Deinde videto:

12[4]. Ut stipendiarii ac discipuli caeteri Gymnasii inquilini[5], quae leges, ipsis peculiariter praescriptae mandant, sedula omnia[6] exequantur: atque haec, an fiant, per Ephorum seu[7] Observatorem Collegialem Visitator explorato: quin ipsemet quoque semel minimum in hebdomade, musea atque cubicula omnium, praesertim stipendiariorum circumito, intusque eadem probato.

13[8]. Denique mox post horam tertiam diebus Sabathi in delicta inquilinorum Collegii, universis et singulis in auditorio maximo convenire jussis, inquirito: pro peccati genere bona ratione punito.

14[9]. Inspector autem[10] horis intermediis h. e.: post scholarum dimissionem, itemque post matutinas et vespertinas[11],

---

[1] L. 1660: zam. *„garrire“*: *„aliud agere“*.
[2] L. 1660: zam. *„quia... limites“*: *„quocunque modo limites modestiae“*.
[3] L. 1660: *8. Imo.*
[4] L. 1660: *9.*
[5] L. 1660: *„inquilini“* op.
[6] L. 1660: *„omnia“* op.
[7] L. 1660: *zam. „fiant, per Ephorum seu“*: *„faciant per“*.
[8] L. 1660: *§ 13.* opuszcz.
[9] L. 1660: *10.*
[10] L. 1660: *„autem“* op.
[11] L. 1660: po *„vespertinas“* dod.: *„preces“*.

auditoria singula obito, quin et templum vicinum ingreditor[1], qui nugantur, qui strepitum excitant, qui turbas dant, aut tumultuantur, modo et ratione bona coerceto: Visitatorem etiam hebdomadarium vel Rectorem, quoties necessarium erit[2], sibi advocato.

15[3]. Praeterea operam dato, ut tam hora septima, quam hora duodecima, hymni ad S. Spiritum in scholis sive lectoriis tempestive decantentur: catalogi a Decurionibus[4] ante initium operarum, singulis horis legantur, absentium et eorum, qui serius accesserint, nomina notentur, Praeceptori advenienti mox exhibeantur.

16[5]. Ut vero pusilli etiam in officio contineantur, diligenter animadvertito, an Paedagogi, quos Rector constituerit, ut horis octava ante meridiem, duodecima et secunda post meridiem Decimae classi praesint, suum[6], quemadmodum oportet, officium faciat[7].

17[8]. Porro uterque tam Visitator, quam Inspector, matutinas ac vespertinas nequaquam negligunto: sed et[9] tum Anagnostas in templo, tum universum puerorum[10] coetum accurate observanto: ex templo in scholas recta ducunto: alio abire sine justa causa nulli permittunto[11]: ut quieti sint, et

---

[1] L. 1660: po *„ingreditor"* dod.: *„qui vagantur"*.

[2] L. 1660: *fuerit*.

[3] L. 1660: *11*.

[4] L. 1660: zam. *„hora duodecima... a Decurionibus"*: *„quam prima hymni ad Spiritum Sanctum in auditoriis tempestive decantentur: catalogi a Decurionibus vel Custodibus"*.

[5] L. 1660: *12*.

[6] L. 1660: zam. *„an Paedagogi... praesint, suum"*: *„ut constituti Catechetae hebdomadarii horis octava promeridiana et secunda pomeridiana Decimae illi classi praesint suumque"*.

[7] Rkp. 2 i 3: faciant.

[8] L. 1660: *13*.

[9] L. 1660: zam. *„nequaquam negligunto sed et"*: *„vespertinas preces nequaquam negligunto, sed pro more ante hac recepto ille illis, hic istis intersunto et tum"*.

[10] L. 1660: *„puerorum"* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[11] L. 1660: po *„permittunto"* dod.: *„exceptis trium superiorum classium discipulis, quibus licitum sit librorum aut lectionum instantium causa, si opus sit, domum petere, sed ilico citra horae dispendium praesto esse"*.

suam quisque lectionem relegat, hortantor: serotinis etiam precibus in auditorio maximo circa horam nonam quotidie habendis, interesse ac praeesse meminerint [1].

18 [2]. Ut ne quisque vel scholasticorum vel exterorum sub cantibus ac melodiis concionibusve sacris, neque sub precibus publicis, intra domicilium Gymnasii obambulet aut ludat, vel aliud quidpiam illo loco et tempore indignum, faciat, advigilanto: eamque ad rem aut Ephori collegialis aut famuli communis aut utriusque, si necesse sit, opera utuntor.

19 [3]. Ut famuli communes seu calefactores [4] ex legum praescripto in officio sint, diligenter curanto.

20. Si contigerit, ut per afflictam valetudinem aut summe necessarias occupationes [5], illorum alteruter praesto esse atque officio suo fungi non queat, Visitatorum Inspectorumve aliquem, qui vices ipsius [6] interim suppleat, exorato, eandem illi, si quando necesse erit, vicissim operam praestiturus.

Tantum de Rectoris, Visitatorum et Inspectorum officiis, reliquum est, ut quae ad Cantorem et Succentorem proprie pertinent, subjungamus [7].

Caput VII [8].

De Cantore et Succentore [9].

1. Cantor ergo decem curiarum uni praeficictur: huic ille [10] ex legum nostrarum praescripto, cum fide et cura docendo praeesse meminerit [11].

2. Praeter ordinarios et quotidianos illos in certa aliqua

---

[1] L. 1660: „*serotinis... meminerint*“ op.
[2] L. 1660: *§ 18.* op.
[3] L. 1660: *14.*
[4] L. 1660: zam. „*calefactor*“: „*calefactor cum suis carendariis*“.
[5] L. 1660: *occupationes summe necessarias.*
[6] L. 1660: *ejus* (Rkp. 1. nie zanot.)
[7] L. 1660: „*Tantum... subjungamus*“ op.
[8] L. 1660: *Caput IV.*
[9] El. sas. (V. I. 256—7).
[10] L. 1660: błędnie: *illi.*
[11] L. 1660: po „*meminerit*“ dod.: „*nisi ob causas certas missio concedenda*“.

classe labores [1], musica eidem peculiariter committetur, tam in schola, quam in templo, tum choralis, tum figuralis.

3. Ac proinde singulis diebus hora duodecima in auditorio maximo [2] canendi instituet exercitationes [3], ita ut cantionibus ad proxime sequentem dominicum festumve diem, in templo decantandis, discantistas exerceat ad dimidium usque primae: altera autem dimidia hora [4], alternis vicibus modo musicae praecepta, eademque brevissima [5], tyrunculis proponat, modo exempla praeceptorum, quae in tabula praescripserit, identidem cum illis moduletur, et scalae [6] musicalis, item solmisationis, quam sic nuncupant [7], et mutationis et rerum similium vim usumque indicet, rationem inchoandi, progrediendi, interspirandi, et desinendi, pueriliter h. e. plane et rudi, quod dicitur, Minerva, rudibus aperiat: deinde eadem exempla artificiose solmisare, mox [8] etiam cum textu ipso de tabula expedite canere, singulos doceat.

4. Et quoniam plerique omnes, postque vocem superiorem, discantum vulgo vocant, ob vocis exilioris defectum, canere desierint, ab exercitiis musicis sese prorsus subducunt, adeoque eorum quae didicerant, cum suo et scholae dedecore, turpiter obliviscuntur; quoniam etiam fieri non potest, quin ex illis, quorum in cantu figurali opera in templo utitur Cantor, interdum unus pluresve locum mutent, et hinc alio proficiscantur, ne ille adjutoribus necessariis destituatur, utque chorus musicus tanto sit instructior: idcirco singulis diebus Mercurii, hora duodecima ex discipulorum coetu omnes, quotquot musices prorsus ignari non sunt, ad quamcumque tandem vocem sint idonei, eos tamen duntaxat, quorum alioqui in choro opera

---

[1] L. 1660: zam. „*Praeter... labores*“: „*Caeterum utut sit*“.

[2] L. 1660: zam. „*in auditorio maximo*“: „*vel si prandium obstet, intermedia in auditorio ad id destinato*“.

[3] L. 1660: *exercitium*.

[4] L. 1660: zam. „*usque... hora*“: „*usque horae, altero autem dimidio horae*“.

[5] L. 1660: zam. „*eademque brevissima*“: „*brevissima quaedam*“.

[6] L. 1660: zdaje się, błędnie: *Scholae*.

[7] L. 1660: zam. „*quam sic nuncupant*“: „*ut vocant*“.

[8] L. 1660: zam. „*rationem... mox*“: „*Perfecta solmisatione*“.

uti non solet [1] (neque enim omnes simul et semel [2] adhiberi aut [3] debent aut commode possunt) eos inquam omnes Cantor in eodem auditorio maximo, ad concentum symphoniacum adesse, et sese ad primam usque in canendo exercere coget, ut aliis ex adjuvantium numero recedentibus, alios continuo habeat, quos in illorum loca sufficere atque substituere possit.

5. Coeterum, quo paratiores ad usum chori musici promptioresque esse possint adjuvantes, et, ut publice quam minimum [4] canendo aberretur; ideo horis succisivis, citra reliquorum studiorum aut operarum detrimentum et jacturam discipulis convenire iussis, ac Collegis etiam corrogatis, periculum in schola prius faciundum, et ne quid dissonum auribusve ingratum quod sit [5], in templo exaudiatur, modis omnibus a Cantore providendum erit [6].

6. In publicis actibus et scholae conventibus: in templo, item diebus feriatis ante et post meridiem cantum moderari, et cum litania diebus Veneris canenda est, nec non diebus Saturni, tum et in vigiliis, quas dicunt, feriarum solennium Christi et Apostolorum, vespertinis precibus praeesse, utque decenter et ordine [7] fiant omnia, curare idem debebit.

7. Dabit ergo operam primum, ut canat, non clamet aut vociferetur chorus: deinde ut non ora distorqueantur sonorum gravitate, neque hiulcent barbarorum vocalibus atque diphton-

---

[1] L. 1660: zam. „*Et quoniam plerique... uti non solet*“: „*Ne vero facta mutatione vocis puerilis in virilem (quae mutatio tempus aliquod requirit) isto vocis crepero, desuetudo artis, oblivionem inducat, et periculum fit, ne Cantor adiutoribus necessariis destituatur, ac proinde chorus musicus detrimentum aliquod patiatur ultro citroque locum mutantibus scholasticis, idcirco singulis diebus Mercurii hora duodecima, ex coetu discipulorum omnes, quotquot musicae expertes non sunt, cuiuscunque sint vocis (eos dico, quorum alioquin opera in choro uti solet*“).

[2] L. 1660: „*et semel*“ op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[3] L. 1660: „*aut*“ op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[4] L. 1660: po „*minimum*“ dod. „*in*“ (Rkp. 1. nie zanot.)

[5] L. 1660: zam. „*ne quid... quod sit*“: „*ne quod dissonum auribusve ingratum sit*“.

[6] L. 1660: *est.*

[7] L. 1660: zam. „*et cum litania... ordine*“: „*nec non diebus Saturni sive profestis, feriarum solemnium, vespertinis precibus praeesse utque decenter*“.

gis, ut ne in ore et faciebus appareat, quod turpe sit[1]; tum ut cantica et hymnos ecclesiasticos, psalmos item et cantiones germanicas modulentur pueri et adolescentes, linguae mobilitate eadem, et spatiis iisdem, non solum versuum atque sententiarum, sed verborum etiam atque syllabarum: ut simul incipiant, simul progrediantur, simul consistant: mora vero tanta fiat, quae neque fastidium pariat, neque obficiat intelligentiae[2]. Intelligenter enim cantari debet, quod canitur[3].

8. Ad generalem denique funerum deductionem quae[4] pertinent, et ut recte, et quemadmodum oportet, peragantur singula, sedulo annitetur.

9[5]. Neque tamen funera specialia nihil prorsus ad se pertinere arbitrabitur, quinimo videbit, ut delectus habeatur puerorum, ad illa deducenda adhibendorum. Cuius rei ratio, ut paulo sit expeditior, communicato cum Rectore consilio, discipulos curiarum Septimae, Octavae et Nonae, Decimae in duas tresve quasi tribus sive greges seu coetus funerarios distribuet, ita, ut sex illarum, quas modo nominavimus, quatuor classium unaquaque certis quibusdam ad primum coetum, certis item ad secundum et tertium delectis, atque adscriptis. Quinquaginta summum pueri in primo grege seu ordine numerentur, totidem in secundo ac tertio. Sed et catalogum sibi conficiet et illorum coetuum sive tribuum, quo vel leviter inspecto, confestim scire possit, qui prodire, qui in ludo remanere debeant, alternatim namque, et per vices ordinum illorum

---

[1] Sturm. Cl. ep. II. (I. L. I. 141): „Primum, ut canat, non clamet chorus, deinde ut non ora distorqueantur... dosłownie aż do: ...turpe sit".

[2] L. 1660: zam. „*Dabit ergo operam... intelligentiae*": „*Det autem operam, in cantu praesertim chorali canticorum germanicorum ad populum universum directo, ut primum ipse prima praesertim verba cantici articulate, et verso ad Ecclesiam vultu pronunciet, sic, ut idem faciant pueri, facile consequetur*".

[3] Sturm. Cl. ep. III. De psalm. (I. L. I. 156): „...praecipimus, ut antequam in curia magister docere incipiat, psalmos aliquos alternatim e regione duplicato ordine modulentur adolescentes, voce media soni unius, linguae mobilitate.... dosłownie aż do: ...quod canitur".

[4] L. 1660: zam. „*Ad generalem... quae*": „*Ad generalium funerum deductionem quoque*".

[5] L. 1660: *§ 9.* opuszcz.

in deducendis specialibus funeribus utendum erit, neque iidem semper cum aliquantula studiorum remora producendi. Caeterum catalogum illum, quem diximus, quotiescumque tuerit necessarium, renovare ac mutator [1] Cantor meminerit.

10 [2]. Succentor autem praeter labores classicos die Lunae, Martis [3], Jovis et matutinis et vespertinis precibus: Saturni vero matutinis tantum praeerit, ac scholasticos diligenter assuefaciet, ut in canendo aequabilem mensurationis ductum observent, ne confusionis alicuius atque erroris causam, sua oscitantia temere praebeant [4].

11 [5]. Cantori etiam opera sua in templo praesto esse, imo et vices illius [6], quoties necessitas [7] postulaverit, subire ac sustinere, Succentor haudquaquam [8] gravabitur.

12. Postremo [9] funera speciália, cum classis Infimae, aut Nonae, aut Octavae Collega deducet, adeoque cantus ipse tam in plateis, quam in templo erit, moderator.

13 [10]. Porro Infimae classis Collega in speciale funus prodeunte, iis horis, quibus in schola docetur, prima videlicet [11] aut tertia Noni ordinis Praeceptor interim puerulis praeerit, Infimae illius eos audiendo et observando: Octavae autem curiae Moderator, Nonam et Octavam classes conjunget [12]. Quodsi Octavae Praeceptor prodierit, Nonae praefectus [13] illius

[1] Rkp. 2. i 3.: mutare.

[2] L. 1660: *9.*

[3] L. 1660: *„Martis“* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[4] L. 1660: zam. *„et matutinis... praebeant“: „et Saturni matutinis precibus: ejusdem Lunae, Martis, Jovis et Veneris, etiam vespertinis praeerit. Ac pueros diligenter observet, ut aequaliter syllabas et voces sonent, nec tonum justum voce remissa deflectant“.*

[5] L. 1660: *10.*

[6] L. 1660: *„illius“* op.

[7] L. 1660: błędnie: *„necessarias“.*

[8] L. 1660: *haud.*

[9] L. 1660: *11. Funera („postremo“* op.)

[10] L. 1660: *12.*

[11] L. 1660: *vero.*

[12] L. 1660: zam. *„infimae illius... conjunget“: „infimi illius, aut etiam octavi, si unus tantum praestitutus sit utrique classi ultimae septimae interim curiae moderator octavam conjunget suae“.*

[13] L. 1660: zam. *„Nonae praefectus“: „nonae decimaeve* (rkp. 1. *decimaeque) Praeceptor“.*

ordinis pueros sibi commendatos habebit: et vice versa, hoc prodeunte, Nonae [1] quoque classis curam aget; ita, ut nunquam absque Praeceptore classes relinquantur.

14 [2]. Sub concionibus publicis dominicis ac festis diebus, quo tempore trium postremorum ordinum pueruli in auditorio maximo congregari solent, Octavae vel [3] Nonae curiae Praeceptor, vel alter eorum, qui Infimae sunt praepositi, adesse et praeesse illis debebit et curare, ut a grandiusculis textus Epistolae aut Evangelii germanice et latine legatur: Minimi vero capita pietatis Christianae nudae [4] ac simpliciter sine expositione, nec non formulas precandi ad mensam, item commendandi se Deo ante et post somnum germanice recitent memoriter: atque hoc totius anni curriculo observabitur [5]. Coeterum semestri hyberno, quotiescunque propter intensum frigus pueris etiam provectioris aetatis superiorum tribuum conceditur, ut finito cantu ex templo dimissi in schola conveniant sub concione, non ex inferioribus duntaxat Magistris [6], quos diximus, unus praesto erit, sed et Cantor et Inspector hebdomadarius grandiores illos observabunt, et coetu secundum classes distributo, exigent recitationem Cathechismi Lutheri [7] germanici, latini, Cathecheseos Chytraei: Psalmorum Davidis, quos quisque didicerit: aut ex Postilla alicuius probati theologi enarrationem Evangelii vel Epistolae ab aliquo puerorum publice legi curabunt.

Caput VIII [8].

De Calligrapho.

Calligraphus duabus quotidie horis octava et duodecima in auditorio maximo tempestive adsit et puerorum atque adolescentium autographa domestica inspiciat atque examinet, ac literarum linguae germanicae et latinae figuras, ductus, linea-

---

[1] L. 1660: zam. „*Nonae*“: „*ille hujus*“.
[2] L. 1660: *13.*
[3] L. 1660: *aut* (Rkp. 1. nie zanot.)
[4] Rkp. 2. i 3.: nude.
[5] L. 1660: *observabunt.*
[6] L. 1660: *Praeceptoribus.*
[7] L. 1660: „*Lutheri*“ op.
[8] L. 1660: *Caput V.*

menta ac metas in libellis singulorum et quidem coram assistentium praescribendo monstret [1].

Caput IX [2].

De Scholae Polonicae Praeceptoribus.

1. Polonicae Scholae Praeceptores officio suo cum fide et cura funguntor, et pueros atque adolescentes sibi commendatos diligenter instituunto, tam illos, qui polonici tantum sermonis studio sunt addicti, quam eos, qui in scholis nostris classicis [3] versantur, et praeter [4] linguam polonicam, cui addiscendae succisivis solum vocant horis, humanioribus quoque literis et percipiendis artibus liberalibus operam navant: universos sic erudiunto, ut mediocrem polonice legendi, loquendi, scribendi, germanica aut latina polonice [5] interpretandi, polonica cum germanicis aut latinis commutandi facultatem assequantur.

2. Sed et pietatis [6] morumque pueritiae atque [7] adolescentiae in templo, in [8] schola et extra, sedulam curam suscipiunto, neque permittunto, ut pro lubitu adsint, absint, hoc vel illud agant: quinimo in delinquentes perinde ac classium Magistri [9], modo et ratione bona animadvertunto.

3. Cantor insuper polonicus, praeterquam quod cantum ipse in templo ac funerum deductionibus moderabitur, operam etiam dabit, ut pueros suae potissimum scholae alumnos, in canendo sic informet in ludo, ut deinceps, quoties opus est, ad sacras in templo harmonias adhiberi et cantiones psalmosque polonicos commode atque expedite queant modulari, cui exercitio quotidiano horam 12 singulorum dierum assignamus.

---

[1] Wrocł. (V. I. 204).
[2] L. 1660: *Caput VI.*
[3] L. 1660: *„Classicis“* op.
[4] L. 1660: błędnie: *propter.*
[5] L. 1660: *„polonice“* op.
[6] L. 1660: błędnie: *pietas.*
[7] L. 1660: *aut* (Rkp. 1. nie zanot.)
[8] L. 1660: *„in“* op. (Rkp. 1. nie zanot.)
[9] L. 1660: *Praeceptores* (Rkp. 1. nie zanot.)

Caput X[1].

Discipulorum officia.

1. Quicunque Scholae Nostrae[2] membra esse et sive literarum humaniorum bonarumque artium studiis, sive polonicae duntaxat linguae cognitioni sese dedere voluerint, Rectorem accedunto, nomina sua profitentor, eidemque data[3] manu reverentiam atque obedientiam erga Praeceptores atque disciplinam scholae promittunto[4], et tum demum a Rectore examinantor, et in catalogum scholasticorum referuntor[5]. Quo facto honorarium pro inscriptione constitutum[6] Rectori persolvunto.

2. Discipulos universos et singulos jubemus respicere ad finem et scopum vitae scholasticae: qui cum in **pietate et literis** vertatur, volumus et hortamur, ut primum pii probique, deinde literis et doctrina exculti, non tam videri, quam esse studeant.

3. Doctrinam igitur Christianam Ecclesiarum nostrarum sibi imprimis commendatam habento, illiusque summam et capita exactissime tanquam unques suos, omnes et singuli tenento[7]. Qui enim scholae, iidem etiam Ecclesiae nostrae[8] membra sint, et fidei nostrae assentientes, quae et verissima est et certissima[9].

4. Mane surgentes, quotidie a[10] piis precibus, quibus in-

---

[1] L. 1660: *Caput VII.*

[2] L. 1660: zam. *„Scholae nostrae": „Gymnasii nostri".*

[3] L. 1660: *stipulata.*

[4] Sturm. Cl. ep.: III. (I. L. I. 152): „...Rectori, cum primum in hanc urbem venerint, aut e minoribus classibus educti fuerint, nomen dent, eidemque reverentiam atque obedientiam erga praeceptores atque disciplinam Scholae promittant".

[5] Goldb. (V. I. 55). — Magd. (I. L. II. 533). — Gorlic. (I. L. III. 240). — Aldorf. (I. L. II. 257). — Güstrow (V. I. 577). — Frankf. (V. I. 640). — Brzeg. (V. I. 324) i in. wiele.

[6] L. 1660: *„constitutum"* op.

[7] Goldb. (V. I. 56): „Capita doctrinae Christianae exactissime tanquam ungues suos omnes et singuli tenento".

[8] L. 1660: *„nostrae"* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[9] N. S. Tor. 1568. Leg. gen. V. — Goldb. (V. I. 56): „Qui scholae iidem etiam Ecclesiae nostrae membra sint et fidei nostrae assentientes, quae et verissima est et certissima".

[10] L. 1660: *„a"* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

genii dona et felices laborum successus a Deo exposcant [1], et a lectione unius capitis Bibliorum studia sua auspicantor. Vesperi cubitum ituri, post lectionem biblicam casta precatione operas diurnas finiunto, hinc ad quietem sese [2] componunto [3].

5 [4]. Prandium aut coenam sumpturi, similiter et pransi et coenati, orantes divinam benedictionem petunto, proque acceptis beneficiis Deo devote gratias agunto [5].

6 [6]. Dominicis ac festis diebus paulo ante octavam et primam vel secundam [7], in templo omnes mature adsunto, solis Infimae classis puerulis alphabetariis exceptis, quos tam ante, quam post meridiem in auditorio maximo iisdem, quas diximus horis, ad exercitia pietatis frequentes convenire jubemus [8].

7. Templum ingressi, nudato capite, devotis animis et sanctis gestibus, Deum pie invocanto singuli, dein [9] siquidem musicus concentus habendus est, simphoniaci ad Cantoris jussum ad pulpita [10] et ad suam quisque vocem accedunto: coeteri suis locis occupatis, sacra, non profana, interim legunto: absque psalmorum volumine aut Testamento Novo ne sunto [11]:

---

[1] Gdań. (36): De piet. e. D. III. „Mane igitur surgentes, a pia precatione laborum suorum initium faciunto, ingeniique dona et felices studiorum successus, a Deo poscunto et expectanto".

[2] L. 1660: *se* (Rkp. 1. nie zanot.)

[3] N. S. Tor. 1568. Leg. Schol. I. — Gdań. (36) De piet. e. D. IV. „...Vesperi.. cubitum ituri post lectionem Biblicam, casta precatione operas diurnas finiunto".

[4] L. 1660: *§ 5.* op.

[5] Goldb. (V. I. 56): „Mane surgentes et vesperi cubitum euntes, similiterque tam pransi coenatique, quam prandium et coenam sumpturi, lectione denique ingressi et ex eadem exituri, oranto et Deo laudes decantanto".

[6] L. 1660: *5.*

[7] L. 1660: zam. *„paulo ante... secundam"*: *„octava matudina, et media secunda pomeridiana"*.

[8] L. 1660: *„solis infimae... jubemus"* op. — Gdań. (36): De piet. e. D. IV.

[9] L. 1660: zam. *„7. Templum... dein"*: *„6. Templum decenter ingressi"*. — Magd. (I. L. II. 534).

[10] L. 1660: po *„pulpita"* dod. *„sua"*.

[11] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 147): „...absque Psalmorum volumine aut Testamento Novo ne sunto..."

sin minus, universi ad pulpitum modeste stanto [1], non respectanto, non confabulantor, cum canendum est, nec legunto, nec aliud agunto [2], sed praecentorem observanto, ad vocem ejus suam accomodanto, pie praesentique animo totoque pectore [3] Domino canunto [4].

8 [5]. Cantu finito, Nona et Octava classes in scholam reducuntor, ad repetionem [6] partium catechismi: ad dictorum Sacrae Scripturae vel psalmorum recitationem, itemque ad Evangelii et Epistolae, quae publice enarrantur in Ecclesia lectionem. Superiorum vero ordinum et [7] Primae classis adolescentes [8] in choro superiore, reliqui in inferiore, in scholasticorum subselliis, suo quisque [9] loco considentes, in conspectu et sub oculis Praeceptorum ac populi conciones sacras cum modestia et silentio et attentione, quam summam esse oportet eo in loco eoque tempore, non tantum audiunto, sed etiam tum animo, tum chartae seu pugillaribus mandanto [10]: provectiores quidem dispositionem et praecipua capita concionum latine excipiunto [11]: qui id non possunt, germanice: coeteri ex concionibus insignem aliquam sententiam seu dictum biblicum observanto, domi parentibus vel in schola Praeceptoribus re-

---

[1] L. 1660: zam. *„absque Psalmorum... stanto“: „absque libro sacro aut N. Testamento (textu inprimis originali Graeco majores) ne sunto: Stantes ad pulpita sint modesti: non respectanto ultro citroque“.*

[2] L. 1660: po *„agunto“* i zam. *„sed“* dod. *„in cantu chorali illi pueri et adolescentes addicti isti pulpito uni“.*

[3] L. 1660: *„pie pectore praesentique animo, totoque Domino“.* — L. 1680: ma zam. *„pie“*: *„pio“.*

[4] Magd. (I. L. II. 534). — Ks. sas. (I. L. III. 425). — Aldorf. (I. L. II. 249 i 258). — Crems. (I. L. III. 578). — Frankf. (V. I. 640). — Strals. (V. I. 510). — Brzeg. (V. I. 326).

[5] L. 1660: 7. — Rkp. 1.: *„Nb. In Gymnasio non legitur § 7.“*

[6] Rkp. 2. i 3.: poprawnie: repetitionem.

[7] L. 1660: po *„et“* dod.: *„supremae ac“* (Rkp. 1. nie zanot.)

[8] L. 1660: *discipuli.*

[9] L. 1680: *quique.*

[10] Goldb. (V. I. 56): „Diebus Solis, Mercurii et Veneris in templo conspiciuntor, in choro adsunto, diligenter canunto, conciones non tantum audiunto, sed etiam cum animo tum chartae mandanto“.

[11] N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. I. p. IX. — Brand. (I. L. III. 181). — Ks. sas. (I. L. III. 426). — Pomor. (V. I. 169).

poscentibus [1] recitandum [2]. Imprimis vero tum cavento omnem populi offensionem, imaginem enim honestae disciplinae juventus prae se ferre debet: et quemadmodum [3] ornamentum non minimum civibus adfert liberorum modestia ac sanctimoniae studium: sic dehonestant Rempublicam, qui secus, quam deceat [4], faciunt [5].

9 [6]. Ad nomen Iesu aut sacros [anctae] Trinitatis capita singuli nudanto, genua decenter inflectunto [7].

10 [8]. A concione ad pulpitum sine strepitu ac [9] murmure omnes revertuntor, ibidemque [10] tantisper, quoad omnia rite peragantur, composite et verecunde persistunto: sacris denique peractis, ex templo bini ordine et sine compressione mutua egressi [11], ante meridiem quidem [12] recta domum eunto, post meridiem vero in auditorium maximum sese conferunto: et Rectorem ibi aut [13] Visitatorem praestolantor, a quo dimissi,

[1] L. 1660: *„vel in schola... reposcentibus“* op.

[2] Crems (I. L. III. 579): „Ut.... summo studio et cupiditate discendi conciones sacras audiant, et qui possunt, describant, praecipuam summam seu locos communes observent et memoriae mandent, et vel exigentibus praeceptoribus in schola vel parentibus aut heris suis domi recitent“. — Gdań. (42) De of. sch. IX. — Brand. (I. L. III. 150 i 189).

[3] L. 1660: *quandoquidem.*

[4] Rkp. 3. i L. 1660: decet.

[5] Sturm. De lit. lud. XXVIII. (I. L. I. 50): „...Modestiam autem et silentium et attentionem summam esse oportet, imprimisque cavenda est omnis populi offensio. Imaginem enim honestae disciplinae inventus prae se ferre debet. Ornamentum non minimum civibus adfert liberorum modestia, sanctimonia, studium: dehonestant Rempublicam, qui secus, quam deceat, faciunt“. — Gand. (I. L. III. 691). — Ks. sas. (I. L. III. 426). — Güstrow. (V. I. 577).

[6] L. 1660: *8.* — Rkp. 1.: *„Nb. In Gymnasio legitur post § 8. § phus 13“.*

[7] L. 1660: *„genua... inflectunto“* op. — N. S. Tor. 1568. L. schol. I. p. VI. — Gdań. (44) De of. sch. XII.: „Ad nomen Iesu, aut sacrosanctae Trinitatis, pueri nudato capite genu aut corpus decenter inflectunto“. — Magd. (I. L. II. 535). — Gand. (I. L. III. 691). — Ks. sas. (I. L. III. 426).

[8] L. 1660: *9.*

[9] L. 1660: *et.*

[10] L. 1660: zam. *„revertuntor, ibidemque“*: *„revertantur, et cum hi tum alii suo quisque loco“.*

[11] Magd. (I. L. II. 535). — Gand. (I. L. III. 691). — Crems. (I. L. III. 579).

[12] L. 1660: zam. *„denique... quidem“*: *„peractis e templo una“.*

[13] L. 1660: *et.*

et tacite ac modeste absque mora domum reversi [1], reliquum diei tempus doctrinae pro concione positae [2] recordationi et meditationi, vel Bibliorum aut commentariorum in eadem lectioni, aut cathecheseos psalmorumve [3], aut dictorum Sacrae Scripturae recitationi atque repetitioni, aut similibus [4] exercitiis, pro sua quisque aetate, et captu impertiunto, diemque sacrum sacris operibus pie ac sobrie transigunto [5].

11 [6]. Polonicas conciones [7] ex coetu scholastico grandiores ejus linguae gnari, aut non rudes [8] omnino sedulo frequentanto: potissimum vero ei omnes, qui discendae ac percipiendae illius ergo huc veniunt aut mittuntur [9], idque tam festis quam profestis [10] diebus. Sed et in polonicis contionibus etc. [11]: psalmis in templo cum coetu decantandis, iidem suum verae religionis studium serio declaranto.

12 [12]. Diebus Veneris tota scholasticorum multidudo tempestive in templo h. e. in puncto horae sextae [13], ad cantum et ad [14] audiendum sacram concionem compareto.

13 [15]. Precibus matutinis quovis die [16], ad horam sextam singuli intersunto, praeter tres infimas tribus, quas a matuti-

---

[1] Gdań. (44) De of. Sch. XIII.

[2] Rkp. 3. i L. 1660: *propositae.*

[3] L. 1660: *Psalmorumque.* — L. 1680: *Psalmorumve.*

[4] L. 1660: po *„similibus“* dod.: *„piis“.*

[5] Gdań. (45) De of. sch. XIV.: „Domum ab ante et pomeridianis sacris reversi, reliquum diei tempus recordationi doctrinae, pro concione propositae, vel sacrarum sententiarum, ex vulgato scholae nostrae libello, meditationi, vel divinarum literarum lectioni, precationumve catecheticarum recitationi, aut similibus exercitiis, impertiunto, diemque sacrum, sacris operibus pie ac sobrie transigunto“.

[6] L. 1660: *10.*

[7] L. 1660: *Conciones Polonicas.*

[8] L. 1660: *expertes.*

[9] L. 1660: zam. *„vero ii... mittuntur“*: *„qui eius linguae addiscendae causa huc sunt missi“.*

[10] L. 1660: błędnie: *profectis.*

[11] Rkp. 2. i 3.: ac. — L. 1660: *et.*

[12] L. 1660: *11.*

[13] L. 1660: *sextae horae.*

[14] L. 1660: *„ad“* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[15] L. 1660: *12.*

[16] L. 1660: po *„die“* dod.: *„Lunae, Iovis, Saturni“* (Rkp. 1. nie zanot.)

nis quidem nec non a cantu in templo diebus Veneris, ante concionem [1] immunes esse volumus, maxime hyberno tempore: vespertinas autem hora secunda omnes frequentanto, diebus Lunae, Martis, Jovis, prater superiorum ordinum, Primae et Infimae classium discipulos, tum et eos, qui polonico sermoni addiscendo operam navant, sive exteri sint atque advenae, sive indigenae. Caeterum diebus Veneris et Saturni, itemque pridie festorum, a litania et vespertinis abesse nemini omnino scholasticorum nostrorum permittitor [2].

14 [3]. Domum Dei, domum precationis esse sciunto, idcirco, quotiescunque ab Ecclesiae Ministro sacrae fiunt in templo preces, universi cum congregatione coetuque piorum, communi ore et corde ad Deum preces fundunto [4].

15 [5]. Ex templo ante justum tempus, et nulla vel levi quapiam de causa et sine venia [6] Praeceptorum exire, ne praesumunto: sub sacris extra templum non vagantor, non ludunto, nihil, quod dedeceat scholarum nostrarum disciplinam, suscipiunto [7].

16 [8]. Finita concione, quae habetur diebus Mercurii ac Veneris: precibus item dictis, tam matutinis quam vespertinis, nemo se subducito, et majores, ne antevertunto minores, nec per intervalla et sparsim incedunto, sed recta in scholas sese bini justo ordine atque modeste recipiunto [9].

---

[1] L. 1660: *„ante concionem“* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[2] L. 1660: zam. *„omnes frequentanto... permittitor“: „exceptis superioribus ordinibus, Supremo, Primo et Infimo, tum et Polonicis discipulis, reliqui adeunto“* (Rkp. 1. nie zanot.)

[3] L. 1660: *13.*

[4] Ks. sas. (I. L. III. 425).

[5] L. 1660: *14.*

[6] L. 1660: po *„venia“* dod.: *„Professorum et“* (Rkp. 1. nie zanot.)

[7] L. 1660: *„sub sacris... suscipiunto“* op. (Rkp. 1. nie zanot.) — Crems. (I. L. III. 579): „..ne sub concionibus, nulla vel levi de causa veniam exeundi petant, vel exire praesumant: aut extra templum vel ambulantes vel ludentes, aut aliud quippiam scholastico indignum facientes, deprehendantur“. — Gdań. (43) De of. sch. X. — Magd. (I. L. II. 535). — Strals. (V. I. 500).

[8] L. 1660: *15.*

[9] L. 1660: zam. *„quae habetur... recipiunto“: „praesertim diebus Veneris, precibus item coeterorum dierum nemo se subducito, sed recta in*

17 [1]. Adultiores qui per aetatem e doctrina coelesti institutionem et usum sacramentorum mediocriter intelligunt, sacrosancta Domini Coena frequenter, minimum bis quotannis, die Viridium, item die Michaelis [2], pie et digne utuntor [3].

18 [4]. Signis denique et fructibus, veram fidem semper comittantibus [5], pietatem suam in Deum et [6] obedientiam [7] erga legem ejus publice testatam faciunto [8].

19 [9]. Blasphemias proinde et irreligiosas de rebus sacris voces, nominis Divini abusum, superstitiones diras, levitatem jurandi, magiam, verbi divini et sacrosancti [10] Ministerii, Magistratus, Praeceptorum, parentum, tutorum, patronorum contemptum, offensiones, jurgia, simultates, odia, conspirationes, omnem verborum morumque turpitudinem atque obscoenitatem, libidines, furta, obtrectationes, convicia, contumelias et quicquid ejus generis est, studiose vitanto [11].

---

scholam sese recipiunto, idque bini et bini. Majoribus tamen, si tempusculum aliquod a concione reliquum, ante octavam horam permittat, licitum sit librum, aut commentarium suum afferre, sed ne a reditu ad auditorium suum avertitor" (Rkp. 1. zanot. niedokładnie).

[1] L. 1660: *16.*

[2] L. 1660: po „*Michaëlis*" dod.: „*una omnes in publico coetu idque in hoc veteris urbis templo scholae vicino*".

[3] Gdań. (37): „Adultiores, qui per aetatem, e doctrina coelesti, institutionem et usum Sacramentorum mediocriter intelligunt, statis anni temporibus... participationem sacri illius mysterii ...pie ac sobrie usurpanto". — Brzeg. (V. I. 327): „Sacramento Coenae Dominicae, singuli scholastici in suis classibus a Praeceptoribus admoniti, bis ad minimum in anno, statis temporibus, pie ac reverenter juxta institutionem Christi utantur". — Gorlic. (I. L. III. 237). — Güstrow. (V. I. 578).

[4] L. 1660: *17.*

[5] Rkp. 2. i 3.: comitantibus.

[6] L. 1660: *Deum sinceram et.*

[7] L. 1660: błęd. *obidentiam.* — L. 1680: *obedıentiam.*

[8] N. S. Tor. 1568: Leg. schol. I. p. VI. — Goldb. (V. I. 56): „Signis et fructibus veram fidem comitantibus piam vitam suam declaranto...".

[9] L. 1660: *18.*

[10] L. 1660: *sacri.*

[11] N. S. Tor. 1568: Leg. schol. I. p. VI. — Magd. (I. L. II. 532): „Primum omnium et in genere prohibemus blasphemias, detestationes, dirarum imprecationes, abusum nominis Divini, iuramenta, magiam, mendacia, furta, libidines, convicia, libellos famosos, injurias, confoederationes aut conspirationes, et quicquid iure communi nefas esse putantur". — G. Iutreboc.

20 [1]. Deum Patrem Domini ac Salvatoris Nostri Jesu Christi timento, amanto et fiduciam in illo solo collocanto: assidue illum invocanto, placanto, laudanto: Ecclesiae Magistratus, parentum, praeceptorum, patronorum, suam salutem, incolumitatem, studia, ei commendantes [2].

21 [3]. Verbum Dei attente et reverenter auscultanto, adeoque ipsum Numen Divinum audire se arbitrantor [4].

22 [5]. In aede sacra de sedibus [6] ne certanto, ne discurrunto, ne ineptias agunto, ne vocanto [7]; ipsius Dei oculum vindicem, et beatorum angelorum praesentiam reverentor [8].

23 [9]. Anagnostae aut Hierophylaces a Rectore constituti [10], suum in templo, illi quidem legendo Biblia et cathechismum, hi hypopetasmatis decenter ad altare sustinendis officium studiose et illi loco convenienter faciunto.

24 [11]. Parentes, hospites, heros in honore habento, illisque obsequuntor sine difficultate, et tergiversatione, neque dicto eos, neque facto volentes aut scientes offendunto, nihil turbanto, cum familia ne rixantor: res suas tranquille agunto; ita sese gerunto, ut pios et gratos decet [12], ac meminerint con-

---

(I. L. III. 529): „...impietatem et vitae prophanitatem, nominis divin abusum, parentum, Ministrorum Ecclesiae, Magistratus et Praeceptorum contemtum, iniurias, libidines, omnemque in verbis et gestibus immundiciem, furta, rapinas, mendacia, obtrectationes et omnia scelera et flagitia cum Decalogo pugnantia, summo studio vitent et fugiant". — Gand. (I. L. III. 691). — Gorlic. (I. L. III. 237). — Goldb. (V. I. 56). — Ks. sas. (I. L. III. 427). — Brzeg. (V. I. 326). — Strals. (V. I. 510). — Güstrow. (V. I. 577).

[1] L. 1660: *19.*

[2] Brzeg. (V. I. 326).

[3] L. 1660: *20.*

[4] N. S. Tor. 1568: Leg. schol. I. p. II. III.

[5] L. 1660: *21.*

[6] L. 1660: zam. „*de sedibus ne*": „*de loco non*".

[7] L. 1660: „*ne vocanto*" op.

[8] N. S. Tor. 1568: Leg. schol. I. p. II. III. — Crems. (I. L. III. 578).

[9] L. 1660: *22.*

[10] L. 1660: „*a Rectore constituti*" op.

[11] L. 1660: *23.*

[12] Ks. sas. (I. L. III. 422).

victores, nullam esse graviorem ignominiam, quam, si hospitis ingrati notam sibi suscipiant [1].

25 [2]. Sint Praeceptorum amantes atque observantes, eorumque monitionibus et cohortationibus locum relinquant: objurgationes ab optimo animo profectas, optimam in partem accipiant: nec increpantibus contumaciter respondeant [3] aut obloquantur, nec punientibus reluctentur [4]: ac sciant, odium adversus Magistros gravissimum esse studiorum impedimentum atque remoram [5].

26 [6]. Dicta [7], facta Praeceptorum non [8] malitiose depravanto, nec calumniose interpretantor, sed de illis et honeste sentiunto, et honorifice ubique loquuntor [9], certo sibi persuadentes, eos, qui Praeceptores contemnunt, irreverenter praetereunt, aut aspiciunt, aut alloquuntur, qui probri incusant, qui convitiis proscindunt, qui eorundem obtrectatione sibi famam quaerunt, ad nullam pervenire frugem, et semper inglorios vivere, atque adeo [10] turpissimos semper extitisse, turpiterque non raro ex hac vita decedere.

27 [11]. Mercedem scholasticam Docentibus, tanquam parentibus animorum, ac munerum divinorum Ministris liberaliter et [12] justo tempore, absque mora persolvunto [13]: E schola discessuri, Praeceptoribus omnibus, maxime vero eis, quorum

---

[1] Güstrow. (V. I. 579). — Brzeg. (V. I. 324, 332—3).

[2] L. 1660: *24.*

[3] L. 1660: *responsent.*

[4] Goldb. (V. I. 56): „Praeceptoribus universis et singulis obtemperanto, et debitum honorem habento, nec increpantibus remurmurantes, nec punientibus reluctantes". (58): „Moniti objurgationes optimo animo profectas, optimam in partem accipiunto, et cohortationibus locum relinquunto". — Gand. (I. L. III. 692). — Crems. (I. L. III. 577). — Brzeg. (V. I. 327). — Strals. (V. I. 510). — Güstrow. (V. I. 579). — Gdań. (48) De piet. e. praec. V

[5] Mathesius (Zwo Pred. Str. E b). — Magd. (I. L. II. 541).

[6] L. 1660: *25.*

[7] L. 1660: po „*dicta*" dod.: „*et*" (Rkp. 1. nie zanot.)

[8] L. 1680: *ne.*

[9] Gdań. (47): De piet. e. praec. IV.

[10] L. 1660: „*adeo*" op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[11] L. 1660: *26.*

[12] L. 1660: *ac* (Rkp. 1. nie zanot.)

[13] Gdań. (48): De piet. e. praec. VII.

opera in institutione usi fuerint, valedicunto: erga eosdem grati, quoad vixerint, semper sunto, non verborum modo honore, sed studio etiam et re ipsa benefaciendi.

28 [1]. Qui didactron pro classica institutione intra octiduum, ex quo publice a Rectore fuerint admoniti, non persolverint, eorum nomina in auditorii maximi tabula descripta proponuntor, ut vel hoc pacto officii hac in parte sui commonefiant, neque ante delentor, quam satisfecerint.

29 [2]. Anniversariis scholasticorum examinibus sive probationibus habitis, cum progressiones atque ascensiones [3] fiunt ad superiores ordines, ii, qui ex inferioribus classibus ad loca superiora transferuntur atque evehuntur, suam [4] erga Praeceptores benemeritos, quorum post Deum opera ac fide eos in bonis literis fecerint [5] progressus, ut altiori gradu digni sint judicati, gratitudinem honorario aliquo, pro modo quisque facultatum, declaranto [6].

30 [7]. Comilitones suos ne exagitanto, ne irridento, ne probrosis nominibus appellanto, amorem et benevolentiam omnibus, quibuscum in communibus literarum studiis versantur, praestanto et fraternam inter se, plenam humanitatis ac pietatis voluntatem, retinento [8]: bonis ac studiosis condiscipulis [9] sese aggreganto, hos diligunto et imitantor: negligentium et [10] im-

---

[1] L. 1660: *27.*

[2] L. 1660: *28.*

[3] Rkp. 3. i L. 1660: *ascensus* (Rkp. 1. nie zanot.)

[4] L. 1660: błędnie: *suum.*

[5] L. 1680: *fecerunt.*

[6] Gdań. (64): De exam. IV. — Gand. (I. L. III. 692).

[7] L. 1660: *29.*

[8] N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. III. p. IX. X. — Goldb. (V. I. 57): „Cum concordia res parvae crescant, discordia etiam quantumvis magnae dilabantur, ii qui in communibus literarum studiis versantur, imprimis consentientibus sunto sensibus, et fraternam inter se, plenam humanitatis et pietatis, voluntatem retinento". — Gand. (I. L. III. 694). — Ks. sas. (I. L. III. 424). — Gorlic. (I. L. III. 241). — Strals. (V. I. 512).

[9] L. 1660: *discipulis.*

[10] L. 1660: „*et*" op. (Rkp. 1. nie zanot.) — L. 1680: *ac.*

proborum omnino omnium sodalitia, familiaritates, consuetudines, congressiones, commercia omnes fugiunto [1]).

31 [2]. Piscari, venari, aucupia exercere, columbas, canes, sciuros, vel alias bestiolas alere: arma gerere, injuriis alterum lacessere, aut illatam injuriam verbis factisve ulcisci, provocare ad pugnam, provocanti assentiri, atque [3] congredi, manus conserere, colluctari [4], absque scitu et permissu Praeceptorum, parentum, hospitum, herorum aut illorum, quibus quisque commendatus est, ex urbe exire, in hortos exspaciari, domo abesse, aut diutius abesse, quam permissum sit, extra habitationem suam pernoctare, nulli ex scholasticorum coetu [5] fas esto: aestivo tempore lotum ire ad Vistulam vel alio aut navigare, hyberno in area glaciali decurrere, aut nivis globos iaculari [6], impune licebit nemini.

32 [7]. In cibo potuque temperantiam servanto, luxuriam, quae mentis corporisque vires frangit [8], abominantor; ebrieta-

---

[1] N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. III. p. XIV. — Goldb. (V. I. 57): „Probis et sedulis utuntor, improbos et negligentes fugiunto. Corrumpunt enim bonos mores colloquia prava". — Aldorf (I. L. II. 259): „Improborum familiaritates, consuetudines et congressus omnes fugiunto..." — Gdań. (74): De mor. in gen. XIV. — Gand. (I. L. III. 702). — Magd. (I. L. II. 533). — Frankf. (V. I. 640).

[2] L. 1660: *30.*

[3] L. 1660: *aut.*

[4] Gdań. (73): De mor. in gen. X. — Güstrow. (V. I. 577) i in.

[5] L. 1660: zam. *„ex urbe exire... coetu"*: *„extra urbem exire, ultro citroque pro lubitu (*L. 1680: *libitu) discurrere, domo passim abesse, aut diutius quam permissum sit, abnoctare nulli nostrorum Scholasticorum"*.

[6] L. 1660: zam. *„navigare... iaculari"*: *„aut navigio vehi; hyberno in conglaciato aequore decurrere aut nivis globis mutuo impetere"*. — Goldb. (V. I. 58): „Nec aestate frigidis aquis lavantor, nec hyeme aut glaciei se credunto aut nivis globos jaculantor, nec autumni fructibus immoderate vescuntor". — Gdań. (79): De mor. in gen. XXVI., XXVII. — Jutreb. (I. L. III. 538). — Güstrow. (V. I. 577). — Strals. (V. I. 512). — Następ. zawierają te same zakazy, ale przepisują rozrywki inne: Sturm Cl. ep. III. (I. L. I.): De ludis et anim. relax. — Magd. (I. L. II. 533). — Gand. (I. L. III. 703 i n.) — Brzeg. (V. I. 325).

[7] L. 1660: *31.*

[8] L. 1660: *frangit vires* (Rkp. 1. nie zanot.)

tem atque crapulam, tanquam pestem, fugiunto, quae ubi regnat, illinc virtus exulat [1].

33. Quod ad jentacula attinet, puerulis quidem illis non interdicimus, ita tamen, ut advenientes secum ipsi jentaculum ferant, vel per domesticos suos afferri curent [2], utque iis ingenia non obruantur, atque hebetentur, sicut fieri solet, cum ventres inferciuntur, et nimio cibo replentur. Grandiores vero a jentaculis, multoque magis a merendis abstinere jubentor [3]. Illam porro pro lubitu [4] domum ex ludo recurrendi consuetudinem ac licentiam omnino omnibus deinceps praecidi atque in universum tolli et abrogari, serio mandamus.

34. Esu pomorum, pyrorum, mucum [5], prunorum et similium fructuum [6] immoderato, praesertim et [7] in schola severe interdicimus [8].

35 [9]. Spectacula, symposia, nuptias accedere sine justa causa et consensu Praeceptorum; item conventicula instituere, alios seducere, choreas ducere, helluari, in oenopoliis [10] ac lustris ebriorum pergraecari, nocturno tempore in plateis aut

---

[1] N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. IV. p. I. — Goldb. (V. I. 58): „In cibo potuque temperantiam servanto, a luxuria, quae mentis corporisque vires frangit, abstinento, crapulam fugiunto, quae ubi regnat, illic exulat virtus". — Gdań. (77): De mor. in gen. XXII. — Brzeg. (V. I. 325). — Strals. (V. I. 512).

[2] Gdań. (55): De mor. in Sch. XIV.: „...ientaculum merendamve advenientes secum ipsi ferunto, vel per domesticos suos afferi curanto".

[3] L. 1660: zam. „*33. Quod ad... jubentor*": „*32. Ientacula puerulis quidem concedimus, sed quae vel secum ferant, vel aliquanto post per domesticos illorum afferantur, ne ipsi pro afferendis iis exeuntes discendi tempus discurrendo extrahant; sed ne illis immodicis obruantur aut hebetentur, ut fieri solet, sedulo curetur. Nam plenus venter etc.: Grandiores vero a jentaculis multoque magis merendis et placentinis frugiperdis collegiis, ut a quibusdam perniciose fieri amat, serio arcentor*". — Strals. (V. I. 512).

[4] L. 1680: *libitu*.

[5] Rkp. 2. i 3.: nucum.

[6] L. 1660: zam. „*34. Esu... fructuum*": „*33. Esu fructuum crudorum quorumvis immoderato praesertim in Schola*".

[7] L. 1660: „*et*" op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[8] Magd. (I. L. II. 533).

[9] L. 1660: *34*.

[10] L. 1660: po „*oenopoliis*" dod.: „*aut Zythopoliis*".

cauponis grassari, tesseris, alea, chartis ludere; libros nugatorios, scurrilia epigrammata, carmina foeda [1], satyras, picturas obscoenas legere aut habere, integrum esto nemini [2].

36 [3]. In vestitu et cultu corporis [4] vanitas, levitas, luxus et insolentia omnis abesto [5], imprimis vero a cincinorum fimbriis [6], versicolore et indecoro habitu, abstineant: munditiem honestam amanto: dissolute altero nudato latere et pallio ab humeris [7] pendente [8], scapulisve injecto, ne incedunto: cristatos pileolos ne gestanto, impexo capite, illotis ore, oculis, manibus, calceis non tersis, prodire cavento [9].

---

[1] L. 1660: zam. *„foeda": „spurca, fescennina"*.

[2] N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. III. p. XV. XVI. — Brzeg. (V. I. 325): „A nuptialibus choreis, publicis civium congressibus et conviviis scholastici absint..." 13: „Ad tabernas vel alia loca, quae casti damna pudoris habent, et in quibus luxui, potationibus et lascivis choreis indulgetur, et alia dictu et factu foeda committuntur, non accedant..." 16: „Ab aleae, tesserarum, chartarum et omni lusus genere Scholasticis non convenienti et turpis lucri causa instituto, omni modo abstineant". — 19. „Neminem ausint ullo famoso libello, aut contumelioso scripto incessere, aut quocunque modo deformare et calumniando traducere..." — Mathesius (Zwo Pred. Str. Diij b): „Sie (nauczyciele) sollen sie (uczniów) auch für bösen vnd schedlichen Büchern, schendlichen gemelthen vnd schmehschrifften vnd jnen solches zu machen in keinem wege gestatten" i str. Eij b. — Jutreb. (I. L. III. 538). — Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 153): „Nullus discipulorum ad choreas et nuptias similiaque loca eat, nisi iusta de causa invitatus, idque cum permissu praeceptoris". — Güstrow. (V. I. 577). — Magd. (I. L. II. 533). — Strals. (V. I. 512). — Aldorf. (I. L. II. 259). — Ks. sas. (I. L. III. 427). — Gorlic. (I. L. III. 244). — Crems. (I. L. III. 581). — Frankf. (V. I. 640). — Goldb. (V. I. 58). — Gand. (I. L. III. 701).

[3] L. 1660: 35.

[4] L. 1660: *corporis cultu*.

[5] N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. IV. p. III., IV. — Gigas. (Zwo. Pred. Str. Giij b). — Wrocł. (V. I. 214) i w. in.

[6] L. 1660: zam. *„imprimis ... fimbriis": „a capronis et cincinnis"*.

[7] L. 1660: *ab humero*.

[8] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 153). — Magd. (I. L. II. 538). — Gdań. (71): De mor. in gen. IV., XXIII., XXIV.

[9] Goldb. (V. I. 58): De mor. VI.: „Neque secta, neque brevi, neque pendula veste utuntor, sed honestis tunicis caligisque iuduuntor..." VIII.: „Neque impexis crinibus, neque illotis manibus prodeunto, domi vero ut omnia munda versaque sint, compositi libri, vestes purae et lectuli strati, curanto". — Gand. (I. L. III. 703). — Ks. sas. (I. L. III. 423). — Crems. (I. L. III. 582). — Strals. (V. I. 511).

37 [1]. Libros vel alia sine autoritate parentum etc. emere [2], vendere, clanculum donare, commutare, alienare, aut cum altero quoque [3] contrahere nemo ausit.

38 [4]. Nemo adolescentum advenarum pecuniam mutuo accipiat, debitive quidquam [5] contrahat, citra Rectoris, Visitatorum, Magistrorum [6] aut eorum, quibus illi commissi sunt, consensum et voluntatem [7].

39 [8]. Sua singuli gnaviter custodiunto, ab alienis manus abstinento, nec clam auferunto, nec abscondunto, nec loco suo dimovento [9]: casu inventa domino suo restituunto: qui, si ignoretur aut absit, Praeceptori ea [10] tradunto, qui cuius res sit amissa, publice inquirat: inscio Praeceptore nihil rerum inventarum domum secum [11] asportanto [12].

40 [13]. Vera amanto, vera audiunto, vera dicere assuescunto, nihil simulanto, nihil fingunto, mendacia [14] capitali odio per-

---

[1] L. 1660: *36.*

[2] L. 1660: *„emere“* op.

[3] L. 1660: zam. *„altero quoque“*: *„altero quoquo modo“.*

[4] L. 1660: *37.*

[5] L. 1660: *quicquam.*

[6] L. 1660: *Praeceptorum.*

[7] Również odnoś. do § 37: N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. III. p. XVII. — Goldb. (V. I. 58): „Nihil insciente vel patre vel praeceptore emunto, nihil vendunto, nihil debiti contrahunto“. — Magd. (I. L. II. 532). — Gand. (I. L. III. 693). — Crems. (I. L. III. 582). — Brzeg. (V. I. 325). — Gdań. (74): De mor. in gen. XIII.

[8] L. 1660: *38.*

[9] Crems. (I. L. III. 582).

[10] L. 1660: *„ea“* op.

[11] L. 1660: *suam* (Rkp. 1. nie zanot.)

[12] Goldb. (V. I. 58): „Sua singuli custodiunto, ab alienis abstinento, inventa domino suo restituunto“. — Gdań. (75): De mor. in gen. XV.: „Aliena neque fraude, neque vi aperta rapiunto“ ...XVI: „Inventa domino et possessori restitunto: vel si ignotus aut absens fuerit, ea praeceptori tradunto, qui publice de illo, cuius sit res amissa, inquirat, eidemque ipse restituat“ ... XVII.: „Rem inventam insciis praeceptoribus, secum asportare domum inventoribus fas non esto“ ... XVIII.: „Rem vero quisque suam, ne amittat, gnaviter custodito“. — Ks. sas. (I. L. III. 424).

[13] L. 1660: *39.*

[14] L. 1660: *mendacium.*

sequuntor[15]: sibique de omni verbo otioso reddendam rationem in iudicio divino cogitanto: male, irreverenter et temere de nemine prorsus loquuntor: nullius unquam famae aut honori detrectanto[2].

41[3]. Taciturnitati studento, non garruli aut futiles sunto[4]: nihil eorum, quae in ludo vel intra domesticos parietes fiunt aut dicuntur, eliminanto[5]: si cui pro delicto poena in scholis irrogata fuerit, quaecumque illa fuerit, nemo propalare ausit, qui fecerit, eandem vel etiam graviorem poenam[6] sustineto.

42[7]. Qui adversus Magistros et[8] Praefectos[9] suos falsam querelam ad parentes deferet, aut totores[10], aut cognatos, aut amicos aut quosvis necessarios, et viros bonos: et quia falsum dicit, et quia adversus Praeceptorem et Praefectos suos ingratus est, et quia maerorem mendaciis suis excitat, pro facinoris gravitate aut[11] virgis castigetur, aut custodia coerceatur, aut modo aliquo bono[12] severitatis fiat melior[13], sin minus, a coetu scholastico omnino segregetur.

43[14]. Cumque morum suavitas[15] et externa civilitatis si-

---

[1] N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. III. p. VII. — Goldb. (V. I. 58): „Vera amanto, vera audiunto, vera dicunto, mendacia capitali odio prosequuntor". Gand. (I. L. III. 702). — Gdań. (76): De mor. in gen. XX.

[2] N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. III. p. XII. — Gorlic. (I. L. III. 245—7).

[3] L. 1660: *40.*

[4] Goldb. (V. I. 58): „Neque obscoena loquuntor, neque garruli aut futiles sunto".

[5] Gand. (I. L. III. 701): „... fugiant imprimis adolescentes loquacitatem et garrulitatem nimiam... Quae intra scholarum parietes aguntur, ea nec voce, nec literis foras eliminent". — Brzeg. (V. I. 332).

[6] L. 1660: *„poenam"* op.

[7] L. 1660: *41.*

[8] L. 1660: *aut* (Rkp. 1. nie zanot.)

[9] L. 1660: *Praeceptores.*

[10] Rkp. 2.: tutores, rkp. 3. niema.

[11] L. 1660: *„aut"* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[12] L. 1660: *„bono"* op.

[13] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 151): Od: „Qui adversus... aż do: fiat melior" dosłownie przepisane. — Aldorf. (I. L. II. 254). — Wrocł. (V. I. 214). — Strals. (V. I. 511).

[14] L. 1660: *42.*

[15] L. 1660: zam. *„morum suavitas": suavis".*

gnificatio scholasticum ordinem maximopere commendet, adeoque res [1] ipsa doceat, judicium de tota gubernatione scholastica potissimum hinc peti solere, volumus et mandamus, ut pueri et [2] adolescentes, scholae nostrae alumni, in publico coetibusque hominum vel imprimis verecunde et ut decet literarum studiosos, versentur ac [3] lumen virtutum scholasticarum et disciplinae exerant [4], habeantque honorem, quibus honor habendus est, et coram Magistratu, Ministris Ecclesiae, Praeceptoribus universis et singulis, item coram honestis et aetate se majoribus viris, autoritate aut [5] virtute praeditis hominibus [6], matronis, virginibus [7], caput aperiant, genua flectant, surgant, quocunque in loco [8] obviam factis, de via civiliter cedant, statumque et gestum corporis, itemque oculos ad modestiam conforment et componant [9].

44 [10]. Cavenda etiam est circumcursatio, vociferatio, concertatio, insolens incessus, et frequens ac curiosa circumspectatio, et quicquid praeterea a liberali indole alienum est [11].

[1] L. 1660: błędnie: *re.*

[2] L. 1660: „*et*" op. — L. 1680: „*et*" jest.

[3] L. 1660: *et* (Rkp. 1. nie zanot.)

[4] Gdań. (80): De mor. in gen. XXX. (również odn. do § 47). — Gand. (I. L. III. 702). — Brzeg. (V. I. 331). — Brand. (I. L. III. 174). — Güstrow (V. I. 578).

[5] L. 1660: *et.*

[6] L. 1680: zam. „*hominibus*": „*viris et*".

[7] L. 1660: „*virginibus*" op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[8] L. 1660: „*genua... in loco*" op.

[9] N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. III. p. III. — Mathesius (Zwo. Pred. Str. Dij b). — Gigas (Zwo. Pred. Str. Giij b). — Gold. (V. I. 58): „In publico honeste et decenter se gerunto, Ecclesiae Ministro, aut Praeceptore, aut consulari aliquo viro, aut nobili, aut sene honesto obviam facto, de via decedunto at caput detegunto". — Sturm. De lit. lud. (I. L. I. 15): „Est etiam adversus omnes homines adhibenda reverentia. Itaque vitiosum est, magistratui, theologo, magistro, parenti, seni, non assurgere, non caput detegere, non respondere aut non ita respondere, ut decet". — Magd. (I. L. II. 539). — Gand. (I. L. III. 691). — Gorlic. (I. L. III. 240). — Jutreb. (I. L. III. 535). — Crems. (I. L. III. 579). — Wrocł. (V. I. 210). — Brzeg. (V. I. 332). — Strals. (V. I. 511). — Güstrow. (V. I. 578). — Gdań. (71): De mor. in gen. V.

[10] L. 1660: *43.*

[11] Gdań. (71): De mor. in gen. III. — Wrocł. (V. I. 210). — Brzeg. (V. I. 331—2). — Güstrow. (V. I. 578).

45 [1]. Lusus in plateis, in [2] foro, in [2] coemeteriis, prorsus vetamus, ac Magistros [3] monemus, ut severe in eos animadvertant, qui contra fecerint [4].

46 [5]. Vesicam bona venia in loco publico cynicorum more ne exoneranto: delinquentes puniuntor.

47 [6]. Peregrini et advenae domum vocati et verecundis moribus, et modesta vita se gerunto, ut honori ornamentoque sint et sibi et parentibus et scholae [7], bonumque disciplinae liberalis ac piae dent exemplum [8].

48 [9]. Atque haec quidem hactenus de discentium pietate, morumque honestate et elegantia, quibus ea, quae literarum et doctrinae studia potissimum concernunt, paucis subjumgemus.

49 [10]. Ad literas et artes cum diligentia aliqua et alacritate ingressi, neque temere ab iis deficiunto, neque de diligentia ac discendi ardore quicquam remittunto, nulla difficultate absterrentor, memores Homerici illius: Turpe est emansisse diu, vacuumque redisse [11]: et in ore animoque semper habentes id, quod legitur [12] apud Isocratem: Radices disciplinarum amaras esse, fructus vero dulces [13].

---

[1] L. 1660: *44.*

[2] L. 1660: *„in“* op.

[3] L. 1660: *Praeceptores.*

[4] Magd. (I. L. II. 538). — Brzeg. (V. I. 331—2). — Güstrow. (V. I. 578).

[5] L. 1660: *§ 46.* op.

[6] L. 1660: *45.*

[7] L. 1660: *Gymnasio.*

[8] Goldb. (V. I. 58): „Domum vocati et modestis moribus et gravi vita se gerunto, ut honori sint et sibi et parentibus et scholae, bonumque disciplinae liberalis et piae dent exemplum“. — Gand. (I. L. III. 702).

[9] L. 1660: *§ 48.* op.

[10] L. 1660: *46.*

[11] L. 1660: *reverti.*

[12] L. 1660: *„legitur“* op.

[13] Goldb. (V. I. 58): De st. I.: „Ad studia cum diligentia aliqua et alacritate ingressi, neque temere ab iis deficiunto, neque de diligentia quicquam remittunto. Nam ut Homerus inquit: Turpe est et mansisse diu, vacuumque redisse“. ...XV.: „Nulla animi molestia, nullo labore, nulla difficultate a studiis deterrentor, sed in ore animaque semper habento Isocraticum illud, Radices disciplinarum amaras, fructus vero dulces“. — Ta sama myśl u Mathesiusa (Zwo Pred. Str. Bij a i Eij a).

50 [1]. Otiosi ergo nunquam; non desidiae ac torpori, non somno veternoque dediti, sed, quemadmodum praecipit divinus Plato, φιλομαθεῖς, φιλήκοοί, ζητητικοί [2]; hoc est ad discendum, audiendum, sciscitandum, alacri semper promptoque ingenio sunto et tam domi, quam in ludo, studiis suis magna sollertia incumbunto [3].

51. Mane circa quartam aut quintam [4] cubitu surgunto: Aurora enim, ut ajunt, Musis amica est [5], studiis aptissima [6]: vestes confestim induunto: manus, os, oculos pure lavanto: crines pectunto [7]: coelesti numine invocato, et [8] Bibliorum lectione praemisa, operas diurnas pie inchoanto, ad scholam et lectionem antequam accedant, quae audienda sunt, legendo percurrunto [9]; quae recitanda, memoriae mandanto [10].

52 [11]. Scholam porro meminerint beatis [12] Angelis et castis Musis sacram adeoque officinam esse Spiritus Sancti [13], ac proinde ad eam reverenter accedant, ingredientes caput nudanto [14]:

---

[1] L. 1660: *47.*

[2] N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. IV. p. II.

[3] Mathesius (Zwo Pred. Str. Biij a i Eij a). — Crems. (I. L. III. 580).

[4] L. 1660: zam. *„51. Mane... aut“*: *„48. Mane aestivo quidem tempore circa quartam, hyeme vero circa quintam“.*

[5] L. 1660: po *„est“* dod. *„et“* (Rkp. 1. nie zanot.)

[6] Goldb. (V. I. 58): „Mane surgunto et nocturnas lucubrationes fugiunto, tum quod hae valetudini nocent, tum quod matutinum tempus studiis est aptissimum: Aurora enim (ut ajunt) Musis est amica“. — Gigas. (Zwo Pred. Str. Hij a).

[7] L. 1660: *„Vestes... pectunto“* op. — Mathesius (Zwo Pred. Str. E b). — Wrocł. (V. I. 210).

[8] L. 1660: zam. *„invocato et“*: *„prius invocato et sacrorum“.*

[9] Crems. (I. L. III. 580): „Ut antequam ad lectiones accedant, ea quae audienda sunt, domi legendo prius percurrant“.

[10] Gdań. (70): De mor. in gen. I. II. — Gand. (I. L. III. 692). — Brzeg. (V. I. 328). — Strals. (V. I. 511).

[11] L. 1660: *49.*

[12] L. 1660: *Sanctis.*

[13] Brzeg. (V. I. 328): „Cum scholae sunt officinae Spiritus Sancti... decet in congressibus scholasticis omnia decenter, ordine et reverenter fieri“. — Crems. (I. L. III. 576).

[14] Gdań. (51): De mor. in Sch. V.: „Scholam ingrediens caput nudato, taciteque ac reverenter locum sibi assignatum occupato, memor eum beatis angelis et castis Musis sacrum esse“.

omnes suas [1] classes frequentanto, et suis quisque tribulibus sese adjungant [2]; aliorum scholas non impediunto, non voce, non ambulatione [3], non strepitu [4]: qui secus egerint, puniuntor [5].

53 [6]. In tempore singuli, imo in horae ipsius puncto adsint, et Praeceptoris adventum modeste et cum silentio expectent [7]: libroque statim [8] explicato lectionem diligenter praevideant; Magistrum advenientem reverenter excipiant; eundemque abeuntem [9] honore prosequantur [10].

54. Antequam auspicetur doctrinam suam Praeceptor, similiter et finita hora, carmine psalmove aliquo aut hymno, pro more, Deum celebranto [11].

55 [12]. Suo quisque loco et ordine sedento, aurium operam Praeceptori diligenter dicanto, animis ne peregrinantor, alienas res ne scriptitanto, ne nugantor, ne pingunto, alia, quam quae doceantur, negligunto: contra facere nulli impune esto [13].

---

[1] L. 1660: zam. „*omnes suas*“: „*suas quisque*“.

[2] L. 1660: *adiungunto* (Rkp. 1. nie zanot.)

[3] L. 1660: *obambulatione.*

[4] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 147): „...aliorum scholas non impediunto, non clamore, non cantu, non ambulatione, nullo sonitu, nullo strepitu“.

[5] Aldorf. (I. L. II. 258): X. 4.: „Scholastici omnes suas classes et scholas frequentanto“. ...5.: „Domi aliorum studia non impediunto: non vociferatione aut clamore: non cantu, musicove instrumento: non ambulatione, non strepitu: Qui secus faxit, pro peccati ratione multator, punitor“. — Strals. (V. I. 511).

[6] L. 1660: *50.*

[7] Gand. (I. L. III. 694). — Ks. sas. (I. L. III. 423). — Wrocł. (V. I. 209).

[8] L. 1660: „*statim*“ op.

[9] L. 1660: zam. „*reverenter ...abeuntem*“: „*et abeuntem debito semper*“.

[10] Wrocł. (V. I. 209): „Venientes praeceptores reverenter excipiant, abeuntes honore prosequantur“. — Brzeg. (V. I. 328).

[11] L. 1660: zam. „*54. Antequam... celebranto*“: „*51. Praeceptor mane non sine salutato prius Numine* (Rkp. 1. ma jeszcze: *Divino*) *hymno nimirum ad Spiritum Sanctum directo doctrinam auspicetur suam*“. — Mathesius (Zwo Pred. Str. E): „... soll ein Gottseliger Schuler seine lernung mit hertzlichem Gebete anheben vnd beschliessen...“ — Gand. (I. L. III. 695). — Jutreb. (I. L. III. 530).

[12] L. 1660: *52.*

[13] N. S. Tor. Leg. Schol. II. p. IV. — Brzeg. (V. I. 328). — Gand. (I. L. III. 695). — Crems. (I. L. III. 577). — Wrocł. (V. I. 211). — Güstrow. (V. I. 578).

56 [1]. Armis scholasticis carere discipulos non minus ignominiosum est, quam milites, qui ignominia notabantur, si non essent [2] instructi: armis ergo alienis non utuntor, suos singuli libros, suam chartam, suum atramentum, suos calamos semper in promptu et expedita habento. Dictatis Magistrorum libros typis excusos ne foedanto, neve interpretamentis interlinunto [3]: codices peculiares explicationum instituunto, in iis [4], quae scitu observatuque digna dicuntur, celeriter et emendate annotanto [5].

57 [6]. Pronunciare aliquid memoriter iussi, sepositis libris [7], clare, distincte, expedite, sine citata verborum celeritate, recitanto: alios recitantes ad aurem non admonento, nihil cuique suggerunto [8].

58 [9]. Sine venia et consensu Magistrorum [10] nemo, sed et cum consensu atque venia, raro et non nisi urgentibus negotiis valde necessariis, e schola [11] et a publica doctrina [12] ema-

---

[1] L. 1660: *53.*

[2] L. 1660: zam. *„si non essent": „quod non essent armis".* — N. S. Tor. Leg. Schol. II. p. VI. — Gdań. (52): De mor. in Sch. VI.

[3] L. 1660: *„Dictatis... interlinunto"* op.

[4] L. 1660: *in quibus.*

[5] L. 1660: zam. *„annotanto": „annotent, ipsos vero autorum, qui explicantur libros ne interpolanto".* — N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. II. p. XII. — Goldb. (V. I. 57): „Suis singuli libris, non alienis utuntor, suas singuli pennas, suam chartam, suum atramentum in promtu habento, et quae scitu digna dicuntur, annotanto". — Gdań. (53): De mor. in sch. X. — Gand. (I. L. III. 695). — Würtemb. (V. I. 93). — Wrocł. (V. I. 209). — Brzeg. (V. I. 328).

[6] L. 1660: *54.*

[7] L. 1660: *„sepositis libris"* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[8] L. 1660: zam. *„sine citata... suggerunto": „articulata recitanto, aliis recitantibus in aurem nihil suggerunto".* — N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. II. p. V. — Goldb. (V. I. 57): „Quod ediscere jussi fuerint, id diligenter et accurate ediscunto, depositis libris recitanto, alios recitantes ad aurem non admonento". — Crems. (I. L. III. 577). — Gand. (I. L. III. 695). — Ks. sas. (I. L. III. 424). — Wrocł. (V. I. 211). — Brzeg. (V. I. 328). — Strals. (V. I. 511).

[9] L. 1660: *55.*

[10] L. 1660: *Praeceptorum.*

[11] L. 1660: *scholis.*

[12] L. 1660: *lectione.*

neat [1], ac sciant singuli oleum et operam perdi, omnemque studiorum fructum perire sine continuatione [2].

59 [3]. Horis vacuis, ne quid in scholis turbent, ne indecore per scamna discurrant [4], lasciviant, nugentur, tumultuentur, neve in contignatione superiore [5] vel in vestibulis atque aditu auditoriorum, aut per areas Collegii obambulando, ludendo, confabulando, pretiosissimum tempus inutiliter [6] perdant [7]: ne parietes, januas tabulasve carbone vel creta depingant, ne damnum fenestris aut fornacibus inferant [8]: sed taciti vel lectiones auditas interim repetant, vel ad insequentem horam sese parent, vel polonico Praeceptori operam dent aut Calligrapho: minimi vero in Decima eademque Infima tribu [9] in rudimentis christianae pietatis memoria comprehendendis ac pronunciandis, a Paedagogo Catecheta quotidie exerceantur.

60 [10]. Vernacula lingua uti ne audiuntor. Latinam semper exerceant singuli, tam Magistros, aliosque qui intelligunt, quam

---

[1] L. 1660: *emaneant*. — N. S. Tor. 1568: Leg. Schol. II. p. VIII. — Gand. (I. L. III. 692): „A lectionibus publicis, sine gravi causa et absque venia plane non emaneant". — Goldb. (V. I. 57): „A lectionibus non absunto, abfuturi autem justas causas habento, et a Praeceptoribus veniam petunto". — Wrocł. (V. I. 210). — Brzeg. (V. I. 328). — Ks. sas. (I. L. III. 427). — Frankf. (V. I. 639). — Gdań. (51): De mor. in sch. III.

[2] Gdań. (56): De mor. in sch. XV.: „Lectionum et exercitiorum in schola ordinem crebra absentia ne interrumpunto, scientes omnem studiorum fructum perire, sine continuatione".

[3] L. 1660: *56*.

[4] L. 1660: zam. *„per scamna": „scamnis insistant, per eadem"*.

[5] L. 1660: *in superiore contignatione* (Rkp. 1. nie zanot.)

[6] L. 1660: zam. *„tempus inutiliter": „et irrevocabile tempus"*.

[7] Güstrow. (V. I. 578).

[8] Jutreb. (I. L. III. 535). — Wrocł. (V. I. 211). — Strals. (V. I. 511).

[9] L. 1660: zam. *„ne damnum... tribu": „multo minus corrumpant, aut tabulas scamnave loco moveant; damnum etiam fenestris aut fornacibus inferant nullum, minime omnium (quod a quibusdam nebulonibus deprehendimus factitatum) plusquam cynice et supra omnem petulantiae modum, intus locum secus fornacem permingunto, sub gravi id designantium poena; sed taciti vel lectiones auditas interim repetant, vel ad insequentem horam sese parent, pars Polonico Praeceptori operam dent, pars Calligrapho, minimi vero in ultima tribu"*. — Jutreb. (I. L. III. 530).

[10] L. 1660: *57*. Rkp. 1. (L. 1660) przy § 60 (57) zanot.: „NB. Sequens et 58 in Gymnasio non solet praelegi".

socios aequales suos [1], cum in scholas ingrediuntur et cum domum redeunt, cum colludunt, cum simul ambulant, cum obviam veniunt. Exceptis trium infimarum classium pueris, quos [2] germanice ut plurimum, nunquam polonice colloqui jubemus. Nullus veniae locus, si quis hic peccet petulanter [3]. Exteros tamen in superioribus etiam ordinibus, qui polonicae aut germanicae linguae gratia huc missi sunt, hac lege perpetuo teneri nolumus. Coeterum sermo ubique omnium esto de rebus bonis, honestis [4], utilibus, idemque pudicus, verecundus, liberalis, non morosus, non contentiosus [5].

---

[1] Goldb. (V. I. 57): „Vernacula lingua uti ne audiuntor, sed sermonem latinum cum praeceptoribus vel aequalibus vel aliis doctis loquentes habento".

[2] L. 1660: zam. *„60. Vernacula... quos"*: *„Sermone tam apud Magistros quam socios latino utantur, ut eum familiarem sibi reddant atque expeditiorem et tam in comparanda linguae Romanae facultate, quam in addiscendis* (Rkp. 1. ma: *discendis*, również: L. 1680) *artibus aliis perpetuam studiorum esse regulam meminerint ex Epicteto:* Εἰδέναι χρή, ὅτι οὐ ῥᾴδιον δόγμα τι ἀνθρώπῳ παραγενείσθαι, εἰ μὴ καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὰ αὐτὰ καὶ λέγοι τις, καὶ ἀκούοι καὶ ἅμα χρῷτο πρὸς τὸν βίον *h. e. scire oportet, quod non facile sit homini dogma aliquod comparare, nisi singulis diebus eadem quis dicat et audiat et utatur, illis in vita* (L. 1680: po *„vita"* postawiona kropka) *summa, nemo id sibi pudori ducat exercuisse, in quo honorificum est olim, et cum eximia gloria privatim et publice excelluisse. Infimarum trium Classium pueros excipimus quos (praesertim nostrates)"*.

[3] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 161): „...cum in scholas ingrediuntur pueri et cum domum redeunt, cum colludunt, cum simul ambulant, cum obviam veniunt, sermo sit latinus aut Graecus..." — Aldorf. (I. L. II. 258): Po prawie dosłownie powtórzonem powyż zdaniu: „Nullus veniae locus, si quis peccet quadam petulantia aut pertinacia". — Wrocł. (V. I. 210). — Brzeg. (V. I. 328) i in.

[4] L. 1660: zam. *„Exteros... honestis"*: *„Hinc exteros etiam in ordinibus superioribus merito excipimus, ut qui polonicae germanicaeve* (Rkp. 1. błęd.: *germanicaeque) linguae gratia inter alia huc missi sunt, qui juxta cum latina has praecipue exercebunt quousque sibi familiares* (Rkp. 1. i L. 1680: *familiariores) reddiderint. Coeterum sermo ubique omnium esto nonnisi de rebus bonis, piis, honestis,* (Rkp. 1. *„honestis"* op.)

[5] N. S. Tor. Leg. Schol. II. p. XIV. — Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 147): „In coenis, in prandiis, in ientaculis et merendis, in omnibus congressionibus sermo esto de rebus bonis, honestis, utilibus, idemque Latinus, pudicus, verecundus, liberalis, non morosus, non contentiosus..." — Gdań. (76):

61 [1]. Literarum quoque figuras germanice pariter et latine universi [2] assuescant scite facere a scriba elegantiore manu [3]. Res enim testatur ipsa, quantum haec consuetudo utilitatis adferat, non solum studiis literarum, sed etiam officiis publicarum operarum: in Magistratuum et Consiliorum cancellis hujusce rationis commoditas conspicitur, imo in officinis negociatorum cernitur [4]: ad Reipubl.: elegantiam pertinet erudita manus et scriptura elegans [5].

62 [6]. In stylo assidue [7] exercendo multum operae et industriae collocanto [8]: sua singuli scripta proprio Marte diligenter [9] domi componunto: neque aliis sua danto, neque aliena pro suis exhibento [10]; composita stato die, sed pure et emendate in libello descripta, offerunto [11]: quisque pro ratione studiorum et exercitiorum suae classis atque ordinis, id quod infra, cum singularum curiarum operae, sigillatim commemorabuntur,

---

De mor. in gen. XXI. — Gand. (I. L. III. 701). — Aldorf. (I. L. II. 261). — Frankf. (V. I. 639).

[1] L. 1660: *58.*

[2] L. 1660: po „*universi*" dod: „*cito*".

[3] L. 1660: „*manu*" op.

[4] L. 1660: zam. „*quantum.... cernitur*": „*quantum (indigentioribus praesertim) conferat ad faciliorem suam quamcunque promotionem v. g. ipsis paedagogis ad hospitium impetrandum, ita, ut non solum studiis literarum, sed etiam postmodum officiis publicarum operarum plurimum hoc* (Rkp. 1. poprawnie: *haec*) *consuetudo utilitatis adferat, id quod in Magistratuum et consiliorum cancellis imo in officinis negotiatorum palam videre est. Quid multa?*"

[5] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 158): „...Re ipsa comperimus, quantum haec consuetudo... itd. dosłownie aż do:.. scriptura elegans".

[6] L. 1660: *59.*

[7] L. 1660: „*assidue*" op.

[8] Gand. (I. L. III. 693).

[9] L. 1660: „*diligenter*" op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[10] Goldb. (V. I. 57) XI: „Stylum diligenter exercento, cum orationibus conficiendis, tum versibus scribendis, tum etiam vel graecis in latina ve latinis in graeca convertendo" ..XIV.: „Sua singuli scripta proprio Marte componunto, neque aliis sua danto, neque aliena pro suis offerunto".

[11] N. S. Tor. Leg. Schol. II. p. VII. VIII. — Crems. (I. L. III. 580): „Ut scripta sua... emendate et diligenter domi componant et ...praeceptoribus statuto tempore corrigenda exhibeant..." — Gdań. (60): De ex. st. I. II.

et non multo post peculiari etiam capite de stylo fusius explicabitur [1].

63 [2]. Musicen etiam, quae oblectationis et honestae cujusdam voluptatis causa reliquis addita est doctrinis, vocisque exercitia ne fastidiunto. Liberalis enim est hujus quoque artis et scientia et usus.

64 [3]. Qui ergo [4] vocem canunt superiorem, ii hora duodecima singulis diebus in auditorio maximo in cantionibus ad proxime sequentem dominicum festumve diem in templo decantandis, usque ad dimidium primae sese exercento: altera dimidia hora coeteri intermediarum classium discipuli ad tabulam in elementis musicae ad praescriptum modum a Cantore instituuntor.

65 [5]. Diebus vero Mercurii, eadem hora duodecima, eodemque in auditorio ex scholasticorum nostrorum coetu, quotquot musices ignari prorsus rudesque non sunt, ad quamcunque tandem vocem sint [6] idonei, ad concentum symphoniacum omnes convenire et ad primam usque sese exercere [7] canendo volumus, Recordantibus solum, de quorum officiis post sequetur, et symphoniacis coeteris, quorum opera Cantor in choro ordinarie utitur [8], exceptis, praeter discantistas, qui quotidie, ut dictum paulo ante est, ad horam [9] duodecimam adesse debent. Illi enim, non nisi jussi ad concentum convenient, jussi, omnes sine mora comparebunt.

66 [10]. Porro, ut haec, quae posuimus, a discentibus tanto observentur religiosius, Signiferos, Decuriones, Subdecuriones,

---

[1] L. 1660: „*quisque... explicabitur*“ op. — Rkp. 1. po § 62. dod. uw.: „NB. Post § 59. in Gymnasio in legendo praetereunt § 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. usque ad* (§ 75.)

[2] L. 1660: *60.*

[3] L. 1660: *61.*

[4] L. 1660: zam. „*ergo*“: „*enim*“ (Rkp. 1. nie zanot.) — L. 1680: *ergo.*

[5] L. 1660: *62.*

[6] L. 1660: *sunt.*

[7] L. 1660: *exercuisse se* (Rkp. 1. nie zanot). — L. 1680: *exercere sese.*

[8] L. 1660: „*de quorum... utitur*“ op.

[9] L. 1660: zam. „*quotidie... ante est*“: „*ut dictum quotidie*“ (Rkp. 1. nie zanot.)

[10] L. 1660: *63.*

Ephoros, Censores et Animadversores morum, officiorumque Exactores, et tanquam legum ac disciplinae scholasticae custodes atque [1] administros quosdam per singulas tribus constitui placuit, eo modo ac numero, quo diximus, cum de Praeceptorum officiis legem praescriberemus [2].

67 [3]. Decuriones ergo itemque Ephori [4] seu Observatores curiales [5], ante horam in templo et scholis, inter primos semper compareant, et tribulium ac condiscipulorum suorum mores, studia, colloquia, actiones, nusquam non accurate observent, ne quid uspiam in Gymnasii aedificio damni detur, ne januae, sedilia, parietes, tabulae, cathedrae carbonibus, lapide miniato, creta contaminentur, neque incisuris, aut quovis modo alio deformentur, ne fenestrae rumpantur [6], sedulo praecaveant: damnum quod quisque dederit, quocunque loco Collegii, nisi mox ac sine ulla tergiversatione praestet, ad Rectorem aut [7] Visitatorem referant [8].

68 [9]. Praeterea Decuriones quidem [10] singulis horis antequam ad labores accedatur, catalogos legant, suae quisque decuriae absentes, oscitanter auscultantes, garrientes, aliud

---

[1] L 1660: zam. „*subdecuriones... atque*“: „*decuriones, custodes, officiorumque exactores et* ἐργοδιώκτας, *velut legum ac Disciplinae Scholasticae*“.

[2] L. 1660: zam. „*eo modo... praescriberemus*“: „*ut supra in iis, quae de Praeceptorum officiis sunt, dictum est*“ (Rkp. 1. nie zanot.) — Jest to prawdziwe bogactwo urzędów szkolnych; znają poszczególne z nich różne współczesne ustawy szkolne; noszą tam one różne, takie same jak w Toruniu, i inne nazwy, ale żadna prawie nie gromadzi ich wszystkich naraz. Pomijam przytoczenie szkół, a tylko wymienię spotykane poza nazwami toruńskiemi nazwy tych urzędów: „Observantes, notatores, praefecti, decani“.

[3] L. 1660: *64.*

[4] L. 1660: *Custodes.*

[5] L. 1660: *classium* (Rkp. 1. nie zanot.)

[6] L. 1660: zam. „*fenestrae rumpantur*“: „*ne rhombi fenestrarum decutiantur*“.

[7] L. 1660: zam. „*aut*“: „*ac*“ (Rkp. 1. nie zanot.)

[8] Gdań. (66): De of. dec. IV.: „Imprimis vero ad Decurionis et Quaestoris officium pertinet, ne quid in aedificio Scholastico damni detur...“

[9] L. 1660: *65.*

[10] L. 1660: zam. „*Decuriones quidem*“: „*Custodes*“.

agentes, dictata non excipientes, Magistri [1] sui monitionem ac reprehensionem contemnentes, notent [2], Praeceptori suo indicent [3].

69 [4]. Iidem coetu scholastico, concionibus sacris, matutinis item aut [5] vespertinis finitis, in scholas deducto, confestim lecto catalogo, dispiciant, ecquis suorum vel a concionibus aut precibus publicis abfuerit, vel serius accesserit: si quos loco suo defuisse deprehenderint, eorum nomina sine ulla προσωπολημψία consignent, eademque suae classis Moderatori tempestive exhibeant.

70 [6]. Primi lectionum sensa aut memoriter recitanto, aut interpretantor: mox coeteros decuriae suae discipulos diligenter audiunto: quomodo hi steterint, bona fide ad Magistrum [7] referunto [8].

71 [9]. Subdecuriones in audiendis suae decuriae condiscipulis operam fidelem Decurionibus suis praestanto: quoties necessitas postulat, horum vice funguntor.

72. Ephori autem [10] tribules suos, quos exorbitare adverterint, palam admonento: obstinatos, quique parere noluerint, qui contumaciores fuerint, qui nugari, vagari, strepitus excitare, turbas dare aut tumultuari praesumpserint, eos ad Praeceptorem ac Praefectum [11] suum deferunto. Virgae, ut semper in promptu et ad manus sint, curanto.

73 [12]. Qui contra morum elegantiam dicto factove delique-

---

[1] L. 1660: po „*Magistri*“ dod.: „*ac praeceptoris*“.

[2] L. 1680: po „*notent*“ dod.: „*ac*“.

[3] Aldorf. (I. L. II. 254): „Decurio absentes, tardius venientes, non diligenter auscultantes, garrientes et contemnentes Magistri sui reprehensionem et monitionem, per hebdomadam eos observato, notato, praeceptori suo indicato“.

[4] L. 1660: *66.*

[5] L. 1660: „*aut*“ op.

[6] L. 1660: *67.*

[7] L. 1660: *Praeceptorem* (Rkp. 1. nie zanot.)

[8] Gdań. (65—68): De of. dec. II—VII. (odn. do § 67—70).

[9] L. 1660: § 71. opuszcz.

[10] L. 1660: zam. „*72. ... autem*“: „*68. Custodes aut*“ (Rkp. 1. poprawnie: *autem).*

[11] L. 1660: „*ac Praefectum*“ op.

[12] L. 1660: *69.*

rint, qui lingua vernacula usi fuerint, qui in grammaticorum [1] regulas inter loquendum impegerint: eos Signiferi notanto: notati et accusati, locum aliquem insigniorem ex oratore et [2] poeta vel historiam memorabilem, aut fabulam aut apophtegma breve et [3] argutum illustris alicujus viri [4] dictum, aut epistolam Ciceronis, aut vocabula aliquot, aut sententiolam, memoriter recitare vel declinare, conjugareve aliquid iubentor: eoque pacto poenam promeritam redimunto [5]: omnia haec pro delicti, aetatis, profectus ac studiorum cuiuscumque ratione, a singulis exiguntor.

74. Ephori aut Decuriones aut [6] Signiferi, si officium non [7] faciant in animadvertendo et accusando [8], virgis corrigendi sunt [9]. Non enim hi vitiosi [10] esse possunt, ut non [11] condiscipulos vel [12] offendant exemplo, vel in societatem pertrahant vitiorum, et disciplinam corrumpant Gymnasii [13].

75 [14]. Dimissi e scholis discentes, absque strepitu et tumultu ad suum sese singuli locum recipiunto [15]. Qui privata Praeceptorum aut Paedagogorum institutione utuntur, hi cae-

---

[1] L. 1660: *grammaticas.*

[2] L. 1660: *aut* (Rkp. 1. nie zanot.)

[3] L. 1660: *vel* (Rkp. 1. nie zanot.) — L. 1680: *et.*

[4] L. 1660: *autoris.*

[5] Gdań. (65). De of. dec.: III. Notowaniem zajmuje się quaestor; dla różnych stopni nauki przeznaczeni różni autorowie do karnej nauki. — Ks. sas. (I. L. III. 429). — Gorlic. (I. L. III. 247—8). — Brzeg. (V. I. 330).

[6] L. 1660: zam. „*74. Ephori... aut*": „*78. Decuriones, custodes*" (Rkp. 1. niedokład. zanot.)

[7] L. 1660: zam. „*si—non*": „*ni*".

[8] L. 1660: zam. „*et accusando*": „*ipsimet*".

[9] Brzeg. (V. I. 340).

[10] L. 1660: błędnie: *vitiose.*

[11] L. 1660: zam. „*ut non*": „*quin et*" (Rkp. 1.: *quin*).

[12] L. 1660: „*vel*" op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[13] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 152): „Decurio si officium non faciat, in animadvertendo et accusando, virgis corrigendus est, non enim hic vitiosus esse potest, ut non novem condiscipulos vel offendat exemplo vel in societatem vitiorum pertrahat et disciplinam corrumpat gymnasii". — Gdań. (68): De of. dec. IX. — Frankf. (V. I. 578).

[14] L. 1660: *§ 75.* op.

[15] N. S. Tor. 1568. Leg. Schol. II. p. XV. — Brzeg. (V. I. 330). — Güstrow. (V. I. 578).

teris digredientibus, loca repetitionibus, horarum succisivarum destinata, confestim adeunto. Quoties domum reditur, in plateis cum aliis nugando spectandove moram nullam faciunto, sed mature ac modeste domum sese conferunto [1].

76. Porro quoniam parum adferunt utilitatis scholae, si secreta studia domi nulla instituantur: ideo domum reversi, libris suis vacanto, publicas auscultationes, quaeque in ludo tractata sunt, repetunto ac revolvunto [2]: quod ediscere iussi fuerint, quicquid audierint, vel de pietate vel de literis, vel de moribus, id diligenter et accurate ediscunto ac memoriae mandanto [3]: scientes memoriam, sicut alia omnia, excolendo augeri, et eruditionem omnem memoria constare, frustraque doceri, si quicquid audimus, praeterfluat [4].

77. Quia saepe etiam accidit, ut vel morbo impediti, vel occupationibus necessariis avocati, discentes non adsint in scholis [5], cum docetur, idcirco, quae forte per absentiam neglecta atque intermissa fuerint, maxime, si quid utilium et ne-

---

[1] Gdań. (59): De mor. in sch. XXII.: „Qui privata praeceptorum institutione utuntur, hi caeteris abeuntibus, modeste, et sine tumultu in conclavia, repetitionibus extraordinariis destinata, ascendunto; et tandem dimissi, eadem cum decentia, qua iam dictum est, mature quisque domum se conferto". — Jutreb. (I. L. III. 532).

[2] Sturm. De lit. lud. (I. L. I. 64): XXXVI.: „At parum adferunt utilitatis scholae, si secreta studia domi nulla instituuntur" ...i dalej: „Ille vero secretior locus duarum rerum curationem praescribit: Una est, ut revolvat, quae in ludo tractata sunt...."

[3] Wrocł. (V. I. 211). — Brzeg. (V. I. 329—30).

[4] L. 1660: zam. *„76. Porro... praeterfluat": „71. Publica ni privata subeant studia, neque ut fit, publice audita et percepta interrumpantur negligentia, ea quae in ludo tractata sunt, repetunto ac revolvunto, imprimis quae memoriae mandare sunt jussi: scientes memoriam sicut alia omnia, excolendo augeri, adeoque tantum nos scire, quantum memoria tenemus"*. — L. 1680: zam. (1660): *„Publica... ut fit": „Publica ne privata impediant studia. Ac ne"*. — Gdań. (61): De ex. st. III.: „Memoriam in primis excolunto, scientes eruditionem omnem constare memoria, frustraque doceri si quicquid audimus, praeterfluat". — IV.: „Similiter et in schola quotidie coram praeceptoribus aliquid recitanto: Id scientes, memoriam, sicut alia omnia, excolendo augeri". — Aldorf (I. L. II. 198—200).

[5] Sturm. De lit. lud. (I. L. I. 65): „...Saepe etiam accidit, ut vel morbo impediti, vel occupationibus necessariis avocati, non adsimus, cum docetur... itd.

cessariarum artium dicendi, Praeceptorum ipsis absentibus propositum atque explicatum sit, ea illi alacri diligentia et assiduitate domi privato studio et horis succisivis, cum primum possunt, compensanto [1].

78 [2]. Provectiores, quique mediocres in literis fecerunt progressus, ea privatim [3] de consilio Magistrorum suorum legunto, quae doctoris industriam sublevent, et quorum vi saepe id, quod tantum inchoatum a Praeceptore notatur, perficiatur, ut plenus progressus [4], expeditus ascensus ad arcem doctrinarum fiat [5]. Verum de privata singulorum bibliothecula Rector et Visitatores communi consilio statuent, idque per classes singulas: adeoque tam ipsos Collegas in scholis nostris juventutem docentes, quam discipulos monebunt, quos potissimum autores et libros legendo quisque evolvere, ac privata diligentia cognoscere debeat [6].

79 [7]. Omnia ad haec domi munda tersaque ut sint, compositi libri, vestes purae et calcei pulvere aut luto minime sordidi, sedulo curanto [8].

80 [9]. Vesperi hora circiter nona dormitum se conferunto [10]:

---

[1] L. 1660: zam. „77. *Quia... compensanto*": „72. *Si qua, ut fieri potest, aut per morbum aut alias incidentes occupationes necessarias scitu summe necessaria fuerint neglecta; ea illi alacri diligentia et assiduitate, studio privato continenter compensanto*". — Gdań. (56). De mor. in sch. XVI.: Quod si probabilibus de causis, ex praeceptorum permissu, a schola abfuerint, domi nihilominus succisivis horis studia excolunto, reversique operas intermissas alacri diligentia et assiduitate compensanto".

[2] L. 1660: *73.*

[3] L. 1660: zam. *quique... privatim*": „*Provectiores in doctrina, ea praesertim domi*".

[4] L. 1680: po „*progressus*" dod.: „*et*".

[5] Por. § 76. (str. 83.) przyp. 2.: tam w dal. ciągu: (Sturm. De lit. lud. I. L. I. 64): „...altera, ut ea privatim legat, quae doctoris industriam sublevent, et quorum vi saepe id, quod tantum inchoatum a praeceptore notatur, perficiatur, ut plenus progressus, expeditus ascensus ad arcem doctrinarum fiat"; poczem mowa o bibljotece.

[6] L. 1660: „*Verum de privata... debeat*" op.

[7] L. 1660: *§ 79.* op.

[8] Goldb. (V. I. 58): „...domi vero ut omnia munda versaque sint, compositi libri, vestes purae et lectuli strati, curanto".

[9] L. 1660: *74.*

[10] L. 1660: „*Vesperi... conferunto*" op. — Brzeg. (V. I. 324).

antequam se quieti tradant, quid toto die dixerint [1], egerint, didicerint, recogitanto [2]: nocturnas lucubrationes atque intempestiva [3] fugiunto: haec [4] enim et ingenium extinguunt, et valetudinem vehementer affligunt [5].

81 [6]. Quas huc usque posuimus leges, iis omnes scholastici in Gymnasio nostro in genere teneantur: sed et illi [7], qui frequentant scholam Novi Oppidi, item qui germanico Calligrapho sen Arithmetico [8] in ludo ipsius peculiariter operam dant, quemadmodum et ei [9], qui Polonicae duntaxat Scholae sunt discipuli: omnes hi sciant, se a disciplinae legibus nequaquam immunes aut exemptos esse [10]; idcirco et ipsi pietati, morumque elegantiae studebunt sedulo, quaque a Praeceptoribus facere aut discere jussi fuerint, ea libenter atque alacriter [11] facient, discentque omnia.

His porro legibus coronidis loco subiiciemus alias quasdam certis personis accomodatas, cujusmodi sunt stipendiati et Collegii inquilini coeteri, Paedagogi ac Recordantes, quos vocant, sive Symphoniaci; famuli denique communes scholarum nostrarum [12].

---

[1] L. 1660: *„dixerint“* op.

[2] Gand. (I. L. III. 694): „Ante... quam somno sese dent ac quieti, quid toto illo die egerint aut didicerint, apud animum secum reputent“. — Brzeg. (V. I. 324).

[3] Rkp. 2. i 3.: po *„intempestiva“* jeszcze: *„studia“*.

[4] L. 1660: zam. *„Nocturnas... intempestiva“*: *„Intempestivas lucubrationes fugiunto, hae“*.

[5] Por. § 51. (str. 73.) przyp. 4. — Gdań. (79) De mor. in gen. XXVIII. XXIX. — Brzeg. (V. I. 324).

[6] Rkp. 1.: 75 (*).

[7] L. 1660: zam. *„iis omnes... illi“*: *„omnes scholasticos nostros obligant, sed et* (L. 1680: zam. *„sed et“*: *„etiam“*) *illos“*.

[8] L. 1660: zam. *„item... Arithmetico“*: *„item eos qui germanico Calligrapho“*.

[9] L. 1680: zam. *„ei“*: *„illos“*.

[10] L. 1680: *„aut exemptos“* op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[11] L. 1660: *„ea... alacriter“* op.

[12] L. 1660: *„His porro... nostrarum“* op.

Caput XI[1].
Officia discipulorum Collegii inquilinorum[2].

1. Nemo stipendiariorum ac discipulorum omnium in Gymnasio habitantium absque scitu vel sui hospitis aut Praeceptoris, vel[3] Visitatoris hebdomadarii vel denique Rectoris extra Collegium egreditor, facultate exeundi impetrata, primo quoque tempore revertitor: nemo emaneto, nemo absque illorum permissu abnoctato[4]: in suo quisque cubili cubato: qui contra fecerit, in hunc Visitator bono[5] animadvertito.

2. Iidem per famulum communem signo aere[6] dato, hora quarta aestivo, quinta hyberno semestri e somno excitati surgunto: simul ac cubitu surrexerint, stragula ipsimet convolvunto, sternunto, strata per diem retinento[7], studiorum suorum[8] labores a pia et religiosa veri[9] Dei invocatione ac[10] bibliorum lectione ordiuntor: ad horam nonam cubitum quisque ito[11]: secus absque causa necessaria et probabili[12] nemo facito. Condiscipulos et contubernales tempestive dormientes non impedito[13].

3[14]. Serotinis precibus omnes intersunto: adesse nemini impune esto.

[1] L. 1660: *Caput VIII.* — Rkp. 1. dod. uw.: „*in legendo ommittitur*".

[2] Podobne przepisy: Elekt. sas. (V. I. 257—61). — Brzeg. (V. I. 335—6).

[3] L. 1660: *et* (Rkp. 1. nie zanot.)

[4] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 147): „Extra domicilium collegii nemo egreditor, nemo stato, nemo emaneto, nemo alibi quam in eodem domicilio absque moderatoris consensu pernoctato..."

[5] Rkp. 2. i 3. dod.: modo.

[6] L. 1660: *aeris.*

[7] L. 1660: „*strata... retinento*" op. — Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 148): „Simulac quivis cubitu surrexerit, stragula convolvito, sternito, strata per diem retineto".

[8] L. 1660: „*suorum*" op.

[9] L. 1660: „*veri*" op. (Rkp. 1. nie zanot.)

[10] L. 1660: *et* (Rkp. 1. nie zanot.)

[11] Crems. (I. L. III. 586).

[12] L. 1660: „*et probabili*" op.

[13] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 148): „Condiscipulum et contubernalem tempestive dormientem aut studiis incumbentem, non voce, ambulatione, non strepitu, nemo impedito". — Aldorf. (I. L. II. 250).

[14] L. 1660: *§ 3.* op.

4 [1]. Ante conciones matutinas et pomeridianas polonicas in templo B. Virginis in psalmis aliisque cantionibus decantandis polonico Cantori diebus dominicis ac festis sedulam operam navanto, quin et ipsas conciones polonicas tum propter linguae uberiorem cognitionem, tum pietatis studium diligenter audiunto [2].

5 [3]. Musicen stipendiarii ejusdemque exercitia prae caeteris discipulis maxime sibi commendata habento. Cantori etiam tum in Gymnasio, tum in templo ad cantum choralem ac figuralem semper praesto sunto.

6 [4]. Eruditam manum et scripturam elegantem sibi ut comparent, iidem sedulo annituntor.

7 [5]. Lectionibus finitis et scholis dimissis modeste singuli ad conclavia sua redeunto: suis studiis librisque invigilanto, aliorum studia non clamore, non cantu aut musica intempestiva, non ambulatione, nullo sive vocalis, sive instrumentalis [6] musicae sonitu, nullo strepitu impediunto aut interturbanto: qui peccavit, pro peccati ratione et bono modo Visitatori poenas luito [7].

8 [8]. Ad prandium et [9] coenam tum demum, cum tempus est, sese conferunto, non autem cum studiorum jactura, e musicis [10] se subducunto. A coena et prandio in stationem suam modeste ac tempestive, mox videlicet a sumpto cibo revertuntor [8].

---

[1] L. 1660: *3.*

[2] L. 1660: błędnie: *adiunto.* — L. 1680: *audiunto.*

[3] L. 1660: *4.*

[4] L. 1660: *5.*

[5] L. 1660: *6.*

[6] L. 1660: *nullo sive instrumentalis, sive vocalis* (Rkp. 1. nie zanot.)

[7] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 147): „...aliorum scholas non impediunto, non clamore, non cantu, non ambulatione, nullo sonitu, nullo strepitu, qui peccarit, pro peccati ratione et modo bono poenas luito". — Aldorf. (I. L. II. 249). — Gand. (I. L. III. 693).

[8] L. 1660: *7.*

[9] L. 1660: *vel* (Rkp. 1. nie zanot.)

[10] Rkp. 3. i L. 1660: museis.

[11] Aldorf. (I. L. II. 249): „Sumto prandio et coena in collegium, qua par est, modestia revertuntor".

9 [1]. Libris cum propriis universi et singuli, tum communibus stipendiarii, ita [2] utuntor, ut nulla macula aut vestigium immundarum manuum appareat: sed et repositoria munda conservanto, omnia bene collocata in his sunto [3].

10 [4]. Habitationes singulis septimanis ter verrunto: ne humore et sordibus pavimentum et aer corrumpatur, situlam, in quam [5] aqua distillet, lavantes supponunto.

11. Ne spurcities de fenestris ulla effundatur, ne quid rumpatur aut pereat, ne damnum fenestris, fornacibus, alliisve rebus inferatur, studiose singuli cavento: quin potius sarta tecta omnia conservanto [6].

12 [7]. Sine laterna nemo candelam ex contubernio efferto: ne incendium ipsorum culpa damnum afferat: ignem universi et singuli diligentissime custodiunto [8].

13 [9]. Absque consensu ac permissu Rectoris in habitationibus ac musaeis nemo aedificato [10].

14 [11]. Inter se placide et in contubernio suo quiete, absque tumultuatione et munde versantor: neminem in musaea, qui contubernalis non sit, sine causa admittunto [12]. Coitiones et consessus per cubicula vitanto, non ludos aut commessatiunculas instituunto [13].

---

[1] L. 1660: *8.*

[2] L. 1680: *rite.*

[3] L. 1660: *„ut nulla... sunto“* op. — Brzeg. (V. I. 335).

[4] L. 1660: *9.*

[5] L. 1660: *qua.*

[6] Jutreb. (I. L. III. 536). — Brzeg. (V. I. 335).

[7] L. 1660: *11.*

[8] Aldorf. (I. L. II. 250). — Brzeg. (V. I. 335).

[9] L. 1660: *12.*

[10] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 147): „In collegio neque discipulus absque paedagogi consensu neque paedagopus absque Scholarcharum permissu aedificato“.

[11] L. 1660: *13.*

[12] Aldorf. (I. L. II. 250). — Brzeg. (V. I. 334).

[13] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 149): „Ad vicini cubiculum nemo sine causa accedito, coitiones et consessus per cubicula vitantor...“ — Gand. (I. L. III. 693).

15 [1]. Museorum aut cubiculorum ianuae Visitatori aut Inspectori simulac pulsarit [2] apertae sint, quisque facito [3].

16 [4]. Ephorus collegialis inquilinos Collegii assidue observato: quid ab illis rerum geratur, quomodo vivatur, notato, si quid in leges deliquerint, humaniter ac fraterne admoneto: obstinatos et nolentes obtemperare hebdomadario Visitatori indicato, quinimo nomina singulorum et peccata circa horam tertiam [5] diei Sabathi in papyro descripta, eidem tradito.

17 [6]. Et his legibus omnes inquilini obtemperanto: qui secus faxint, Visitator pro noxa, ratione bona vindicato.

Caput XII [7].

Officia Paedagogorum et Recordantium.

1 [8]. Adolescentes porro peregrini atque advenae Gymnasium hoc frequentaturi, praesertim si paedagogiis praefici expetiverint, primo statim vel altero die a sua [9] hanc in urbem ingressu, summum tertio, Rectorem salutanto, institutum voluntatemque suam exponunto, et idonea studiorum ac vitae alibi actae testimonia exhibento [10]: quibus instructi qui non fuerint, et in quibus liberalis ac bonae indolis indicium non apparuerit, in sodalitium scholasticum non facile admittuntor [11].

2. Qui admissi erunt [12], principio Rectori promittant, se in hoc Gymnasio nostro biennium commoraturos minimum: deinde [13] non lingua solum, sed data [14] etiam manu fidem suam

---

[1] L. 1660: *14.*

[2] L. 1660: *pulsavit.*

[3] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 148): „Paedagogus, quin cubicula omnium circumeat, intusque eadem probet, hebdomadam nullam praetermittito, eidem cubiculorum ianuae simul ac pulsarit, apertae sint, quisque facito".

[4] L. 1660: *15.*

[5] L. 1660: zam. *„circa... tertiam": „hora tertia".*

[6] L. 1660: *16.*

[7] L. 1660: *Caput IX.*

[8] Rkp. 1.: 1*.

[9] Rkp. 3.: suo.

[10] L. 1680: *adhibento.*

[11] Gdań. (81): De per. I. — Jutreb. (I. L. III. 540). — Brzeg. (V. I. 333).

[12] L. 1660: *„Qui"* i *„erunt"* op.

[13] L. 1660: *„se in hoc... deinde"* op.

[14] L. 1660: zam. *„data": „stipulata".*

astringaut, et Deo pietatem, Magistratui et civibus grati animi memoriam, Praeceptoribus obedientiam, in moribus verecundiam ac modestiam, studiis vero diligentiam assiduitatemque polliceantur [1].

3. Rectoris ope functiones paedagogicas et hospitia apud cives nacti, prae coeteris scholasticis vitam rationesque suas ad praescriptum et norman legum nostrarum sic conformanto [2], ut Magistratus Scholastici cumprimis, Ecclesiae Ministrorum, Visitatorum scholae [3] et reliquorum Magistrorum [4], civium item ac domesticorum bonevolentiam atque favorem pietate, industria, vitae integritate atque innocentia morumque suavitate sibi concilient [5]: compotationibus, negligentia [6], vestitus insolentia, patronorum suorum animos a se ne alienanto, aliis sese melioribus ejus modi beneficium ne intercludunto: ad summam, bonis omnibus ingenium, mores, industriam suam probanto, atque ita sese gerunto, ut ne parentes aut amicos suos dolore, scholam contumelia, seipsos maximo damno afficiant, et condiscipulos exemplis pessimis corrumpant [7].

4. Paedagogi quin etiam, qui cum adolescentulis, doctrinae et disciplinae nomine, aliunde huc mittuntur, quoscunque progressus in studiis fecerint, nequaquam sibi licere putent, arbitratu hic suo vivere ac versari: quinimo sciant, disciplinae scholasticae legibus et nostris sanctionibus atque decretis se quoque teneri. Lectiones autem ex arbitrio et autoritate [8] Recoris ac Visitatorum audiant: nec scandalo sint coeteris, nec

---

[1] Jutreb. (I. L. III. 540).

[2] L. 1660: błędnie: *confirmante*.

[3] L. 1660: *Gymnasii*.

[4] L. 1660: *Praeceptorum*.

[5] Gdań. (82): De per. II.: „Admissi ad lectiones, et hospitia nacti, legibus scholasticis religiose obtemperanto: ius hospitalitatis sancte colunto: Magistratus, civium, praeceptorum et domesticorum benevolentiam, pietate, diligentia, vitae innocentia, et suavitate morum, sibi concilianto".

[6] L. 1660: „*morumque... negligentia*" op. (Rkp. 1. nie zanot.) — L. 1680: nie op. (tzn. jak L. 1600).

[7] Odn. do §§ 2. i 3.: Elekt. sas. (V. I. 256). — Brzeg. (V. I. 333—5).

[8] L. 1660: „*et autoritate*" op.

scholam aut Praeceptores reforment et deforment [1]. Qui secus fecerint, iusta animadversione coerceantur [2].

5. Caeterum absque Rectoris scitu ac permissione [3] nemo Paedagogorum hospitium commutare [4], nemo plures in suam fidem et curam pueros suscipere audeat, praeter et ultra eos, quorum parentes habitationem et victum singulis suppeditant [5].

6. Pueris porro suae commissis atque concreditis fidei et diligentiae suae [6], bonis exemplis praeeunto, eosdemque ad studium pietatis, modestiae ac [7] virtutum coeterarum, ad elegantiam et honestatem morum, ad bonarum literarum amorem, ad diligentiam et φιλοπονίαν, ac [8] perferendos alacriter [9] studiorum labores, ad praestandam denique scholae statutis obedientiam, serio ac sedulo assuefaciunto [10].

7. Justo proinde [11] tempore illos mane excitanto, vesperi etiam tempestive, ut cubitum eant, vidento: mature in templum et scholas deducunto, inde etiam horis constitutis domum reducunto [12]: in plateis a latere ipsorum [13] ne discedunto [14], morum vitae, actionumque curam ubique agunto: officii identidem commonefaciunto [15].

---

[1] L. 1660: „*et deforment*“ op.

[2] Brzeg. (V. I. 335).

[3] L. 1660: *permissu* (Rkp. 1. nie zanot.)

[4] Gdań. (92): De per. XXIII. — Crems. (I. L. III. 584): „Ne hospitium absque vera, justa et gravi causa et sine Ludirectoris consensu mutent“.

[5] L. 1660: *suppeditent.*

[6] L. 1660: zam. „*porro... suae*“: „*suae fidei ac diligentiae commissis ac concreditis*“ (Rkp. 1. nie zanot.)

[7] L. 1660: *et* (Rkp. 1. nie zanot.)

[8] L. 1660: *ad* (Rkp. 1. nie zanot.) — L. 1680: *ac.*

[9] L. 1660: „*alacriter*“ op.

[10] Jutreb. (I. L. III. 541): „Si paedagogi fuerint, pueris suae fidei commissis adeoque toti familiae bono exemplo praeluceant, ipsosque ad pietatem, diligentiam, morum honestatem et ordinem in omnibus rebus agendis assuefaciant“. — Gdań. (84): De per. VI. — Crems. (I. L. III. 584) też odn. do §§ 7. i 9. — Brzeg. (V. I. 334). — Wrocł. (V. I. 211). — Frankf. (V. I. 640). — Güstrow. (V. I. 580).

[11] L. 1660: *perinde* (Rkp. 1. nie zanot.)

[12] L. 1660: błędnie: *redeunto.*

[13] L. 1660: *eorum.*

[14] Güstrow. (V. I. 580).

[15] Gdań. (85): De per. IX.: „Tempore constituto mature in scholam eos

8. Pueris preces ad mensam dicentibus assistunto, observanto, moderantor: ut devote se Deo commendent, tam mane, quam vesperi, curanto [1].

9. Siquid indecenter a pueris aut petulantius commissum fuerit, id monendo et objurgando primum atque dehortando, ut corrigant, annituntor. Quodsi recte monitis pueri non paruerint, moderate eos virgis castiganto, aut parentibus vel Praeceptori, cui dant in classe operam, indicanto [2]. Contumaciores si fuerint, a Visitatore aut Rectore coërceantur [3].

10. Nihil omnino privatim a classicae institutionis ratione diversum pueris proponant, sed usitatas in schola nostra lectiones, domi quoque cum discipulis suis sibi repetendas esse meminerint [4]: ac post cathechesin [5], sive Christianae doctrinae summam vel inprimis in grammaticae latinae necessariis praeceptionibus percipiendis [6] et ad usum transferendis, gnaviter ipsos exerceant, ad coetera, quae Praeceptor injunxerit, domi ediscenda, ad manus elegantiam, in pingendis literarum characteribus comparandam, ad stylum etiam exercendum impellant, operamque [7] dent, ut pueri, tum in pietate, tum in literis proficiant, pro ingenii captu, pro annis et aetate, utque uberem pro beneficio, officii videlicet gratia collato, fructum parentes ex fideli liberorum institutione percipiant [8].

---

deducunto: libros necessarios domi ne obliviscuntor: in plateis a latere ipsorum ne discedunto: Ubique ipsorum curam agunto, suique eos officii fideliter commonefaciunto".

[1] Odn. do § 6., 7., 11. i 12.: Gigas (Zwo Pred. Str. I b). — Brzeg. (V. I. 334).

[2] Gdań. (87): De per. XIII.: „Si quid petulanter, indecenterve a pueris commissum est, id verbis et gravi dehortatione primum ut corrigat Paedagogus curato: Sin saepius admiserint, ad parentes deferto, in quorum praesentia coërceantur, vel in schola praeceptoribus indicati luant poenas: quo in loco pueros a Paedagogis castigari licitum non esto".

[3] Strals. (V. I. 513).

[4] Crems. (I. L. III. 584). Frankf. (V. I. 640). Strals. (V. I. 513).

[5] L. 1660: *Catechismi.*

[6] L. 1660: „*percipiendis*" op.

[7] L. 1660: *operam* (Rkp. 1. nie zanot.)

[8] Gdań. (85): De per. X.

11 [1]. Sed et in sternenda adornandaque mensa et aliis interdum domesticis officiis praestandis operam gratitudinis nomine hero et herae [2] debitam, ne detrectanto, nec [3] committunto, ut beneficiis indigni aut victu unquam fuisse videantur [4].

12. Puerorum suorum vestimenta, maxime si id ipsi per aetatulam commode nequeant, excutiunto, purganto, consueto loco reponunto [5], quinimo parvulos suos tum induunto, tum exuunto.

13. Qui Catechetae esse jussi et Decimae curiae praefecti a Rectore [6] fuerint, puerulis illis cum fide et cura praesunto, sua quisque hora, eosque nuda religionis Christianae [7] capita, nec non usitatas formulas orandi ad mensam, item ante et post somnum germanice, viva ipsis voce praeeundo, exacte et signate ac clare memoriter pronunciare docento. In legendo etiam pueros ejus classis ac dignoscendis, et in syllabas coagmentandis literis, si quando [8] opera ipsorum requisita fuerit, gnaviter exercento [9].

14. In choro praeterea etiam cum germanice canitur, et ad concentum musicum Paedagogi omnes, prae coeteris vero Recordantes, quoties usus postulat, gymnasii nostri Cantori et Succentori praesto sunto, et sua singuli voce sacras in templo harmonias serio et fideliter adjuvanto: sed et ad peri-

---

[1] Rkp. 1.: przy § 11. dod.: „hucusque postea in Gymnasio legitur § ult. 33. cap. hujus".

[2] L. 1680: „*hero et herae*" op.

[3] L. 1660: *non.*

[4] Gdań. (86): De per. XI.: „In sternenda et administranda mensa, aliisque officiis domesticis operam, gratitudinis nomine hero et herae debitam ne detrectanto, neu committunto, ut beneficiis indigni aut victi unquam fuisse videantur". — Crems. (I. L. III. 584). — Jutreb. (I. L. III. 541). — Brzeg. (V. I. 334). — Strals. (V. I. 513).

[5] Gdań. (88): De per. XIV.: „...Paedagogus illorum vestes excussas et purgatas consueto loco reponito".

[6] L. 1660: po „*Rectore*" dod. „*vel Visitatore*".

[7] L. 1660: *Christianae religionis.*

[8] L. 1660: zam. „*quando*": „*et hac*" (Rkp. 1. nie żanot.).

[9] Gdań. (89): De per. XVI.: „In schola, quoties opera ipsorum requiritur, praeceptoribus infimarum classium praesto sunto, eosque in exercendis legendo pueris adiuvanto". — El. sas. (V. I. 259).

culum in cantu faciundum hora a Cantore constituta in auditorio maximo frequentes conveniunto [1].

15. Cantori etiam Novooppidano, tum et Cantori polonico, quoad ejus fieri potest, dominicis ac [2] festis diebus, sed Rectore ea de re prius compellato, sedulam operam in templo navanto. Verumtamen non omnes simul discedunto [3], sed ii duntaxat, quibus hoc Cantor nominatim mandaverit [4].

16. Extra dies festos in hymenaeo decantando et cohonestandis cantu nuptiis, tam in Novo quam in Veteri Oppido: in solennitate etiam Gregoriana [5], et nundinis, ad festum Epiphaniorum ad praestandam in canendo operam sese obstrictos esse sciunto.

17 [6]. Coeterum Recordantium grex seu coetus symphoniacorum, quibus colligendarum ad libros aliaque necessaria comparanda pecuniarum gratia permissum est, canendo experiri beneficentiam et liberalitatem honestorum civium, ad harum, quae sequuntur, legum normam suas, ut vocant, recordationes, instituito [7].

18 [8]. Binis hebdomadatim diebus, dominicis [9] videlicet atque Mercurii, citra tempus coenae, ordinarias [10] recordationes habento.

19 [11]. Ad convivia etiam vocati, quocunque tandem die, absque Rectoris et Cantoris scitu ac voluntate, nullatenus, sed nec magno numero accedunto [12]. Verum ii duntaxat, quos sibi praefectus seu praeses Recordantium adjungere voluerit, quorumque opera id, quod agendum est, peragi commode posse existimaverit. Amatoria et lasciva vel obscoena ne canunto [13].

---

[1] Brzeg. (V. I. 335). — El. sas. (V. I. 259). — Strals. (V. I. 513).
[2] L. 1660: *et* (Rkp. 1. nie zanot.)
[3] L. 1660: „*Verumtamen... discedunto*“ op.
[4] Gdań. (89): De per. XVII.
[5] Zwykłe święto szkolne, jeszcze z czasów średniowiecza.
[6] L. 1660: *§ 17.* op.
[7] Pomor. (V. I. 167). — Brzeg. (V. I. 341).
[8] L. 1660: 17.
[9] L. 1680: *Dominica.*
[10] L. 1660: „*ordinarias*“ op.
[11] L. 1660: *§ 19.* op.
[12] Jutreb. (I. L. III. 542).
[13] Gdań. (91): De per. XXI. — Frankf. (V. I. 640).

Ultra horam nonam, summum decimam sese detinere non patiuntor [1], sed modeste se excusantes cum gratiarum actione discedunto, et sine tumultu recta domum sese recipiunto [2]. Quicquid tamen in convivio cantantibus datum fuerit, id omne citra ullam fraudem in commune conferendum esse sciunto, qua in re fidem ut praestent, neu quid avertant, prae coeteris praefectus videto.

20 [3]. Praefectus concentum musicum moderator: Ephorus autem seu Corycaeus [4] mores sodalium suorum observato, ac studiose annititor, ut coeteri in officio contineantur, neve uspiam contra modesfiam et [5] verecundiam delinquant, ne sese ingurgitent, ne turbas dent [6], aut rixentur, aut denique [7] quicquam faciant, quod dedeceat literarum et [8] virtutis studiosos [9].

21 [10]. Hisce duobus reliqui omnes parento, hos tanquam superiores audiunto. Qui exorbitarint, eos Ephorus aut praeses [11] non [12] verberato, non [13] pulsato, sed nec litigato cum iis atque altercator: officii placide admoneto, aut verbis castigato [14]: ni paruerint, vel eodem vel postero die Cantori aut Visitatori fiscum asservanti aut Rectori indicanto: hi pro peccati ratione in delinquentes animadvertent.

22 [15]. Praefectus Rectore et Cantore inscientibus, neminem in coetum admittito Recordantium, neminem excludito [16].

---

[1] Brzeg. (V. I. 334).
[2] Gdań. (90): De per. XIX.
[3] L. 1660: *18.*
[4] L. 1660: „*autem seu Corycaeus*“ op.
[5] L. 1660: *aut* (Rkp. 1. nie zanot.)
[6] L. 1660: błędnie: *darent.*
[7] L. 1660: „*denique*“ op. (Rkp. 1. nie zanot.)
[8] L. 1660: *aut* (Rkp. 1. nie zanot.)
[9] Jutreb. (I. L. III. 543).
[10] L. 1660: *19.*
[11] L. 1660: *praefectus.*
[12] L. 1680: *ne.*
[13] L. 1680: *aut* (Rkp. 1. nie zanot.)
[14] L. 1660: zam. „*verbis castigato*“: „*objurgato*“.
[15] L. 1660: *20.*
[16] Jutreb. (I. L. III. 542).

23 [1]. De partibus musicis [2] idem provideto, quae [3] cantiones contineant, ex multis electas, tum [4] sacras tum [5] profanas, sed quae nihil [6] habeant, quod aut pietati adversetur, aut honestati, quodve bonis moribus officiat. Eas autem, vel ipse sua manu scribito vel aliorum etiam ex sodalibus, qui literas et [7] notulas pingunt elegantius, opera hanc ad rem utitor: sed et diligenter custodito easdem: nemini commodato [8]: locum mutaturus, Rectori tradito.

24 [9]. Has qui contaminaverit aut ruperit, suo sumptu reficito: qui amiserit, novas comparato.

25 [10]. Ex collectoribus pecuniarum, quae ordinarie canentibus non [11] conferuntur, alter pixidem habeat obseratam, alter huic [12] adsistat [13], uterque stipem afferenti et in pixidem coniicienti [14] nomine reliquorum [15] omnium officiose gratias agat [16].

26 [17]. Hi ambo finita recordatione vel illorum alter [18] cum praefecto aut Cantorem aut Visitatorem, eum denique, qui clavam [19] ad reserandam pixidem [20] habuerit, adeunto: pecunias collectas numeranto: in indices collectorum et expensorum referunto. Duo namque conficiendi sunt indices [21], quorum al-

[1] L. 1660: *21.*
[2] L. 1660: zam. *„partibus musicis“*: *„libris musicalibus (partes vocant)“*.
[3] L. 1660: *quas.*
[4] L. 1660: *tam* (Rkp. 1. nie zanot.)
[5] L. 1660: *quam* (Rkp. 1. nie zanot.)
[6] L. 1660: po *„nihil“* dod. *„in se“*.
[7] L. 1660: *aut* (Rkp. 1. nie zanot.)
[8] L. 1660: *commendato* (Rkp. 1. nie zanot.)
[9] L. 1660: *22.*
[10] L. 1660: *23.*
[11] L. 1660: *„ordinarie... non“* op.
[12] L. 1660: *„huic“* op. (Rkp. 1. nie zanot.)
[13] L. 1660: *assistat.*
[14] L. 1660: *indenti.*
[15] L. 1660: *„reliquorum“* op.
[16] Jutreb. (I. L. III. 542).
[17] L. 1660: *24.* — Odn. do § 25. i 26.: Gdań. (91): De per. XXII.
[18] L. 1660: zam. *„Hi ambo... alter“*: *„Finita recordatione ephorus“*.
[19] Rkp. 2. i 3.: i L. 1660: *clave*m.
[20] L. 1660: zam. *„ad reserandam pixidem“*: *„pixidis“*.
[21] L. 1660: zam. *„in indices... indices“*: *„adscribunto, duo autem sint indices libelli“*.

terum praeses habeat [1] Recordantium, alterum Cantor aut Visitatorum aliquis, is videlicet, qui fiscum coetus symphoniaci, seu pecunias a Recordantibus collectas, asservare et custodire jussus fuerit, statis deinceps temporibus, nempe tertio quoque mense exacto, praesentibus [2] Rectore et Visitatore, ex sententia Cantoris, proportione geometrica distribuendas [3] in hunc modum [4].

27. Chori musici Recordantium praefectus seu moderator, quotiescunque fiscus dividitur [5], tum ratione muneris, quod sustinet, tum pro musicarum partium procurandarum et asservandarum labore, in quamlibet septimanam grossos duos [6] percipiat [7]: deinde idem aequalem portionem capiat cum coeteris, qui mediocriter perfecte canunt, singuli videlicet assem [8]; tantundem etiam novitii et recens in Recordantium gregem recepti ad mensem unum aut duos circiter. Ubi enim et his accomodatum fuerit de victu, si minus exercitati fuerint in canendo, deinceps etiam paulo minus percipere debebunt. Atque haec distributionis ratio in caeteris quoque servabitur, ita, ut quanto plus quisque in canendi profecerit scientia, tanto etiam majorem portionem capiat, hic dextantem aut deuncem, ille bessem aut dodiantem, alius septuncem aut semissem et sic deinceps [9].

[1] L. 1660: zam. *„habeat“: „illorum“* (Rkp. 1. nie zanot.) — L. 1680: *„illorum“* op.

[2] L. 1660: zam. *„is videlicet... praesentibus“: „penes quem fiscus collectarum pecuniarum asservatus fuerit, statis deinceps temporibus, trimestribus puta singulis: Praesente“.*

[3] L. 1680: *distribuendarum.*

[4] L. 1660: po *„hunc“* dod. *„fere“*. — Jutreb. (I. L. III. 542).

[5] L. 1660: zam. *„27. Chori... dividitur“: „25. Praefectus Recordantium, in qualibet fisci divisione“.*

[6] L. 1660: *octo.*

[7] L. 1660: błędnie: *praecipiat.*

[8] L. 1666: po *„assem“* dod. *„seu totam (ut sic loquar) partem“.*

[9] L. 1660: zam. *„hic dextantem... deinceps“: „Dividatur autem sic: maxima portio collectae pecuniae qualem qui perfecte (seu citra) hallucinationem canunt, capiunt, iterum in quatuor partes: sic ut ex habitu canentes accipiant singuli omnes illas quatuor partes, ii, qui parum absunt ab iis, tres ejusmodi partes, qui longius ab habitu illo, quam ut iis solis vox (etiam in non admodum difficilibus cantibus) concredi potuerit, percipiant duas partes, hoc est dimidium: qui vero multum absunt ab hac per-*

28 [1]. Quod si quis symphoniacorum maxime, qui victu destituitur [2], aut cum morbo conflictatur, partem aliquam ad usus necessarios [3] ante distributionis tempus petiverit [4], ne hoc quidem petenti a fisci praefecto negabitur, sed notatione accepti deposita [5].

29 [6]. Ne autem civium liberalitate abutantur, neve pecuniam, quam colligunt, male collocent, volumus, ut Recordantium unusquisque codicem sibi conficiat, in quo tam acceptorum quam expensorum rationes ordine consignet, deinde, ut et codicem et ea, quae ex collectis pecuniis comparaverint, eo tempore, cum dividitur fiscus, monstrare atque exhibere Rectori, Visitatori et Cantori, singuli teneantur.

30 [7]. Porro, qui statuta hora diebus Mercurii et Saturni ad periculum in cantandis motetis faciendum, in auditorio scholae, ad id designato, non comparuerit, is grosso uno: qui coeteris jam egressis, et apud cives canentibus, demum [8] accesserit, pro neglecti officii ratione duobus, tribus, quatuor [9], pluribus etiam grossis mulctator.

31 [10]. Qui sine venia praefecti, cui vera et justa absentiae causa tempestive citra dolum exponenda est, abfuerit, tota ea [11]

---

fectione, illi una ex illis quatuor partibus maximae portionis sint contenti, coeteri, si qui prorsus, ut se exerceant, saltem in canendo figuraliter, hanc cum illis Recordationem obeunt, gratis faxint".

[1] L. 1660: *26.*

[2] L. 1660: *destituuntur victu* (Rkp. 1. nie zanot).

[3] L. 1660: „*ad usus necessarios*" op.

[4] L. 1660: *praecipere cogatur.*

[5] Jutreb. (I. L. III. 542), również odn. do § 29: „XVI.: Poterunt illi, qui hospitia non habent, partem aliquam ad usus necessarios ante distributionis tempus petere, notatione accepti deposita... XVII.: Sed ne abutantur liberalitate civium, ad rationem expensorum et ad ea quae emerunt, monstranda Rectori vel ipsius Vicario teneantur".

[6] L. 1660: *§ 29.* op.

[7] L. 1660: *27.*

[8] L. 1660: „*demum*" op.

[9] L. 1660: zam. „*duobus... quatuor*": „*quatuor, sex, novem, duodecim aut*".

[10] L. 1660: *28.*

[11] L. 1660: *etiam* (Rkp. 1. nie zanot.)

portione, quae ipsi praesenti et officio suo functo ex recordatione illius diei danda fuerat, careto.

32 [1]. Qui vel in plateis, cum circumitur, vel in aedibus civium [2], apud quos canitur, cum altero contenderit, qui sodalem, vel alium quemcunque verbis aut facto laeserit, qui contra bonos mores quoque [3] modo peccaverit, illi aut solidi aut grossi dimidii integrine [4] vel etiam plurium mulcta, pro delicti gravitate irrogator.

33 [5]. Qui a choro et cantu ter in hebdomade abfuerit, aut Cantori aut Succentori [6] eam, quam debet in templo vel schola operam non navaverit [7], ei de pecunia illa hebdomade collecta, ex dividentium arbitrio portio aliquanta detrahatur [8].

34 [9]. Quodsi quis prorsus negligens aut contumax fuerit, et neque monendo aut objurgando, neque mulctando aut castigando quidquam proficietur, beneficio hoc privator ad mensem unum. Receptus, si se non emendaverit, item qui pecuniarum canentibus collatarum [10] quidquam interveterit [11], ac [12] fiscum quoquo modo defraudarit, per Rectorem Visitatores et Cantorem [13] coetu Recordantium prorsus excluditor [8].

35 [14]. Mulctae vero in communes usus Recordantium, si qui forte in morbum aliquem inciderint, deinde in partes mu-

---

[1] L. 1660: *29.*

[2] L. 1660: *civium aedibus.*

[3] Rkp. 2. i L. 1660: *quoquo.* — Rkp. 3.: quocunque.

[4] L. 1660: zam. *„solidi... integrine“*: *„sesqui grossi aut etiam duplicis grossi aut etiam dupli hujus“.*

[5] L. 1660: *§ 33* jest *§-em 31,* a *§ 34 §-em 30.* — L. 1680: *§ 33* jest *§-em 30,* a *§ 34 §-em 31.*

[6] L. 1660: zam. *„ter in... Succentori“*: *„cantu abfuerit et Cantori* (Rkp. 1. *cantor)“.*

[7] L. 1660: błędnie *naverit.*

[8] Jutreb. (I. L. III. 543).

[9] L. 1660: Por. *§ 33.*

[10] L. 1660: zam. *„canentibus collatarum“*: *„collectarum“* (Rkp. 1. nie zanot.)

[11] Rkp. 2. i 3.: *interverterit.*

[12] L. 1660: *„aut“.* — L. 1680: *„ac“.*

[13] L. 1660: po *„cantorem“* dodano: *„e“* (Rkp. 1. nie zanot.)

[14] L. 1660: *32.*

sicas, pro coetu symphoniacorum comparandas [1], tum in subsidium advenientium pauperum scholasticorum, hic subsistere cupientium colligentur et asservabuntur [2].

36. Discessuri denique ex schola nostra [3] Paedagogi hospitibus suis, itemque Magistratui, Scholarchis, Ecclesiae Magistris [4], Rectori ac [5] Praeceptoribus coeteris et aliis bene meritis, publice in schola habita oratiuncula pro acceptis beneficiis gratias agentes, valedicent [6].

Caput XIII [7].

Famulorum communium officia [8].

1. Rectori, Visitatoribus ac Praeceptoribus coeteris, scholae nomine [9] praesto sunto: absque Rectoris et Visitatoris hebdomadarii consensu non egrediuntor, neve alibi, quam in Collegio pernoctanto: tempestive surgunto, cubitumque eunto; inquilinos hora statuta signo tintinabuli excitanto, fornaces scholarum caute semestri hyberno ac justo tempore calefaciunto.

2. Auditoria aperiunto mox post sextam matutinam et ante duodecimam: eadem [10] claudunto hora undecima et circa quintam pomeridianam.

3. Cum currentibus [11], quos vocant, areas Collegii quavis septimana verrunto, diebus Veneris hora decima [12]: latrinas superiorem, inferiorem purganto, auditorium [13] autem pavimenta

[1] L. 1660: (błędnie): *comparandos.*

[2] Jutreb. (I. L. III. 543).

[3] L. 1660: *ex Gymnasio nostro.*

[4] Rkp. 2. i 3.: *Ministris.*

[5] L. 1660: *et* (Rkp. 1. nie zanot.)

[6] Ks. sas. (I. L. III. 425). — Jutreb. (I. L. III. 538). — Brzeg. (V. I. 335). — Gdań. (49): De piet. e. praec. VIII.

[7] L. 1660: *Caput X.*

[8] Zawierają przepisy dla sługi szkolnego m. in. nast. Ustawy: Crems. (I. L. III. 586—7). — Wrocł. (V. I. 212). — Elekt. sas. (V. I. 292). Charakterystyczne, że kończą się one taksamo, jak toruńskie, schematycznem wyliczeniem (zupełnie podobnych) kar. — Brzeg. (V. I. 335). — Nordh. (V. I. 393).

[9] L. 1660: „*Scholae nomine*“ op.

[10] L. 1660: *mox.*

[11] L. 1660: *Carendariis.*

[12] L. 1660: „*diebus... decima*“ op.

[13] Rkp. 3.: „*auditoriorum*“.

diebus Saturni eadem hora [1] munda ut sint, efficiunto, sordes ad sterquilinum asportanto [2].

4. Aranearum telas, quoties opus est, fenestris caute ac parietibus deiiciunto, pulveres abstergunto: mensae, subsellia, cathedrae, tabulae in auditoriis tersa puraque [3] sint, videnio.

5. Fenestrae lectoriorum et contignationis superioris aestivo tempore, coelo sereno, ut pateant, curanto, vento aut [4] pluvia ingruente easdem recte claudunto.

6. Ad sonitum horae inchoandarum ac finiendarum docendi in scholis operarum signum aere danto.

7 [5]. Ad serotinas preces circa dimidium nonae Visitatore jubente inquilinos Gymnasii universos, signo dato convocanto.

8 [6]. Claves sibi commissas, scopas, palas, corbes reliquamque supellectilem diligenter custódiunto.

9 [7]. In omnibus denique officii sui partibus fidem curamque adhibento.

10. Hae leges de discipulorum omnino omnium officiis ratae sunto, quas qui violaverint, poenis subjacento.

11. Poenarum autem genera in Ludo [8] hoc nostro deinceps usurpanda, haec sunto.

1. Objurgatio ac verborum prudens remedium.
2. Certae partis ex Virgilio, Cicerone aliisve autoribus et libellis [9], qui in manibus versantur discentium, aut psalmi alicujus insignioris ex Buchanani Psalterio recitatio.
3. Humi sessio.
4. Virgarum verberatio et senticae severitas.
5. Carcer sive [10] custodia scholastica.

---

[1] L. 1660: zam. „*eadem hora*“: „*hora decima*“.
[2] Brzeg. (V. I. 336).
[3] L. 1660: „*puraque*“ op.
[4] L. 1660: „*et*“ (Rkp. 1. nie zanot.)
[5] L. 1660: *§ 7.* op.
[6] L. 1660: *7.*
[7] L. 1660: *8.*
[8] L. 1660: *Gymnasio.*
[9] L. 1660: *libris.*
[10] L. 1660: „*seu*“ (Rkp. 1. nie zanot.)

6. Exclusio denique et spoliatio scholasticae societatis sive [1] exterminatio [2].

Caput XIV.

De Classibus decem atque operis singularum et de Suprema Curia.

1. Et haec quidem tum de disciplina, sive pietate ac moribus, tum de doctrina et literarum studiis: deque officiis tam Docentium quam discentium, partim generatim, partim speciatim impraesentiarum dicta sunto:

2. Nunc reliquum est, ut scholarum nostrarum operas, verborum compendio adumbratas, velut in tabella proponamus, unde Docentium singuli cognoscant, quid praeter ea, de quibus ante dictum est, ab unoquoque illorum fieri atque curari suo ordine et loco velimus, quod ad pietatem faciat, et doctrinam literarum animis discentium inserandam [3]. Hi enim sunt, liberalis institutionis et omnium, qui in scholis suscipiuntur, laborum fines duo, **pietas** conjuncta eum honestate morum, deinde **literarum studia** [4]. Haec inchoantur in scholis minoribus seu Paedagogio ut vocant: perficiuntur in Academiis, ac ne vagentur ingenia adolescentium sine modo, ordine et ratione, ideo naturis nec excellentibus, quae citius, nec tardis et stupidis, quae lentius procedunt, sed mediocribus tribuuntur, ad curriculum studiorum anni XV. (sex annis, qui istos praecedunt, ludat mater cum puero domi) decem tribuuntur Magistris Paedagogii ad erudiendum puerum. Quinque Academicis studiis debentur. Gymnasia medio inter utraque loco, ab his et illo aliquid mutuantur, ut enim antecellunt scholas Triviales, sic ad excellentiam Academiarum non aspirant. Illarumque namque finis est praeter pietatem, quae nusquam est excludenda, trium artium logicarum et mediocris graecae et latinae linguae et apud nos polonicae etiam cognitio [5].

---

[1] L. 1660: „*seu*" (Rkp. 1. nie zanot.)

[2] Jutreb. (I. L. III. 539). — Wrocł. (V. I. 204). — El. sas. (V. I. 292). — Brzeg. (V. I. 337—9). — Strals. (V. I. 512). — Güstrow (V. I. 580).

[3] Rkp. 2. i 3.: inserendam.

[4] Podkreślenie wydawcy.

[5] O tych sprawach mówi w podobnym duchu Sturm: De lit. lud. Cap. X. (I. L. I. 22—3) i Cap. XII. (24—5) oraz Aldorf. (I. L. II. 251): VII.

3. Gymnasium ut in medio constitutum, ita media utrinque incedit via: ac ut artium logicarum, linguarumque exquisitiorem pollicetur cognitionem, quam Triviales scholae: ita Academiae verecunde concedit, et in eo duntaxat elaborat, ut iuventus σύνοψιν [1] quandam reliquarum liberalium artium et disciplinarum praecipuarum animo concipiat, atque adeo methodum et viam teneat, quam curriculum Academicum minori temporis et sumptuum dispendio conficiatur. Hujusmodi Gymnasium nostrum esse volumus, quod classicum decennium continet, et ex Academico quinquennio, biennium assumit.

4. Constat ergo universa nostra Respubl. Scholastica, primo classibus decem, quarum singulis singuli sunt praefecti Praeceptores, praeter Decimam eandemque Infimam et Primam classes: harum enim alteri ob laborum docendi varietatem et magnitudinem binos praeponendos esse Magistros ac Moderatores censuimus. Deinde ordine Supremo, qui duabus curiis uti et annis constat. Caeterum operas singulorum classium in quatuor distinximus capita, quae sunt studia: Pietatis, Praecepta, Exempla et Exercitia.

CLASSIS X [2].

Haec in duos distributa est ordines.

Ordo inferior.

Studia pietatis.

1. In Decimae classis inferiore ordine Oratio Dominica, Symbolum Apostolicum, Benedictio Mensae, Gratiarum Actio ediscenda proponantur.

Praecepta.

2. Vox Praeceptoris praeeuntis hic esto pro praeceptis.

3. Exempla seu autores, si sic apellare licet, sunto; Alphabetarius libellus germanicus, Nomenclator Rythmicus latinogermanicus.

---

[1] Rkp. 3. synopsin.

[2] Podział szkoły na 10 klas oraz plan nauki przejęty prawie całkowicie ze strasburskiej szkoły Jana Sturma, której obraz dał jej twórca w swych: De lit. ludis (szczególnie cap. XV—XVII, XX—XXII, XXV—XXVII) a zwłaszcza w: Class. ep. Lib. I. Różnica polega na nieco mniejszym zakresie materjału naukowego w szkole toruńskiej i na nieco niższym jej poziomie. Różnic szczegółowych nie wskazuję.

4. Exercitia sunto: literas dignoscere, deinde easdem colligere, et supra dicta pietatis capita praeceptore praeeunte cum binis vocabulis rythmicis memoriae mandare ac recitare.

Didactrum quolibet trimestri in hoc ordine est quatuor grossorum polonicorum.

Ordo superior classis Decimae.

Studia pietatis.

1. Tyrunculi hujus ordinis in Decima classe nuda capita religionis Christianae ex parvo Cathechismo Lutheri germanico, item formulas precum ad mensam atque ante et post somnum, nec non Psalmos breviusculos, ut 6. 8. 13. 23 germanice discunto.

Praecepta.

2. Vox Praeceptoris hic quoque pro praeceptis habetor.

3. Autores et exempla sunto: Elementale latino germanicum, Cathechismus Lutheri germanicus, Evangelia germanica et latina, Nomenclator latinogermanicus.

Exercitia.

4. Germanice primum legere, mox latine, incipiunto. Literas latinas et germanicas pingere discunto. Capita pietatis modo posita et rerum notissimarum vocabula, latinogermanica memoriae tradere et reddere jubento.

Didactrum hujus ordinis sunt quinque grossi.

CLASSIS IX.

Studia pietatis.

1. Capita pietatis in hac classe sunt, quae sequuntur: prior pars Cathechismi germanici Lutheri, hoc est Decem Praecepta, Symbolum Apostolicum et Oratio Dominica cum expositione, item Psalmi aliquot germanici ut 117. 127, 128. 130.

2. Praecepta hujus classis sunt: paradigmata declinationis nominum et conjugationis verborum consequentis latine et germanice, itemque comparationis regularis.

Exempla vel autores.

3. Exempla vel autores appello: Evangelia germanica et latina, Nomenclatorem latino germanicum.

Exercitia.

4. Tyrunculi lectionem hoc loco consummanto: memoriam ediscendis lectionibus propositis excolunto: Manum pingendis literis exercere pergunto.

Didactrum sex grossi.

CLASSIS VIII.

Studia pietatis.

1. Altera pars Cathechismi Lutheri germanici h. e. Verba Institutionis Baptismi et Coenae Dominicae, cum expositione Lutheri germanica: Psalmi aliquot germanici: Dicta Sacrae Scripturae germanica, iuxta seriem locorum doctrinae Christianae collecta.

Praecepta.

2. Prima rudimenta etymologiae de partibus orationis declinalibus: paradigmata verborum conjugationis inconsequentis et nomina comparationis irregularis.

Exempla vel autores.

3. Nomenclator latinogermanicus, item Proverbia Salomonis faciliora vel Disticha Catonis.

Exercitia.

4. Examen etymologicum: inflexio nominis adjectivi et substantivi conjunctim, vel verbi cum suo casu: memoriae exercitium in ediscendis et recitandis lectionibus propositis, itemque manus in pingendo, vocis in canendo.

Didactrum sex grossi.

CLASSIS VII.

Studia pietatis.

1. Nuda capita religionis Christianae omnia ex parvo Cathechismo Lutheri latino, formulae precum ante et post cibum somnumque latine: quibus perceptis prior pars Cathechismi Lutheri succedet, Decalogus videlicet, Symbolum Apostolicum, et Oratio Dominica cum explicatione, item dicta Sacrae Scripturae breviora, secundum locos Doctrinae Christianae digesta, latine simul et germanice.

Praecepta.

2. Praecepta etymologiae pleniora de orationis partibus declinabilibus et indeclinabilibus, item communissimae regulae syntaxeos.

Exempla vel autores.

3. Nomenclator latinogermanicus: Liber 1. Colloquiorum Corderii: Liber 1. Epistolarum selectarum Sturmi: Proverbia Salomonis vel Catonis Disticha reliqua.

Exercitia.

4. Analysis etymologica et syntactica pro captu puerorum in hac classe: conquisitio exemplorum ex libellis, qui in hac classe germanice explicantur, et ediscendi proponuntur: exercitium styli in sententiola aliqua Ciceronis: item memoriae, manus et vocis.

Didactrum septem grossi.

CLASSIS VI.

Studia pietatis.

1. Altera pars Cathechismi Lutheri latini. h. e. de Baptismo et Coena Domini cum explicatione latina: Dicta Sacrae Scripturae longiora, juxta seriem locorum Doctrinae Christianae distributa, latine et germanice: Psalmi Buchanani aliquot facillimi.

Praecepta.

2. Ex grammatica Philippi latina, praecepta etymologiae et syntaxeos simplicis, pleraque omnia: quoad lectionem graecam, vox praeceptoris pronunciando praeeuntis, hic quoque praecepta repraesentat.

Exempla vel autores.

3. Nomenclator graecolatinus: Liber secundus Colloquiorum Corderii: Liber 2. Epistolarum selectarum Ciceronis: Evangelia graeca: Elementale graecum seu prior pars Educationis linguae graecae.

Exercitium.

4. Analysis etymologica et syntactica consumatior: exercitium musicum et calligraphicum, non tantum in pingendis li-

teris latinis et germanicis, sed etiam graecis: item lectio graeca, quae posterioribus sex mensibus in libellis modo positis diligenter exercenda est: denique exercitium memoriae et styli in exprimenda sententiola aliqua Ciceronis ex secundo libro Epistolarum excerpta.

Didactrum octo grossi.

CLASSIS V.

Studia pietatis.

1. Certae definitiones et divisiones ex Cathechismo Chytraei, per singulos locos Doctrinae Christianae: Dicta S. Scripturae reliqua latinogermanica: Psalmi praeter superiores aliquod alii faciliores Buchanani.

Praecepta.

2. Ex grammatica Philippi latina, etymologia et syntaxis consumata: Elementale graecum, quod continet declinationes simplices et nudum paradigma conjugationis verborum barytonorum.

Exempla et autores.

3. Nomenclator graecolatinus: Liber III Colloquiorum Corderii: Liber III selectarum Epistolarum Ciceronis: Fabellae Aesopi graecae selectiores: Volumen poeticum Scholae Sturmianae primum: Evangelia graeca.

Exercitia.

4. Analysis grammatica latinorum autorum absoluta hic urgenda: inflexiones nominum et verborum graecorum, quae ex Evangeliis et fabellis graecis latine expositis excerpenda sunt, hoc loco inchoandae: memoria, manus, vox, stylus in argumento longiusculo, ex III Epistolarum Ciceronis desumto, exercendus.

Didactrum octo grossi.

CLASSIS IV.

Studia pietatis.

1. Definitiones et divisiones Chytraei, de quibus supra dictum, cum aliqua accessione: Psalmi plures ex Buchanano.

Praecepta.

2. Elementa prosodiae latinae cum repetitione superiorum:

declinationes contractae: item comparatio nominum et plenior doctrina de formatione verborum barytonorum, ex secunda parte Educationis linguae graecae.

Exempla vel autores.

3. Nomenclator graecolatinus plenior: Liber III Colloquiorum Corderii: Selectarum Epistolarum Cicer. Lib. IV: ex Regulis vitae Joannis Rosselii [1] graecis versibus illustratis, quadraginta priores regulae: Volumen poeticum secundum et tertium.

Exercitia.

4. Praxis praeceptorum linguae utriusque synthesis, seu restitutio latinorum versuum dissolutorum: Memoria, vox, manus, ut ante exercenda: itemque stylus argumento ex quarto Epistolarum desumpto.

Didactrum novem grossi.

CLASSIS III.

Studia pietatis.

1. Omnia literis antiquis, quas vocant, excusa in Cathechismo Chytraei: rejecta tamen doctrina virtutum, quae est in loco tertio de lege, ad classem primam.

Praecepta.

2. Prosodiae latinae praecepta consummata cum repetitione superiorum: conjugationes verborum cirumflexorum: regulae communissimae syntaxeos graecae: elementa prosodiae graecae.

Exempla vel autores.

3. Nomenclator graecolatinus absolutus: Orationes Ciceronis familiares, ut pro M. Marcello, pro Archia poeta: ex Terentio Christiano comoediae priores tres alternatim: ex Regulis vitae Posselii graecis reliqua, usque ad finem: Volumen poeticum 4. 5. 6.

Exercitia.

4. Praxis praeceptorum linguae utriusque, hic quoque diligenter urgenda, cum exercitio prosodico: item memoriae lin-

[1] Rkp. 2. i 3.: Posselii.

guae et vocis, nec non styli ligati, atque etiam soluti in versione extemporanea alicujus Epistolae Ciceronis, ex ore Praeceptoris germanice dictatae.

Didactrum decem grossi.

CLASSIS II.

Studia pietatis.

1. Catechesis Chytraei consummata, exceptis tantum definitionibus virtutum.

Praecepta.

2. Conjugationes verborum in mi: Syntaxis graeca plenior: Prosodiae item graecae praecepta pleniora.

Exempla vel autores.

3. Dialogus Ciceronis de amicitia: ex Terentio Christiano comoediae tres posteriores alternatim: Eclogae Virgilii: Paraenesis Isocratis ad Demonicum graece: Aurea carmina Pythagorae et Phocylidis alternatim.

Exercitia.

4. Praxis praeceptorum utriusque linguae in analysi etymologica, syntactica, prosodica: exercitium memoriae in ediscendis praeceptis et autoribus latinis graecisque, et iisdem publice memoriter pronunciandis: exercitium vocis et manus, si opus erit: itemque styli poetici latini et graeci in exprimenda sententiola aliqua graeca latine et latina graece interpretanda: nec non styli latini soluti in chriae vel gnomes tractatione, juxta praecepta Aphtonii.

Didactrum undecim grossi.

CLASSIS I.

Studia pietatis.

1. Definitiones virtutum ex Catechesi Chytraei et Regulae vitae ejusdem.

Praecepta.

2. Dialectica: rhetorica: progymnasmata Aphtonii: grammatica graeca absoluta: prosodia graeca consummata.

Exempla vel autores.

3. Orationes Ciceronis difficiliores: Plutarchus de puerorum deucatione graece: Liber unus vel alter ex Aeneide Virgilii.

Exercitia.

4. Pronunciatio alicuius orationis Ciceronis, aut libri Virgilii publica, cum concinua et decora actione: exercitium styli graeci et latini, soluti pariter ac ligati: variatio unius, ejusdemque sententiae secundum omnes tropos et figuras: actiones comicae sine apparatu: exercitium arithmeticae, musicae, calligraphiae, si opus erit.

Didactrum 12 grossi.

Hactenus de classibus 10, de quibus et hoc tenendum est, libellos catecheticos, grammaticos, nomenclatores et alios similes excudendos esse, ut quid in quaque classe ordine Praeceptori docendum, discipulo sit discendum, liquido appareat.

Sequuntur iam materiae in typo descriptae, quae in Superioribus ordinibus pertractandae sunt [1].

---

[1] A. Lehnerdt. Gesch. d. Gymn. zu Thorn. Festprogramm.. Thorn 1868. Str. 45. poświęca parę słów tej „Classis Suprema", (o której zresztą znajdzie się wiadomości i w mowie (I) Schobera: „De caussis atque operis novae Curiae" (Orationes X... a. 1594) i w przypisku (nr. 1) przedrukowuje (nie podając, skąd go wziął) plan lekcyjny tej klasy drukowany, z r. 1603; przytaczam go poniżej: „Hac opportunitate simul visum est, Lectionum Classis Supremae, nec non Exercitiorum, quae sequenti biennio observabuntur, delineationem hisce subiicere: 1) In Sacris: Catechesis Chytraei absolvetur et in ipsius explicatione fontes et summae breves omnium Controversiarum demonstrabuntur. Psalterium etiam Hebraeum cum Hebraica Grammatica Franc. Junii praelegetur. 2) In Iure: Institutiones Iuris, Ethica Aristotelis, item Politices Compendium ex selectissimis auctoribus absolventur. — Pro principiis Medicae Facultatis: Physica et libellus de anima Phil. Melanchthonis tradentur. — In Oratoria: Rhetorica ad Herennium, Partitiones Oratoriae, Libri de Oratore nec non Orationes Ciceronis, item Demosthenis, et ex Livio, Thucydide et aliis Orationes ab Henrico Stephano selectae explicabuntur". — In Historicis: Iustinus, Sallustius, etc. proponentur. — In Mathematicis: Sphaera Blebelii, Arithmetica Frisii, Rudimenta Cosmographica Honteri, Computus Ecclesiasticus Schonbornii declarabuntur. — In Latinis et Graecis: Homeri, Pindari, Virgilii etc. Poemata, item Ciceronis et aliorum Orationes Graecae et Latinae illustrabuntur. Hisce exercitia Disputationum et Styli exercitationes in utraque lingua soluta et ligata oratione urgebuntur sedulo". — Nie był to prawdopodobnie pierwszy drukowany plan nauki klasy akademickiej w gimnazjum toruńskiem.

Appendix

Quorundam Capitum, quae et ipsa partim ad Disciplinam, partim ad utramque pertinent.

Caput XV.

De stylo.

1. Non levis res est exercitatio styli. Hinc Quintilianus lib. 10. cap. 5: Neque solida neque robusta fuerit unquam eloquentia nisi multo stylo vires acceperit [1], atque eadem est omnium doctorum sententia. Itaque stylum in omnibus Classibus summa diligentia volumus exerceri, sed diversa ratione.

2. Elementarii et scriptores singulis diebus sua exhibento.

3. Qui nomina declinare, et verba conjugare assuescunt, exercentor in analysibus, quas vocant.

4. Qui rudimenta grammatices discunt ex autoribus, quos audiunt, aliquid in germanicam linguam vertere jubentor.

5. Superiorum classium discipulis, septimanis singulis duo themata scribendi germanice proponi volumus, quae illi in latinum transferant.

6. Quibus prosodiae praecepta explicantur, iisdem materia carminis proponenda est.

7. In Prima classe praeter latini styli utriusque exercitia volumus etiam ex Socrate, vel aliis graecis autoribus, qui ibidem exponuntur, excerpi periodos quasdam interdum graecas, quas latine interdum, interdum latinas, quas graece interpretent.

8. Ibidem incipiant scholastici in chriis et gnomis et similibus progymnasmatibus tractandis vires experiri suas, ut ad orationes componendas paulatim sibi viam muniant.

9. Prodest etiam vehementer, non illis tantum, sed et reliquarum classium discipulis, Epistolam aliquam Ciceronis, vel periodos quasdam, ex oratione aliqua autoris ejusdem, germanice a Magistro dictatas, ex tempore latinas facere. Sic enim Cicerone ipso praeeunte, velut emendationis magistro, et jucundius et purius paulatim scribere assuescent.

10. Psalmum quoque Buchanani aliquem verbis vel phra-

[1]) Aldorf (I. L. II. 203): „I. Non levis res est exercitatio styli, de quo Quintilianus dicit (lib. 10. cap. 1): Neque solida atque robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stylo vires acceperit". Poczem następują dalsze wywody.

sibus retentis, sed mutato carminis genere, exprimere et laudabile cumprimis est et fructuosum, sed et contractio et dilatio periodorum, earundem schematismus vel metaschematismus, seu transformatio a sumnis viris mirifice commendatur.

11. Interdum etiam variatio unius et ejusdem sententiae, per omnes tropos et figuras tentanda est: qua ratione ad fingendum formandumque iudicium et ad delectum verborum, ad copiam, ad varietatem, nihil omnino utilius.

12. Haec eadem et similia exercitia vigebunt etiam in Nova Curia, quibus addendae sunt interdum hypotheses adversariarum orationum, item paraphrases alicuius insignioris loci in Homero vel similibus.

13. Et quod paulo ante dictum de Buchanani Psalmis, idem hic observent adolescentes, in eodem Homero atque in ipso etiam Buchanano. In illo quidem, ut carminis genus varient, verba autem et phrases graecas, qua licet retineant, in hoc ut psalmos faciliores, sive eodem, sive adverso carminis genere graece pro virili assuescant convertere.

14. Et quia res ipsa docet, quosdam alienis sese ornare plumis, quo pacto sibi ipsis et magistris imponunt, non tantum domi, sed interdum etiam in schola sub oculis Praeceptorum, extempore vires suas periclitari jubebuntur.

15. Meminerint autem Praeceptores, ut hic quoque sese ad discipulorum suorum captum accomodent et videant, teneri quid valeant humeri, quid ferre recusent.

16. Dictent ergo materias styli ad tractandum utiles et faciles, atque jucundas ad intelligendum: quique inferiores classes gubernant, non affectent in germanicis hypothesibus grandiloquentiam, aut longas, obscuras et intricatas periodos.

17. In emendatione scriptorum diligenter dispiciant, an eleganter scripserint, an commatis, an colis punctis, accentibus, majusculis, item et minusculis literis, verba et sententias distinxerint, an contra partem aliquam orationis impegerint: soloecismos, barbarismos, germanismos indicent et corrigant, ad quaedam, quae tolerari possunt, prudenter conniveant, quae rate, quae proprie, quae concinne dicta sunt, laudent et probent.

18. Imprimis autem caveat [1], ne vel contumeliosa insecta-

[1] Rkp. 3.: caveant.

tione, vel acerba castigatione quemque ad exercitia styli adducant. Hoc enim non est adducere: animi namque exercitationes et liberae esse volunt et voluntariae: et invitis canibus venari, non modo difficile, sed plerumque irritus labor est.

Caput XVI.

De anniversariis scholasticorum nostrorum examinibus sive probationibus.

1. Examina quotannis duo instituuntor [1]: unum privatum vernale circa Calendas Majas, in praesentia omnium Praeceptorum, alterum publicum autumnale in consessu conspectuque Scholarcharum, Ecclesiae Ministrorum, civium exterorum, et omnino omnium, quicunque adesse et interesse voluerint, circa Idus Octobris.

2. Examinis inchoandi dies, re deliberata mature h. e. integro mense ante, publice proposito programmate significator.

3. Ad examen publicum Amplissimus Senatus in Curia congregatus invitator: destinatis eam ad rem duobus Collegis, qui idonei visi fuerint [2].

4. Sed et Scabinorum Magistri una cum reliquis Iudicii Assessoribus in utroque oppido invitantor.

5. Utrumque tam privatum, quam publicum in auditorio Gymnasii nostri maximo habetor.

6. Utrumque triduanum esto.

7. Utrumque accurata diligentia perficitor, idque ordine bono, ita ut ne singulae classes de universis suis studiis continenter reddere rationem cogantur, sed progressio fiat ab Infima classe ad Supremam usque curiam in certo eodemque studiorum aut non multum diverso genere, ut dum alii examinantur, alii respirare paululum possint. Ideoque Rector et Visitatores, quid unaquaque hora singulis trium examinis dierum a discentibus requirendum sit, tempestive consignanto. Rector in examinis progressu singulos, qui in numero sunt Docentium, quando operas suas ordiri, finireve debeant, admoneto.

---

[1] To jest zwyczaj powszechny we współczesnych szkołach niemieckich. Por. szczeg.: Ks. sas. (I. L. III. 421). — Crems. (I. L. III. 572—5). — Gand. (I. L. III. 678). — Heidelb. (V. I. 181). — Nordh. (V. I. 373).

[2] Gand. (I. L. III. 678). — Nordh. (V. I. 373).

8. Porro inter examinandum nemo Docentium seu Praeceptorum auditoribus fucum facere ausit consignata videlicet habens, de quibus in publico examine discipulorum quisque respondeat.

9. Auditoribus, qui honoris causa accesserint, quid in sequentibus horis ejusdem vel secuturae diei repetendum, recitandum, audiendum, agendumve sit, idem publice significato.

10. Peracto finitoque examine, illi, quorum industria probata fuerit, ex inferioribus classibus in superiores proximas transferuntor, cum collaudatione navatae studiis literarum operae: ignari segnesque verbis severioribus castigantor: imbeciliores naturave tardiusculi humaniter admonentur [1], ut, quod possunt, in coepto studiorum cursu alacriter progrediantur, neque animum plane contrahant, aut opem omnem abjiciant, mediocris saltem eruditionis aliquando, adspirante Deo, comparandae.

Caput XVII.

Leges disputationum Scholae Thorunensis [2].

1. Cum ex Apostoli praescripto omnia ubique debent fieri εὐσχημόνως atque decenter, ne ut accidere solet, per disputationes non recte administratas, praeter et contra decorum, quod sit, quodque tam utile exercitium scholasticum odiosum reddere possit, committatur, non sine ratione consultum et necessarium visum est, Scholae hujus disputationes hisce deinceps adstringi legibus, quibus omnibus quotquot hoc exercitio frui volunt, subjecti esse debebunt.

De fine disputationum lex.

1. Disputationum primus finis nullus alius quam explicatio et per repugnantium rationum refutationem confirmatio veritatis esto.

2. Scholasticae vero juventutis et eorum, quibus cum juventute erudienda res est, in agnoscendis sophismatis et contrasophismata deferenda veritate, exercitatio finis secundus esto.

---

[1] Rkp. 2. i 3.: admonentor.

[2] Dysputom poświęcone: Sturm.: De lit. lud. C. XXXVII (I. L. I. 66—8), a także: Aldorf (I. L. II. 201—3). — Magdeb. (I. L. II. 521—3). — Brzeg. XVIII (V. I. 340): i in.

3. Omnis ergo ingenioli, omnis temerariae dicacitatis, omnis versutiae et sophistices vana ostantatio, omne ex vindictae cupiditate, alterum confundendi omne innanis victoriae gloriaeque studium a disputationibus nostris abesto.

De materia disputationum.

4. Materiae disputationum ex omni professionum genere, quae in hac schola locum habent, quarumque cognitio pluribus communis est, petuntor.

5. Materiae disputationum tam ex theologia, quam philosophia scitu necessariae, tractatuve utiles semper diliguntur [1].

6. Quaestiones inutiles vel odiosae, nimis perplexae et intricatae, nimis subtiles et abstrusae, capitu humano sublimiores, quibus etiam multi offendi, quaeve longarum et periculosarum contentionum occasio esse possint, eae vel prorsus ommittuntor, vel leviter saltem attinguntor et modeste cauteque tractantor.

7. Materiae disputationum, ut sine taedio de iis agi possit, secundum professiones, vel partes professionum, alias atque alias, subinde variantor.

8. Si tamen materia aliqua ubertate, dignitate et utilitate tanta est, ut unica disputatione excuti, quantum par est, nequeant, secundo illa, imo etiam tertio, si ad rem esse videbitur, in disputationem revocantor.

9. Ex harum legum praescripto, materiam pro lubitu sibi disputandam sumere unicuique liberum esto.

10. Antequam tamen in theses illa redacta exhibeatur, cuiusnam argumenti futura sit disputatio, quilibet prius significato.

De forma et modo disputationum.

11. Disputationis theses, praeside curante, ad minus quatriduum ante, iis, quibus debentur, offeruntor.

12. Tempus disputationis ad minimum alternorum mensium dies Mercurii proxime sequens, mensis istius Calendas, nisi quid impediat, esto.

13. Praeses disputationis, disputationi destinatum tempus longiori praefatione, non terito.

---

[1] Rkp. 2. i 3: deliguntor.

14. Opponere volentes, ubi invitati fuerint, longiori vel excusatione vel sui extenuatione ne utuntor.

15. Inter opponendum, ut et aliis locus sit (nisi pro ratione circumstantiarum Dominis praesentibus secus videatur) nemo prolixior quam sat sit, esto.

16. Qui opponere in animo non habet, is invitatus, quid facturus sit, categorice breviterque significato.

17. Opponentes, si pluribus mediis eandem propositionem oppugnaturi sunt, ne omnia argumenta cumulatim simul proponunto, confusionis vitandae causa, sed ad singulas statim responsiones adiunto [1], atque ita, ubi unum solutum fuerit, tum primum ad alterum, et ita consequenter proponendum accedunto.

19. Opponens, si a praesidis sententia in thesibus affirmata, contrariam sententiam sibi rectam visam, quantum potest, iustis rationibus, modeste tamen, nec nimis prolixe vel odiose urgeto.

20. Quod si opponens alias cum praeside de thesi proposita idem sentit, tantumque disputandi causa illi adversatur, is si praesidem intelligit argumento proposito satisfacere, tunc absque longiori tergiversatione solutionem ingenue acceptato, et calculo suo comprobato.

21. Sin autem solutionem praesidis non satis esse existimet, tum quid ulterius desideret, liquido indicato, et causam, cur non contentus sit, proponito, quomodoque per solutionem aliatam, nihilominus adhuc integrum sit argumentum, aperte declarato. (Hoc enim demum argumentum urgere est, non autem frustra idem saepius moleste et odiose repetere) ipseque tandem, si a praeside, quod cupit, non audierit pro solutione argumenti, rectius si potest, argumentum solvito, et si quid praesidis responsioni addendum censuerit, addito, ipsiusque solutionem sua rectiori visa modeste corrigito, eandemque etiam praesidis judicio subjicito: atque in universum, num de solutione argumenti, cum praeside convenire possit, operam dato, neque temere a proposito argumento discedito, neque indecisum negocium in medio relinquito.

---

[1] Rkp. 2. i 3.: audiunto.

22. Quodsi praeter praesidem et opponentem ex assidentibus alicui aliquid in mentem veniat, quod vel ad legitime urgendum argumentum opponentis, vel ad solutionis argumenti compendium faciat, id ipsum impetrato de utriusque disputantis assensu, mox in medium proponere modeste, cuique licitum esto.

23. Adversarium detorquere et abducere per vim quasi in materiam, a proposito alienam, fas neutiquam esto.

24. Cumque secundum Ciceronem sine reprehensione quidem disputari nequeat, nec cum iracundia et pertinacia recte disputari, ideoque eodem autore, disserentium inter se reprehensiones ne vituperantor: contumeliae autem, iracundiae, contentiones concertationesque in disputando pertinaces etc. ut indignae philosophia, ante omnia a disputationibus nostris arcentur et relegantur.

25. Ordo sessionis opponendi ordini nihil praescribito, sed ad opponendum invitare extra ordinem vel hunc vel illum, modo ne quis non praetereundus indecore praetereatur, praesidis arbitrii esto.

26. Cujuslibet opponentis argumenta singula discipulorum exercendorum causa, antequam ad ea respondeatur, ab aliquo discipulorum, quem vel ordo tetigerit, vel id facere, qui jussus fuerit, assumuntor et repetuntor: quinimo etiam discipuli ipsi quoad possunt, respondeant et solvant: reliqua disputationis praesidi committuntur. Caeterum ut ad disputationes paulatim discentes assuefiant, privatae disputatiunculae a singulis Praeceptoribus in singulis ordinibus, hebdomadatim instituantur.

De ipsis disputantibus.

27. Nemini ex iis, qui leges has agnoscere nolunt, ad disputandum quicquam agere fas esto.

28. Nemini proprio ausu, sine Magistratus Scholastici, eorumve ad quos talia curare pertinet, assensu ac voluntate, cathedram disputationis sustinendae causa conscendere licitum esto.

29. Nemo quem vel ordo tangit, vel cui ab iis, a quibus debet, id injungitur, sine gravi, quaeque satis idonea esse videbitur causa, disputationi praesidere detrectato.

30. Unicuique eorum, qui Scholae huic benevolunt, in di-

sputatione ad opponendum accedere permissum esto: Scholae vero Praeceptoribus et qui Praeceptorum vice funguntur aut fungi possunt, id non modo prae caeteris permissum, verum etiam, ceu pars officii injunctum esto.

31. Discipuli son modo alios, quorum in conferendo de rebus exempla imitentur, audiunto seduloque auscultanto: verum ipsi etiam iussi, quantum per vires licet, uno vel altero medio contra theses propositas modeste argumentantor, solutionesque tam ad sua quam aliorum argumenta redditas, quantum ejus assequi possunt, annotanto. Φιλαληθείᾳ et φιλομαθείᾳ omnia moderantor.

Caput XVIII.

De declamationibus[1].

1. Declamationes institui volumus tam a Praeceptoribus, quam a discipulis.

2. Itaque sub initium cuiusque mensis Praeceptorum unus publice declamato: reliquae tres septimanae [sic] proxime sequentes, Paedagogorum ac coeterorum discipulorum declamationibus tribuant.

3. Discipulos vero imprimis exercendos esse censemus, declamationibus illis breviusculis, in quibus εἰς ἑκάτερον utramque in partem argumentum propositum tractatu, quo pacto una eademque opera et sedate modesteque disputare et nervose atque diserte declamare assuescent.

4. Habebuntur autem declamationes eodem in loco, quo et disputationes, videlicet in auditorio majore.

5. Materia eligatur utilis non affectata, nec longe petita, nec aliena eaque vel scholastica, vel ethica, physica vel politica, theologica vel similis, tales enim et recipiunt ornatum et utilitatem habent atque delectationem.

6. In schola tamen maximam approbationem consequuntur hypotheses scholasticae hoc est, quae ad duas illas scholarum columnas, doctrinam et disciplinam accomodatae sunt, cuius generis fuerint, quae sit praestantissima et expeditissima ratio instituendorum locorum communium: itemque quae sit optima ratio explicandi autores: item a disciplina scholastica

[1] Sturm.: De lit. lud. C. XXXVII. (I. L. I. 66—8).

praemiis potius, quam poenis conservetur: an expediat pueros cum pueris, rudes cum rudibus grammatica nondum percepta latine loqui: item an vitae genus certum adolescentibus constituendum.

7. In his et similibus argumentis, Praeceptores discipulis viam praeibunt, h. e. dispositionem et praecipue argumenta atque etiam ornamenta rhetorica monstrabunt.

8. Quin et ipsi Praeceptores argumenta eadem tractabunt, partim ut discipuli liquidius errata sua cognoscant, partim ut orationes Praeceptorum publice recitentur, donec et ipsi discipuli aliquid theatro scholastico dignum in medium affere possint.

9. Recitaturi, e regione consistere iubebuntur, iudici vero in cathedra locus dabitur.

Caput XIX.

De Comoediis et Tragediis.

1. Comoedias Plauti, Terentii et aliorum, item tragoedias, sacras, profanas quotannis tres agi et memoriter recitari volumus ab adolescentibus Secundae, Primae, Supremae curiarum, latinas duas, graecam unam, etiam a Magistris non explanatas in scholis idque intra Gymnasii parietes et absque apparatu pompaque publica, in praesentia tamen Scholarcharum, Ecclesiae Ministrorum, Praeceptorum, civium literatorum totius denique coetus Scholastici, tum etiam absque aliorum, quae necessaria sunt, neglectione, et absque magno labore atque fastidio discipulorum [1].

[1] Również odnośnie do § 2. i 3.: Sturm. Cl. ep. III. (I. L. II. 162—3): De com. et trag.: „Hanc facultatem assequentur: si singulis curiis singulae proponantur fabulae. Ac earum personarum, quae pauca loquuntur, facilis est actio: plus laboris requirunt primarum partium actores. Quae ab his agenda sunt: dividi possunt: binis aut ternis: ut memoria inchoetur in pluribus: constituatur in omnibus: ut irrepant res quotidianis aut crebris actionibus in mentes adolescentum: non sua mole fatigent: vel opprimant: paucis mensibus pars magna fabularum in scholas hac ratione introduci poterit: absque magistrorum explicatione: et absque labore atque fastidio discipulorum. Quae enim obscuritatem cum privatim cognoscuntur, habere videntur: ea vel actione et consuetudine: vel praeceptoris brevi explicatione: vel collocutione et conquisitione inter se adolescentium illustrantur..“

2. Id assequi haud erit difficile, earum namque personarum, quae pauca loquuntur, facilis est actio: quae vero a primarum partium agenda sunt actoribus, ea dividantur binis aut ternis, ut memoria inchoetur in pluribus, constituatur in omnibus, ut irrepant res crebris actionibus in mentes adolescentium, non sua mole fatigent et opprimant. Hac ratione et plures simul exercebuntur, in ludis illis scenicis, quinimo et honesta inter ipsos exercitabitur aemulatio, dum alter alteri palmam praeripere cupiet et discentium nemo nimium gravabitur.

3. Ante vero, quam in theatrum producantur histriones nostri, inter agendum, dum privatim fit periculum, adolescentes, sicubi aberraverint, monebunt Magistri, quomodo pronunciare et voce vultuque ac gestu corporis singulorum prope vim verborum exprimere oporteat: et si quae occurrerint, quae obscuritatem habere videantur, ea paucis verbis et brevi explicatione illustrabunt: quinimo quae obscuriora principio apparent, ipsa actione et consuetudine ac collocutione et disquisitione inter se adolescentium evadent illustriora.

4. Coeterum exercitio huic constituendo ac conservando praeerunt Rector et Visitatores, idque per vices, ita ut distributis inter adolescentes partibus et operis, alias Rector alias Visitatorum unus histriones tragoedos atque comoedos in theatrum scholasticum deducat.

Caput XX.

De locis communibus[1].

1. Quoniam quicunque in votis habet, aliquid laude dignum, in ea quam sibi proposuit facultate, aliquando perficere, omni contentione eniti debet, ut sua ipse industria locos communes quam plurimos conficiat: ideoque etiam, ut Gymnasii nostri alumni universi et singuli, hoc ipsum faciant, volumus et serio jubemus, idque hac vel simili ratione.

2. Discentes parvum libellum conficiunto, eoque in singu-

[1] Temu zagadnieniu poświęcone: Sturm.: De lit. lud.: C. XXIII.: De resolutione oratorum (I. L. I. 40—44) oraz cała rozprawa: Linguae latinae resolvendae ratio (I. L. I. 507—613), nadto: Augsb. 1558 (I. L. II. 385—392). — Elekt. sas. (V. I. 281—4). — Wrocł. (V. I. 195). — Nordh. (V. I. 375). — Strals. (V. I. 504) i in.

lis artibus et disciplinis indices locorum communium complectuntor, quos serie commodissima, Praeceptore praeeunte digerunto.

3. In hoc autem elencho locorum ubique intervallum certum relinquunto ad superaddendos subinde suo ordine novos titulos et ad asscribendum, quoto folio seu pagina primi, de quo mox dicetur, codicis de singulis locis primum praescribi coeptum sit.

4. Indice lcorum in ea disciplina, quam quisque sibi proposuerit, confecto, codices majores duo constituuntor.

5. Primus codex titulorum omnium in indice consignatorum capax esto, in quem discentes titulos, sive inscriptiones locorum ordine eo, quo digestae sunt, in parvo libello indicis, disponunto, et nomen tituli, sive titulum majusculis literis in fronte paginae praefigunto, cum judicio tamen et Praeceptoris accedente consilio, uni loco plura folia quam alteri tribuunto.

6. Ad hunc codicem primum quotidie lectissima quaeque et observata dignissima referunto: quod si multa de uno eodemque loco in conspectum veniunt, ita ut paginae primi codicis, loco illi communi destinatae, omnia ea capere nequeant, sub finem uniuscuiusque loci mediocre spatium relinquunto: quae vero de loco communi adhuc notanda restant, illa in secundo codice, absque ullo certo titulorum ordine adscribunto. In spatio autem, de quo modo diximus, in primo codice sub finem loci cuiusque relicto secundi, tertiique codicis, et item reliquorum, in quibus ad locum illum communem pertinentia reperienda sunt, assignanto.

7. Quisque diligenter, quando ad verbum et quando sententiam sive argumentorum summam adnotari expediat, indicato.

8. Si vero et secundus codex aliquot frugiferis bonorum autorum dictis adimpletus fuerit, tertium vel etiam quartum assumito.

9. Coeterum ut in secundo, ita etiam in tertio et in quarto codice, ac deinceps sequentibus, titulorum ordo nullus observator, sed ut sese offerunt singula ita in iis describuntor: ut autem in codicibus illis facile reperiri possint, quae cuiusque loci sunt propria, ideo ad quamlibet sententiam vel stropham locis communis titulus uno vel altero verbo, majusculis in

margine literis adnotator: folium autem, ut ante monuimus. in spatio illo, quod in primo codice ad unum quemque locum communem relictum est, adscribitor.

10. Si vero elegantem aliquam materiam vel commendationem nactus fuerit, de novo aliquo loco communi, qui in catalogo locorum communium commemoratus non sit, nihilominus tamen in codicem maiorem transcribito et deinde in catalogo locorum in relicto illo titulorum intervallo ad titulum vel classem, cui adjungi debere existimaveris, opponito.

11. Separatim etiam locos angustiores, de quibus non est spes inveniri multa posse, quique incerti videntur ordinis, constituito, et hujus modi titulum, varia vel miscellanea, vel incerti ordinis adiicito.

12. Similitudines, typos, allegorias et quae ejus sunt generis, ad eos locos communes, qui antea suo quoque ordine sunt collocati, ascribito.

13. Quodsi alicubi adnotaveris quod pluribus locis utiliter possit accomodari, titulos plures in margine apponito, vel etiam ad diversos locos adscribito.

Caput XXI.

De funerum deductionibus[1].

1. Ad funera honoratorum virorum, ut Scabinorum, Senatorum, Consulum, ut Ecclesiae Ministrorum, ut Nobilium, universi tam Praeceptores quam discipuli prodeunto, classium serie observata, sed hi non gariunto, non temere incedunto, non mutas inter eundum personas agunto, verum Cantorem in canendo voce subsequntor.

2. Ad reliquorum civium et peregrinorum funera generalia, quae vocant, Praeceptores omnes, et ex discipulorum coetu civium filii plerique omnes, tum et stipendiarii, Paedagogi ac Recordantes praesto sunto.

3. Ad specialia Succentor cum Collega uno ex classium trium posteriorum aliqua prodibit: pueri autem ex inferioribus duntaxat ordinibus, summum quinquaginta, modo hi, modo

[1] N. S. Tor. 1568. Leg. inc. Sen. VII. — Jutreb. (I. L. III. 537). — Elekt. sas. (V. I. 259—260). — Brzeg. (V. I. 337). — Güstrow. (V. I. 579) i in.

illi, cum delectu idque de Cantoris indicio, ne iidem perpetuo adhibeantur.

4. Coeterum funeribus tam specialibus quam generalibus expeditis, totus coetus scholasticus ne dimittatur, sed quod superest tempus, studiis ordinariis ad praestitutam usque horam tribuatur.

Caput XXII.

De feriis et vacationibus[1].

1. Vacationes statas et ordinarias a publicae institutionis laboribus Praeceptores et discipuli habento diebus Mercurii hora secunda, Saturni post vespertinas: ita tamen, ut si quod in profestum aliquem diem, qui Mercurii non fuerit, hebdomadale festum inciderit, totus Mercurii dies in ejus locum succedat, laboribusque scholasticis transigatur.

Pridie item Paschatos, Pentecostes, Nativitatis Christi, vacationibus ejusmodi tribuuntor.

2. Nundinis anniversariis ad Ascensionis Christi dies tres continuos, totidem in mercatu ad Simonis et Judae Apostolorum: ad festum autem Epiphaniorum dies octo.

3. Capiti tandem huic de vacationibus et hoc adjungimus, ut quoties hymenaeus aliquis decantandus est, non propterea ferientur omnes, sed in auditoriis maneant universi, et quisque munus suum obeat, praeter eos, qui tum temporis tam ex Praeceptoribus, quam discipulis Cantori adesse jussi fuerint, atque hi deinde cantione finita quisque ad locum officiumque suum redeat: interim praesentes classi cuique vicini Praeceptores absentiam discipulos observent.

Caeterum, quod unicum adhuc restare videtur, Leges hasce et Sanctiones nostras, tam universas quam singulas declarandi, emendandi, abrogandi ius potestatemque Nobis reservamus[2].

Sintemahl dann Wir obgedachte Bürgemeistere und Rahtmanne dieser Stadt vorgehende Leges Scholasticas, nach fleissiger derselben Erwegung, ihres Inhalts zu dem Ende gerüchtet zu seyn vermercket, damit vermittelst göttlichen Bey-

[1] Jutreb. (I. L. III. 523, 537). — Nordh. (V. I. 380) i in.

[2] Podobne zastrzeżenie na końcu: Gand. (I. L. III. 705).

standes in unserer Schulen allenthalben gut Regiement erhalten, von den Docentibus sowohl als den Discentibus, dass was eines jedern Gebühr erfordert, möge geleistet und also die erwachsende Jugend in guten Künsten und ehrbahrer Disciplin zur Furcht und Ehren Gottes, des allgemeinen Nutzes Wachsthum und ihr selbst zur Wohlfahrt Löblichen erzogen werden, als wollen wir von Amptswegen obenangedeutete und publicirte Leges Scholasticas auch hiermit in Gottes Nahmen bestättiget und ratificiret haben, jeden und allen, die hierzu ex officio verbunden, kraft dieses ernstlichen befehlende, dass Sie denselben, laut darin allenthalben vorfasseten Puncten und Artikeln gebührlichen nachkommen und Folge leisten, und dieses ohne allen sowohl der Praeceptorum, als auch der Discipulorum unterscheidend Ansehen; insonderheit aber thun Wir hiemit zuförderst Unserer verordneten Schulvorwaltere, darnach des Rectoris Prorectoris und Visitatorum als Legum Scholasticarum Executorum ihre Gewissen verbunden uud belegen, Sie Ihnen allerseits ihres Ambtes Gebuhr mit dermassen treuen Fleiss, Sorgfaltigkeit, Ernst und Eyfer wollen angelegen und befohlen seyn lassen wie sie es dermahleins für den gestrengen Gerichte des Sohnes Gottes zu verantworten gedencken, worin wir auch hinwiederumb in sämmtlichen und einen jeden insonderheit gegenst männiglichen Impetition, so oft es von nöhten seyn wird, der Billigkeit nach zu schützen uud zu vertreten erbohtig Schlüsslichen wollen wir uns und unsern Nachkommen hiernebenst vollkommene Macht und Gewalt vorbehalten haben, diese Leges Scholasticas, und der gantzen Schulen angeordnete Constitution künftigerzeit, der heischenden Notdürft nach zu endern und zu bessern, so wie Wir es immer zur förderlichten Erbauung und Erhaltung unserer Schulen und derselben beständigster Wohlfahrt am nützlichsten und zuträglichsten erachten werde. Zu mehrer Urkundt und Zeugnüss der Wahrheit haben Wir hieran unser der Stadt Ingesiegell wüssentlich fertigen und anhangen lassen. Geschehen und gegeben in unserer gewöhnlichen Vorsammlung zu Rahthause, den 19 Monathstag Junii, im Jahre nach der Gebuhrt Jesu Christi unsers Seeligmachers, Tausendt und Sechshundert.

LEGES OECONOMIAE SCHOLASTICAE THORUNENSIS[1].

ANNO 1601 CAL. JANUARII PROMULGATAE.

Docendum profecto est, quod bona etiam ingenia, ac, si literarum studiis excolerentur, multo meliora ac praestantiora futura, raro ad aliquam frugem perveniunt. Id vero inde accidit, quod bonorum virorum ope et patrocinio, atque necessariis ad sustentandam vitam adminiculis miseri adolescentes

[1] Stworzenie „ekonomji" tj. bursy zarówno dla uczniów bogatszych, płacących pełną kwotę za utrzymanie, jak i biednych, funduszowych jest zasługą Henryka Strobanda, który już w r. 1592 d. 24/1 jako (bez tego tytułu) protoscholarcha przeprowadził na radzie miejskiej uchwałę następującej treści: (przedrukowuję ją za A. Lehnerdtem: „Geschichte des Gymnasiums zu Thorn" (Festprogramm... Thorn 1868, Str. 46), który ją zaczerpnął („wörtlich") z Sammeta zagubionego tomu II. rkp.: „Noctes Thorunenses"): „Wie künftiger Zeit zum Wohlstande dieser Stadt gelehrte Leute sollen aufferzogen werden: 1) soll ein Seminarium angestellet werden zur Aufferziehung der Bürgersöhne. Solches soll in zwei Theile getheilet werden; im ersten sollen sein sub disciplina certi praeceptoris Söhne der Brüder des Hofes [tj. Junkerhofes], durch Zuschub der Brüder des Hofes in gewissen habit zu unterhalten, solche sollen von ihren Eltern mit Kost, Kleidern und Büchern versehen werden. Das 2-te Seminarium soll für andere Bürger-Kinder, als Handwerksleute auch sonst untermögenden Bürgern Söhne, welche gleichfalls sub disciplina certi praeceptoris et legum vinculo im gewissen habit sein sollen und ihren Auffenthalt ex certa eleemosyna oder der Ihrigen, wie dazu ex scriniis Lindanis [Barbara von der Linde, wdowa po burmistrzu, Mikołaju zapisała d. 8/10 1582 fundusz 2000 guld. na cele szkolne:] geschehen. Zu diesem Seminario sollen: Knaben mit gutem Bedacht et delectu angenommen, und auch zeitig zu anderen Gewerben angewiesen werden. Ist E. E. Raths Meynung, dass aus dem ersten Seminario 2 studiosi cum delectu erkohren, und auf Universitäten zu studiren aus geschickt,

destituuntur: ideoque in medio studiorum suorum cursu Musas deserere, et aliam vivendi rationem amplecti coguntur. Hanc nimirum ob causam hujus urbis Magistratus communi consilio decrevit, ut Oeconomiae domicilium coaedificaretur, in quo

deren jeder ex beneficicio fraternitatis St. Georgii et Nicolai 60 fl. haben soll und diese sollen vermittelst ihrer Obligation verbunden sein, künfftig bey dieser Stadt sich niederzulassen. Da aber dieselben anderswo ihre Verbesserung suchen wollten, mag es ihnen frey stehen, doch mit dem Bescheyd, dass das Lehrgeld wieder gut gethan werde. Aus dem andern Seminario sollen mit ebenmassigem delectu 3 studiosi auf die Universität nach Leipzig verschicket und ex testamento Frau von Linden 30 fl. jährlich oder 34 fl. bekommen. Diese 3 studiosi sollten immediate verbunden seyn, dieser Stadt um gebührliche Besoldung zu dienen".

Pierwsze seminarjum przeznaczone było dla 12 wychowanków, drugie dla 6; mieściły się one zrazu w gmachu szkoły. — Prócz fundacji Lindowej od r. 1505 miało miasto Toruń dla uczniów szkół toruńskich stypendjum Wilhelma Altenhoffa, d-ra med. i prof. uniw. lipskiego dla 3 Toruńczyków na studja w Lipsku. — W latach następnych zakrzątnął się Stroband około wybudowania osobnego budynku na bursę czyli „ekonomję". Stanęła ona, jak zaświadcza Zernecke (Thorn. Chr. 2. wyd., str. 215), gotowa w r. 1598. Zamehl (Commentarius Philologico-Historicus de Illustrium Scholarum in Borussia initiis, incrementis et vicissitudinibus autore Gotofredo Frid. F. Zamelio Elbingense... Anno a Christo nato MDCLXII. Rkp. Bibl. Ord. Krasińskich nr. 3354. Str. 69) pod tym r. notuje jej powstanie, a czyjaś ręka dodała: „Oeconomia ista scholastica a Strobando condita est". Zapisuje on też ciekawą wiadomość (Str. 73) związaną z tą budowlą. W r. 1598, d. 2 października umarł prorektor gimnazjum toruńskiego, dusza działań szkolnych Strobanda, Huldryk Schober; wówczas (cytuję słowa Z.): „invidus quidam foris procacius exsereret dentes et Oeconomiae Gymnasio adjectae aedificationem tetro hoc tetrasticho (in quod Nizolius [prof. gimn. tor. 1594—1602, 1603—1605 konrektor, a 1605—1608 (†) rektor] velut olim in Pythona Apollo arma movit) perstringeret:

Qui struitis tanto tantam conamine molem,
(Quod facit in vestram cura paterna Scholam)
Desinite: Ita brevi faciet structura ruinam;
Unica Schoberus quando columna jacet."

Ale Scholarchowie „nihil moti" doprowadzili dzieło do końca i na froncie budynku ekonomji umieścili następujący napis:

Auspicio Christi sum quod sum: Publica specto:
Ortus causa mei est gloria sola Dei.
Spes pia me struxit: Pia me Res auget et ornat:
Omnia suppeditet provida cura Dei.
Protectore Deo consistam nilque movebor,
Dum me sustentat sola columna Deus".

studiosi p i e t a t i s a c l i t e r a r u m adolescentes modico sumptu atque impensa habitandi locum, victumque habere possint. Id vero institutum, ut tanto rectius administretur, ac felicius succedat, rationem disciplinae, victus, habitationum in Oeconomia cierts quibusdam ac peculiaribus describendam et comprehendendam esse censuit Legibus et Sanctionibus, quarum nonnullae iam nunc promulgantur. Has Oeconomiae Scholasticae Provisores post tertium quemque mensem in domicilio illo praelegendas curabunt. Illarum tamen emendandarum augendarumve potestatem plenariam sibi Magistratus reservat.

Wewnątrz zaś („in spatio inferiore") umieszczono, często w tych razach używany napis: „Benedic Domine Domui huic et omnibus habitantibus in illa ad sempiternam sanctissimi Nominis Tui Gloriam". — Stanęła „ekonomja" dzięki hojności samego miasta Torunia, które dało na ten cel 1800 talarów, a także i innych dobrodziejów, wymienionych w „Memorial und Verzeychnis der Wolthetigkeit gegen der Schull-Oeconomia zu Thorun" (Rkp. Arch. miej. w Toruniu X. 4. nr. 27—30, przedrukowany przez d-ra E. Waschinskiego w „Das Thorner Stadt- und Landschulwesen" Danzig 1915. Str. 58) a więc: rady miejskiej gdańskiej (z 666 talar i 20 gr.), wojewody malborskiego, Fabjana Czemy (z 100 tal.), przełożonych funduszu ubogich z Torunia (z roczn. 100 tal.) i Katarzyny Strobandowej (Mochingerowej?) (z 600 tal.). — Poświęcono budynek ekonomji w d. 1 stycznia 1601 równocześnie z obwieszczeniem jej ustaw. Rektor Konrad Bayer (Bawarus) zaprosił na tę uroczystość obywateli (drukowanym?) programem, w którym pomieścił te wyrazy (Lehnerdt. Festprogramm... str. 47 w przyp.): „Praebitura autem est nova haec aedes studiosis praeter habitationem, commodam mensam seu victum viliori pretio intercedente convenientem nulloque respectu habito".

Taka bursa uczniowska, zwana często w ówczesnych ustawach szkolnych niemieckich „oeconomia" (np. przy tzw. „Neckarschule" w Heidelberdze z r. 1587 (V. I. 350—5) nie była współcześnie rzadkością. Nie było prawie szkoły w Niemczech, któraby nie miała przynajmniej kilku czy kilkunastu uczniów funduszowych, na których utrzymanie szły znaczne sumy, legowane przez książąt niemieckich, jak np. elektora Ludwika VI dla wymienionej szkoły heidelberskiej. Już np. w r. 1534 Strassburg, to miasto, którego szkoła stała się najdoskonalszym wzorem dla reformy gimnazjum toruńskiego z r. 1594, stworzyło wspólnie z czterema innemi miastami „paedagogium" (Schmidt. Geschichte der Erziehung. Stuttgart 1892. T. II. cz. 2, Str. 306—7). — Podobne instytucje miały szkoły (których ustawy mieszczą się w I. L.): Gandersheimska, aldorfska, elektorsko-saska, oraz wirtemberska (V. I. 100—159), pomorska (V. I. 175—6), w Brzegu i in.

Caput I.
De officiis Provisorum, Curatorumve Oeconomiae.

[1] Provisores sivi Curatores Oeconomiae Oeconomum constituunto virum bonum, et, si haberi potest, literatum aut saltem a literis et cultoribus literarum minime alienum, non avarum, suique tantum privati commodi studiosum.

[2] Iidem ius ac potestatem recipiendorum alumnorum habento: verumtamen in hoc primordio pro ratione redituum Oeconomiae pauciores alunto: illis autem, Deo bene favente, adauctis, commensalium quoque adaugento numerum.

[3] Receptorum nomina asscribunto, sed neminem, etiam si locus fuerit vacuus, ante in Oeconomiam aut convictum recipiunto, quam tum Gymnasii Rectori nomen dederit, tum et ipsis Provisoribus polliceatur, sese Legibus ac Statutis Oeconomiae obsecundaturum.

[4] Coeterum illos duntaxat ad communes mensas admittunto, qui et suis hic vivere sumptibus nequeunt, et idoneo vitae ac morum, atque operae in literis positae instructi accedunt testimonio: tam extraneos, quam indigenas, extraneos vero vel imprimis: neminem, in quo non sit verecundiae et diligentiae indicium, retinento.

[5] Ante omnes autem recipiunto, coeterisque praeferunto eos, qui a dominis Patronis, quorum extant in hanc Scholam et Oeconomiam promerita atque beneficia, ad discendas praeter pietatem bonas literas hunc mittuntur, et de nota, quod ajunt, meliore Scholarchis Rectorive aut Provisoribus Oeconomiae eo nomine commendantur.

[6] Praeter hos, in convictoribus numeranto aliquot etiam Collegas seu Praeceptores, qui ceu assidui Inspectores Observatoresve constituti, sua habeant intra Oeconomiae domicilium musea et habitationes.

[7] Oeconomo de reditibus Oeconomiae hebdomadatim certam pecuniae summam pendunto: in singulos videlicet alummos grossos decem: praeter alimenta certa, quae

in subsidium Oeconomiae statis temporibus subministrantur: quod reliquum est, ipsimet alumni de suo pendent, donec benignior majoris liberalitatis aura, rebus nostris scholasticis aliquando affulserit.

[8] Interim dum alumnorum Oeconomiae, quibus hoc beneficium peculiariter est destinatum, in hoc ipso initio non perinde magnus est numerus, Oeconomo permittent Provisores, ut una cum illis alios etiam habeat convictores, qui suis propriis sumptibus vivant, a quorum unoquoque in singulas septimanas recipiat pro victu florenum unum, ea tamen conditione ac lege, ut universi, et hi et illi nullo discrimine iisdem cibis et potu fruantur, idque in eodem conclavi coniunctim. Ubi vero Deo favente, una cum proventibus alumnorum quoque numerus auctior fuerit, tum demum ii, qui florenum unum persolvunt, alumnis locum concedent, et in alia commoda hospitia deducentur.

[9] Ut Oeconomus officium suum faciat, sedulo providento, et quandoquidem ciborum potusque inspiciendorum gratia, Oeconomiae domicilium, sub tempus prandii coenaeve adeunto, si quid in iis desideraverint, Oeconomum, ut corrigat, monento ac serio hortantor.

[10] Praeceptores quin etiam ipsos atque discipulos Oeconomiae inquilinos, quomodo vivant, diligenter observanto.

[11] Sed et sartum tectumque conservetur Oeconomiae domicilium, singulis trimestribus semel illud lustranto: si quid vitii deprehenderint, quam maturrime emendari faciunto.

[12] Musea porro, quae sunt intra domum oeconomicam, alumnis ibidem habitare cupientibus, iusto pretio locanto.

[13] Quicumque in cubiculis proxime musaea ob spatia paulo angustiora, spondas suas habere, inibique cubare non poterunt, iis in suprema contignatione aedificii anterioris loca eam in rem assignantor.

[14] Privatis Oeconomi usibus concedunto hypocaustum inferius cum cubili huic contigno: nec non hypocaustum superius, numero 1 signatum, item et cellaria quinque,

sub aedificio anteriore reliqua publicis Oeconomiae utilibus serviant omnia.

[15] Supellectilis domesticae, quam pro Oeconomia comparaverint, inventarium conficiunto: ne quid rerum illarum loco suo moveatur aut quoquo modo corrumpatur, severe prohibento.

[16] Universae administrationis Oeconomiae rationes quotannis reddunto iis, quibus id negotii a Magistratu hujus urbis fuerit demandatum.

Caput II.

De officio Oeconomi[1].

[1] Oeconomus receptorum a Provisoribus nomina asscribito, tam Praeceptorum quam discipulorum, ab unoquoque eorum in singulas septimanas precium pro victu exigito: neminem eorum, qui partem impensarum pro victu et habitatione numerare tenentur, rationibus non subductis, dimittito.

---

[1] Zachował się zawarty w r. 1601 przez gimnazjum kontrakt z Jakóbem Zöllnerem jako „ekonomem“ w sprawie zarządu i prowadzenia ekonomji (pomieszczony u Lehnerdta: Festprogramm... Str. 48. w przypisku, jako pochodzący „ex autographo Heinrich Strobands“; Wernicke: „Geschichte Thorns“, Thorn 1842. T. II. Str. 145 podaje, że pochodzi z r. 1606). Opiewa on: „Anno 1601 festo S. Martini haben die Herren Professores Oeconomiae Scholasticae mit Mag. Jacob Zöllner Folgendes beschlossen: 1) hat Herr M. J. Z. ein Verzeichniss übergeben, wie in jedem Quartale täglich die Alumni zu speisen, welches approbirt worden 2) soll jeder Alumnus pro victu wöchentlich zahlen 25 Ggr. (8⅓ Sgr.) nämlich ex suo 15 Ggr. (5 Sgr.), die übrigen 10 Ggr. (3⅓ Sgr.) aber reichen die Herren Provisores 3) auf jeden Tisch von 12 Personen geben die Provisores 6 Achtel Butter und 6 Scheffel Erbsen 4) in Pensau [Pędzewo] hat der Oeconom freye Sommerweide auf 20 Ochsen 5) in der Stadtmühle ist der Oeconom metzfrei 6) hat der Oeconom in der Stadtheyde frey Brennholz mit 12 Pferden zu holen 7) hat der Oeconom eine freye Wiese zum Heu auf 2 Pferde. Dazu ist dem Oeconom semel pro semper zum Gotteslohn ausgemacht 1 Ruthe Holz“. — Zachował się też (wprawdzie nie oznaczony datą, ale niewątpliwie odnoszący się do tego kontraktu) spis potraw dla mieszkańców ekonomji wedle pór roku i dni tygodnia (przedrukowałem go w „Zapiskach Tow. Nauk. w Toruniu“. T. VI. Nr. 10). — Obszernie wyłuszczone są obowiązki „ekonoma“ w ustawie szkoły gandersheimskiej, gdzie jest im poświęcony osobny rozdział: De oeconomi officio (I. L. III. 682—689).

[2] Convictores et alumnos suos, ut pater filios amato: suam erga illos benevolentiam dictis et factis declarato: lege cibaria, de victu praescripta ipsos alito, foveto, tractato: tempestive prandium et coenam apparato cibosque apponito, nempe hora undecima et sexta [1].

[3] Cum Praeceptoribus inquilinorum Oeconomiae Inspectoribus amice vivito, nullas cum illis simultates et inimicitias exerceto: jurgia, rixae, maledicta aut convitia ex his nulla audiuntor [2].

[4] Quod si forte quid acciderit offensionis, si tollere illam et sanare ipsi non poterunt, placide querelam, legitime et qua decet modestia, ad Provisores deferunto, qui causam audiant, cognoscant, disceptent [3].

[5] Janua domicilii oeconomici, itemque posticum, cum alias semper, tum prandiorum aut coenarum horis vel maxime, clausa ut sint, sedulo curato.

[6] Area Oeconomiae, cellaria, coetera conclavia, omnia et singula, praeter musea, itemque pavimenta in aditu museorum, munda ut compareant, nullis sordibus, nulla foeditate coinquinata, operam dato.

[7] Universam Oeconomiae fabricam sibi serio commendatam habeto: ab omni detrimento integram, quoad ejus fieri potest, conservare studeto: si quid vitii aut damni notaverit, in tempore Provisores admoneto.

[8] Siquid in ipso desideraverint Provisores, ab ipsis admonitus, libenter pareto.

---

[1] Aldorf. (I. L. II. 256): „4. Oeconomus alumnos et reliquos convictores, ut pater filios amato: dictis et factis suam erga illos benevolentiam declarato...“ (Str. 255): „1. ... lege cibaria de victu praescripta, illos alito, foveto, tractato...“ (Str. 256): „5. Tempestive prandium et coenam convictoribus apparato et apponito“.

[2] Aldorf. (I. L. II. 255): „Idem paterfamilias, cum alumnorum praefecto amice vivito: nullas cum illo simultates et inimicitias exerceto: Jurgia, rixae, maledicta et convitia ex his nulla audiuntor“.

[3] Aldorf. (I. L. II. 255): „Quod si quid acciderit offensionis... itd. dosłownie aż do ... modestia, non prius ad Scholarchas aut Senatum deferunto: quam Praefectus oppidi, Rector et Visitator Gymnasii causam audierint, cognoverint, disceptarint“.

Caput III.

De Praeceptorum, Inspectorum intra Oeconomiae domicilium habitantium officiis.

[1] Praeceptores, Inspectores, alter in superiore, alter in inferiore contignatione seu tabulato domus anterioris media musea et his conjuncta cubicula occupanto, ut hoc pacto, quid a discipulis fiat aut suscipiatur in museis ad latera utrinque degentibus, tanto observare certius et commodius queant.

[2] In sua tamen illa media musea, etiam discipulos aliquot assumunto.

[3] Praeceptorum alteruter ad matutinas, uterque ad concionnes sacras inquilinorum gregem deducito, indeque reducito: serotinis etiam precibus in convictorio circa horam nonam quotidie habendis, interesse ac praeesse meminerint.

[4] Quin musea et cubicula omnium inquilinorum discipulorum circumeant, intusque eadem probent, hebdomadam nullam praetermittunto [1].

[5] Iidem in singulas septimanas ex pauperibus inquilinis Anagnostam constituant, seu lectorem, qui coeteris prandentibus aut coenantibus aliquid praelegat in Bibliis, aut utili aliquo historico.

[6] Constituant etiam hebdomadatim duos Ephoros, seu Observatores oeconomicos, qui coeteros condiscipulos ac contubernales, sintne in officio, accurate observent, unum in exteriore, alterum in interiore domicilio.

[7] Singulis diebus Saturni hora tertia postmeridiana universis Oeconomiae inquilinis in convictorio convenire iussis, in delicta illorum ab Ephoris notata inquirunto, pro peccato, modo et ratione bona animadvertunto, qui promeritus videbitur, etiam carceri includitor.

[8] Cum Oeconomo amice vivunto, et placide conversantor.

[9] In Oeconomiae domicilio, neque discipulus absque Praeceptoris Inspectoris consensu: neque hic aut Oecono-

---

[1] Sturm. Clas. ep. III. (I. L. I. 148): „Paedagogus, quin cubicula omnium circumeat, intusque eadem probet, hebdomadam nullam praetermittito".

mus absque Provisorum seu Praefectorum permissu aedificato [1]).

[10] Et Oeconomus et Praeceptores ignis rationem habento maximam, ne ipsorum culpa incuriave incendium exoriatur.

[11] Damnum, quod quisque dederit, ut praestet, vidento.

Caput IV.

De officiis alumnorum seu convictorum Oeconomiae [2].

[1] Qui communium mensarum frui volunt beneficio adolescentes, ii postquam ex praescripto legum Gymnasii nostri nomina sua Rectori dederint, eadem apud Provisores quoque seu Oeconomiae Praefectos profitebuntur, utque in catalogum alumnorum referantur, orabunt: quo impetrato statuta sese Gymnasii universa, et sanctiones Oeconomiae religiose observaturos esse pollicebuntur.

[2] Alummi, qui hoc beneficio fruuntur, universi Oeconomo singulis septimanis precium pro victu persolvunto: aut quibus ita expedierit, aliquot mensium pecuniam Oeconomo praenumeranto [3].

[3] Dum locum inter alumnos aut in museis domus oeconomicae habere et sibi servari volunt, etiam absentes pro cibariis atque habitatione solvunto, aut cum Oeconomo et Provisoribus transigunto [4].

[4] Omnes tum provisoribus communium mensarum, tum et Praeceptoribus Inspectoribus morem gerunto, debitamque ipsis reverentiam et honorem, semper et ubique

[1] Por. Leges ac inst. 1600. Cap. XI. § 13.

[2] W tym rozdziale powtarza się szereg przepisów z Leges ac inst. z r. 1600, nadto są tu przepisy odrębne, nie tak jednak szczegółowe, jak np. przepisy, zawarte w ustawach szkół elekt. sas. (V. I. 287—291), p. t. Statuta, które reglamentują każdy najdrobniejszy krok wychowanków takiego konwiktu.

[3] Sturm. Clas. ep. III. (I. L. I. 146). Leg. Col. 4.

[4] Sturm. Clas. ep. III. (I. L. I. 147): „Dum locum in Collegio habere et cubiculum sibi servari volunt, etiam absentes pro cibariis solvunto, aut cum Paedagogo transigunto".

exhibento, eosque nec verbis, nec factis, neque ulla alia ratione offendunto: Monitionibus et reprehensionibus illorum modeste auscultanto, non ogganniunto. Qui non obtemperat, impatiens poenis, non audiens dicto, a Praeceptoribus aut Provisoribus castigator, mulctator, punitor [1].

[5] Templum et scholas numquam negligunto: quinimo quotiescunque leges Gymnasii adesse jubent coetum scholasticum, illi, qui Oeconomiam inhabitant, verecunde templum et scholas adeunto: inde pari modestia, cum tempus est, in suam stationem revertuntor.

[6] Quae leges nostrae de communibus perscriptae discipulorum officiis, tum quoad pietatem ac disciplinam morumque elegantiam et honestatem, tum quoad doctrinam et bonarum literarum studia, in templo, in scholis, domi item et in plateis, atque in publico erga aequales, erga superiores omnes, Parentes, Praeceptores, Ministros Ecclesiae, Magistratus, Deum denique ipsum, ab universis et singulis fieri praecipiunt, ea omnia ad se quoque, et quidem vel imprimis, pertinere statuunto: ideoque in omnibus legum illarum mandatis parere, et ad earum normam omnes suas actiones conformare omni animorum contentione studento.

[7] Praeterea discipulorum Oeconomiae inquilinorum nemo extra domicilium Oeconomiae egreditor, nemo stato, nemo emaneto, nemo alibi, quam in eodem domicilio, absque Praeceptoris Inspectoris consensu pernoctato, in suo quisque cubili cubato [2].

[8] Universi per famulum communem hora quarta aestivo, hora quinta hyberno semestri e somno excitati, surgunto: simulac cubitu surrexerint, stragula ipsimet con-

---

[1] Sturm. Clas. ep. III. (I. L. 146): „Qui moderatori non obtemperat, impatiens poenae, non audiens dicto, a praefectis castigator, mulctator, punitor" — Elekt. sas. (V. I. 287).

[2] Sturm. Clas. ep. III. (I. L. I. 147): „Extra domicilium collegii nemo egreditor, nemo stato, nemo emaneto, nemo alibi, quam in eodem domicilio absque moderatoris consensu pernoctato..." — Elekt. sas. (V. I. 291).

volvunto, sternunto, strata per diem retinento [1]: studiorum suorum labores a pia et religiosa veri Dei invocatione ac Bibliorum lectione ordiuntor [2]: ad horam nonam cubitum quisque ito: secus absque causa necessaria et probabili nemo facito.

[9] Condiscipulos et contubernales tempestive studiis incumbentes aut dormientes, non voce, non ambulatione, non strepitu impediunto [3].

[10] Ad prandium et coenam omnes tempestive, nempe horis undecima et sexta, lotis manibus conveniunto: coenaculum ingressi, suum quisque locum a Provisore vel Praeceptore Inspectore assignatum, modeste occupanto: donec cibus apponatur, cum silentio expectanto: strepitus, clamores, turbas ne excitanto [4].

[11] Cibo apposito omnes assurgunto, et animis quidem universi erecto stantes corpore, sed et voce ac ore unusquispiam ex coetu convictorum, cui id muneris ab Inspectore impositum fuerit, in medio stans conclavi, vultu ac gestu composito, formulam benedictionis mensae, cum oratione Dominica, clara et perspicua voce, ut ab omnibus possit exaudiri, latine recitato [5].

[12] Similiter pransi vel coenati faciunto, Deoque pro acceptis alimentis devoti gratias agunto, eodem illo, qui ante sumptum cibum divinam benedictionem petivit, usitatam gratiarum actionis formulam praeeunte [6].

[1] Zob. Leges ac in. 1600. C. XI. § 2. — Elekt. sas. (V. I. 288).

[2] Elekt. sas. (V. I. 287).

[3] Zob. Leg. ac in. 1600. C. XI. § 2. — Frankf. (V. I. 639). — Elekt. sas. (V. I. 288).

[4] Gand. (I. L. III. 696).

[5] Gand. (I. L. III. 696): „Semper autem apposito cibo assurgant omnes, et animis quidem universi erecto stantes corpore, sed et voce ac ore unus quispiam, cui id muneris in singulas septimanas delatum sit, vel quem ordo proxime tangit, in medio stans triclinio, assistentibus ipsi de singulis mensis singulis precatoribus, vultu ac gestu composito, ipsum orantium consensum modeste significantibus, preces ad hunc modum (podany tekst modlitwy) clara et perspicua voce, ut ab omnibus exaudiri possit, dicat...“ — Elekt. sas. (V. I. 289).

[6] Gand. (I. L. III. 696): „Similiter remotis iam mensis, cum cibo ac potu pasti et saturati omnes, inde discessuri rursum sunt, unus omnium

[13] Exculentis mediocriter et munde apparatis contenti sunto, iisque frugaliter vescuntor [1]: lautitias vel cupedias ne expetunto, panem ne decrustanto, non plus, quam requirit natura, sumunto: voracem illam, aut lupinam rapacitatem vescendi et quaevis deglutiendi, detestantor.

[14] De appositio nihil in musea domumve deportanto, nemini absenti, inscio Praeceptore Inspectore et Oeconomo, quicquam mittunto [2]: in fraudem Oeconomi nihil audento: mensalia, quoad fieri poterit, integra et munda conservanto: orbes ne conscindunto, neve terebranto vel perforanto, non concutiunto, damnum datum praestanto [3].

[15] Si quae non probe sint apparata aut recte percocta: si quid in potu aliisque rebus desideretur, ad Provisorem aut Praeceptorem Inspectorem modeste deferunto, non foris traducunto: cum Oeconomo ea propter non expostulanto aut iurgantor, nec famulis exprobranto.

[16] Anagnosten seu lectorem Biblia sacra vel historias utiles praelegentem attente audiunto, inter precandum vel legendum ne confabulantor.

]17] A coena quotidie unam vel alteram motelam decantando vocem exercento, animos recreanto, reficiunto, exhilaranto: inde mox in sua musea singuli, et ad Musas librosque sese modeste recipiunto.

[18] Serotinis precibus, quibus Deum quisque ante somnum invocet, placet, laudet, omnes intersunto: abesse nemini impune esto.

[19] Exterorum nemo iniussu Praeceptoris Inspectoris in Oeconomia dormito [4]: nemo insalutato Oeconomo ad prandium coenamve adducitor [5].

---

loco surgens, reliquis astantibus gratias Deo debitas in hanc recitet formam (podany tekst modlitwy).

[1] Elekt. sas. (V. I. 289).

[2] Elekt. sas. (V. I. 289).

[3] Elekt. sas. (V. I. 289).

[4] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 148): „Exterorum nemo iniussu paedagogi, in collegio aut dormito aut edito".

[5] Elekt. sas. (V. I. 291).

[20] Qui vel studiosum vel patrem, fratrem, propinquumve alium vel popularem suum ad mensam communem, si locus esse poterit, adducendum putaverit, cum Oeconomo transigito [1].

[21] Inter se placide et in contubernio suo quiete, absque tumultuatione et munde versantor: neminem in musea, qui contubernalis non sit, sine causa admittunto, coitiones et consessus per cubicula vitanto, non ludos aut commessatiunculas instituunto [2].

[21] Cachinnos, rixas, convitia, probraque omnia, sermones scurriles, impudentiam, obscoenitatem omnem fugiunto ac detestantor [3].

[23] Oeconomo infesti ne sunto: alios ad invidendum ipsi ne instiganto, sed parentis loco ipsum habento, amanto, colunto, observanto, reverentor [4]: humanitate potius et affabilitate devinctum tenento, ut in alendo largior sit et alacrior, officiis invitanto: in ipsum Oeconomum, in uxorem, eius liberos, ancillas, famulos, imperium ac licentiam sibi non arroganto: ne familiam quidem illius, si forte quid deliquerit, convitiis petunto, verberibusve pulsanto: sed vel Oeconomo ipsi, uxorive ejus, vel Praeceptori Inspectori, vel denique Provisori modeste significanto: pacifice cum omnibus vivunto et conversantor [5].

[24] Nemo ante cibi sumendi tempora in convictorium, nec ullis alliis temporibus in cellas, culinam, aliaque loca Oeconomiae, in quibus nihil fuerit, quod necessario agat, sese ingerat, et ea curiose et vagabunde perreptat, neu praeposito cibis praebendis familiaeve ipsius uspiam molestus sit.

---

[1] Eelekt. sas. (V. I. 291).

[2] Elekt. sas. (V. I. 288).

[3] Elekt. sas. (V. I. 287 i 291). — Frankf. (V. I. 639).

[4] Aldorf. (I. L. II. 256): Alumni caeterique patrisfamilias convictores, oeconomum parentis loco habento, amanto, colunto, observanto, reverentor".

[5] Aldorf. (I. L. II. 256): 9. 7. 6. 8.

[25] Author discordiae, ni desinat, ex convictu Oeconomico excluditor [1].

[26] Arma, gladios, pugiones alumnorum nemo gestato [2].

[27] Qui vim alteri armis fecerit, ex Oeconomia ejicitor: qui sine armis idem facit, pro noxa luito [3].

[28] Musea et cubicula singulis septimanis ter verrunto: sordes ad sterquilinium asportanto: omnia bene collocata in illis sunto [4].

[29] Calceos, tibicilia aut alias vestes in museis ne exuunto aut relinquunto, sed in cubicula secum ferunto.

[30] Ne humore et sordibus pavimentum et aër corrumpatur, situlam, in quam aqua distillet, lavantes supponunto.

[31] Ne spurcities de fenestris ulla effundatur, sive in plateam sive in aream domicilii Oeconomici [5], ne quid rumpatur, polluatur pingendo, fodiendo, scalpendo: denique alia ne quacumque ratione aut via deformetur aut foedetur: ne damnum fenestris, fornacibus aliisve rebus inferatur, studiose singuli cavento: quin potius sarta tecta omnia conservanto [6].

[32] Sine laterna nemo candelam ex contubernio efferto: ne incendium ipsorum culpa damnum afferat, ignem universi et singuli diligentissime custodiunto: ad candelas in lectis desidentes lucubrare et studiis vacare vel legere aut commentari quid, non praesumunto.

[33] Museorum, itemque cubiculorum ianuae, Provisori, Prae-

---

[1] Sturm. Clas. ep. III. (I. L. I. 148): „17. Rixae, convitia, probraque omnia a congressionibus absunto, qui secus facit, in hunc moderator bono modo animadvertito ...“ „18. Author discordiae, ni desinat, e collegio et scholis excluditor“.

[2] Elekt. sas. (V. I. 291). — Sturm. Clas. ep. III. (I. L. I. 148): „Arma gladios pugiones non gestato, qui cum armis advenerit, ea ille moderatori custodienda committito“.

[3] Sturm. Clas. ep. III. (I. L. I. 148): „Qui vim alteri armis fecerit, e collegio eiicitor, qui sine armis idem facit, pro noxa luito“.

[4] Sturm. Clas. ep. III. (I. L. 148): „... cubiculum verrito, sordes ad sterquilinium portato, omnia bene collocata in his sunto“.

[5] Elekt. sas. (V. I. 289).

[6] Elekt. sas. (V. I. 289).

ceptori Inspectori, Ephoro denique Oeconomico, simulac pulsaverint, apertae sint, quisque facito [1].

[34] Ephori inquilinos assidue observanto, quid ab illis rerum geratur, quomodo vivatur, notanto: si quid in leges deliquerint, humaniter et fraterne admonento: obstinatos et nolentes obtemperare, Praeceptori Inspectori indicanto: quinimo nomina singulorum et peccata circa horam tertiam diei Sabbathi in papyro descripta eidem tradunto.

[35] Et his legibus omnes Oeconomiae Scholasticae inquilini discipuli obtemperanto: qui secus faxint, Praeceptores Inspectores pro noxa, ratione bona vindicanto [2].

[36] Pauperes ad hoc, quibus hujus Reip. ac Dominorum Patronorum beneficio et liberalitate in hac domo alimenta gratis studiorum gratia dantur [3], quae de Paedagogorum et Symphoniacorum officiis rogatae sunt leges, eas sibi quoque plerasque omnes latas esse sciant: atque adeo ita sese gerant, ut pietate et modestia, quae vel maxime commendat adolescentiam, atque industria et in literarum studiis sollertia, facile laudem inveniant et amicos parent, quorum ope ac testimonio adiuti deinceps continuandorum studiorum gratia, et ad capessendos uberiores ingeniorum cultus in Academiam aliquam suo tempore ablegentur.

[37] Pauperum unus in singulas hebdomadas, si necessarium videbitur, famulum Oeconomi in sternendis adornandisque et tollendis mensis communibus adiuvato.

Caput V.

De famulorum Oeconomiae officiis [4].

[1] Famulus communis Oeconomiae, Oeconomo in omnibus, quae ipse mandarit, dicto audiens esto, et fideliter universa ac singula exequitor.

---

[1] Zob. Leges ac. in. 1600: C. XI. § 15.

[2] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 149): zakończenie: „... qui secus faxint, paedagogus pro noxa ratione bona vindicato".

[3] Sturm. Cl. ep. III. (I. L. I. 149): początek: „Quibus Reipub. beneficio alimenta studiorum causa dantur"... itd.

[4] Elekt. sas. (V. I. 292) też osobny rozdział: „Vom Ambt derer Famulorum".

[2] Absque Oeconomi iussu aut permissu extra domicilium Oeconomiae nunquam egreditor, neve alibi, quam in eodem domicilio pernoctato: tempestive surgito: tempestive cubitum ito: inquilinos aestate hora quarta, hyeme hora quinta e somno excitato.

[3] Tempestive mensas sternito, adornato, instruito, sumpto cibo easdem tollito.

[4] Convictorium cum hora prandii aut coenae imminet, tum demum reserato.

[5] Cibos caute ex culina in convictorium deportato, mensisque imponito.

[6] Janua anterior domus Oeconomicae, itemque posticum sub prandiis aut coenis praesertim, ut ne pateant, etiam atque etiam provideto.

[7] Aream Oeconomiae et pavimentum, tum in convictorio ipso tum in vestibulo ejusdem, quotiescunque necessarium est, diligenter purgato: munda ea ut sint nullis sordibus inquinata, sua cura efficito.

[8] Aranearum telas, quoties opus est, fenestris ac parietibus Convictorii, ac totius aedificii oeconomici caute dejicito, pulveres abstergito: mensae, scamna in convictorio tersa, puraque sint, videto.

[9] Fornacem convictorii semestri hyberno, custodite ac justo tempore calefacito: ignis diligentem curam habeto.

[10] Latrinarum sedes purae ut sint, provideto: si quem foedasse cognoverit, mox denunciato.

[11] In omnibus denique officii sui partibus fidem curamque adhibeto se dignam.

GYMNASII ET OECONOMIAE SCHOLASTICAE THORUNIENSIS INSTITUTUM ET SCOPUS[1].

Omnibus omnium Ordinum, Religiosae Pietatis Studiosis, et pio amplificandae Dei Opt. Max. gloriae zelo flagrantibus D. Dnn. Patronis ac Moecenatibus nostris, debita observantia obsequioque perpetuo colendis salutem in Christo Jesu Domino et Servatore nostro unico, ac vitae cum praesentis tum futurae felicitatem ex animo precamur.

Quanti tam Ecclesiae Dei, quam Politiae Christianae intersit, juventutem rectitudine ac dexteritate quadam liberalis educationis ad culturam Pietatis et virtutis, morumque elegantiam ac honestatem a teneris, quod aiunt, unguiculis institui atque assuefieri: id vero nemini difficile est intelligere, quicunque rem ipsam penitius introspicere, et horum temporum conditionem statumque[2] paulo accuratius pensitare et rimari voluerit.

[1] B. m. i r. (Drukowane prawdopodobnie w pierwszych latach w. XVII., może już w r. 1601).

[2] Podkreślanie, że chwila wymaga zwrócenia szczególniejszej uwagi na wychowanie i szkoły, pojawia się stale w ówczesnych wynurzeniach Henryka Strobanda lub Schobera i innych profesorów gimnazjum toruńskiego. Np. w „Orationes X...“ z r. 1594 w mowie Schobera (V): „De caussis atque operis novae curiae...“ czytamy na początku: „Oramus... atque obsecramus (Deum), ut in posterum etiam a nobis stare, pro nobis pugnare et vigilare, et quaecunque supra caput videntur esse pericula, quae certe multa et magna sunt, ea a nostris fortunis, tectis, cervicibus avertere atque arcere paterna bonitate dignetur neque permittat, ut impiarum opinionum semina et corruptelae purioris doctrinae ad extinguendam

Huiusce modi autem piam, honestam ac liberalem pueritiae atque adolescentiae educationem Scholarum potissimum bene recteque constitutarum quasi gremio contineri, earundemque beneficio atque adminiculo vel inprimis provehi ac promoveri, tam est certum, quam quod certissimum.

Ac proinde recte et pie facit amplissimus prudentissimusque huius Urbis Magistratus, qui inter coeteras, satis illas quidem graves, gubernationis publicae munerisque sui curas et molestias, id unice operam dat, ut coetui hac in Urbe docentium ac discentium non de necessariis duntaxat atque idoneis aedificiis et habitationibus accomodetur [1], verum etiam,

---

lucem Evangelii, velut ex inferis revocentur", i dalej: „Laboremus igitur pro virili omnes, ut Mons et Collis Domini floreat, et fructus uberes atque salutares afferat: conjungamus preces nostras: tradamus mutuas operas, et modis omnibus, Christo duce et auspice [stała dewiza Strobanda] efficere conemur, ut puritatem verbi divini retinere et illibatam inviolatamque ad posteros nostros transmittere possimus" (Str. G 3 b). Miał Schober na myśli zapewne chmury wiszące nad reformacją w Polsce a co do Torunia, grożące mu założenie kolegjum i szkoły jezuickiej w mieście.

[1] Gruntownej przebudowy budynków poklasztornych dla celów szkolnych dokonano, staraniem Strobanda, w r. 1594. (Pierwsza przebudowa datuje się z r. 1564/5). Przepisuję tutaj opis budynku gimnazjum z tych czasów za tzw. rękopisem baumgartowskim (drukowanym w Zerneckego: „Thornische Chronica..." 2 wyd. Berlin 1727. Str. 208): „Ipsum Gymnasium habet aream, per quam intratur per ianuam orientem versus, supra quam affixa est tabula ovalis nigra, palmis circumdata, cui auratis inscriptum est literis: Pietati atque eruditioni Sacrum. Interius videtur atrium longum, initio quidem paulo angustius, circa medium vero satis amplum, in cuius aedificii frontispicio versus orientem exstant verba Psalmi 34: Inquirentes Dominum non destituentur omni bono: Venite filii, audite me, timorem Domini docebo vos. In frontispicio vero aedificii meridiem versus haec leguntur: Hi in curribus et hi in equis: nos autem nominis Dei recordabimur. Psalm 20. Auditoria habet ad erudiendam iuventutem scholasticam satis elegantia, omnia sunt fornicato opere exstructa, excepto auditorio sic dicto Supremae, tum et Tertiae et Quartae classis. Per atrium itur recta ad Auditorium Maximum, quod est conclave amplum et elegantissimum, fornicem habens singulari structam industria, quae unica tantum in medio stanti lapideae incumbit columnae, ad quam totum concamerationis collimat opus. Fenestras habet duas altas atque largas, in quarum media elegans collocata est Cathedra (Exedra) ad parietes circum circa altiora exstructa sunt subsellia, quae duobus ascenduntur gradibus: in medio sunt scamna minora. Hic locus publicis iisque solennibus dicatus est actibus,

et quidem multo magis, ut pia et liberalis educandae informandeque tenerae aetatis ratio modusque hoc in Gymnasio ineatur constituaturque.

Quoniam vero haud insolens est, vel potius frequenter contingit, ut mediocriter multa bonae etiam frugis ac spei prope certae atque exploratae ingenia neglecta prorsus intereant et quasi in herba et lacte enecentur, non civium tantummodo atque indigenarum, sed exterorum quoque ac peregrinorum, dum favore et patrocinio bonorum virorum, ac ne-

---

quo tempore omnes parietes peristramatis et effigiebus virorum in quovis statu et facultate illustrissimorum atque doctissimorum venuste et ad vivum quoad fieri potuerat, depictis, tum vero praedicta subsellia altiora, panno rubro atque culcitris pulcherrime exornantur: ad dexteram ianua relicto spatio, Choro musico destinato, egrediendo hocce Aud. Max. ad manum sinistram itur ad habitationem Dni Rectoris Gymn. quae est certe commodissima, plurimasque tam superius quam inferius habens mansiones et hypocausta, aream peculiarem cum puteo usibus domesticis inservientem, tum vero inter eius domicilium atriumque Gymnasii hortulum cultissimum: ad manum dextram auditorii memorati ascenditur in aream mediocrem (sic enim atrium praedictum ab utroque latere duas habet areas aequales) ubi diversis temporibus varii status, conditionis atque sexus homines, necessitate ita poscente, sepulti iacent. Ex hac area per angustiorem (Creutzgang) ad manum dextram per duos vel tres gradus in conclave concameratum insigne et ob signa antiquitatis suae notabile, ubi quondam iudicia et consilia consistorialia, nunc vero congressus Directorum e nob. Magistratu cum Rev. Ministerio Aug. Conf. habentur. Ex atrio Gym. haud procul ianua eius ascenditur per gradus in contignationem eius superiorem, quae longam habet ambulationem usque ad ingressum Chori Ecclesiae supra memoratae Marianae et adhuc alia superatis gradibus ad manum dextram paulo breviorem ambulationem ab utroque earum latere circum circa quam plurima sunt hypocausta, mansiones et cellae tam Docentibus in Gymnasio quam et alumnis eiusdem inservientes, ad finem longae illius ambulationis ascenditur per tres vel quattuor gradus in certum non adeo longum, sed tanto latius conclave lucidum pulcherrima fornice concameratum, quod antiqua appellatur Bibliotheca, ideo procul dubio, quia Patres Franciscani olim ibidem rem suam habebant literariam. Ex hoc conclavi egrediendo ad dextram manum descenditur iterum per aliquot gradus in Bibliothecam hodiernam". Poczem następuje opis tejże bibljoteki, znanej zresztą z (niedrukowanego dotąd) opisu samego Strobanda: „Christo Duce et auspice. Descriptio Bibliothecae Scholae Thorunensis Anno Domini 1594 (Bibl. gimn. w Książnicy miej. im. Kopernika. Sygn. R. fol. 7). Budynek gimnazjum opisany też we Frisiusa: De scholis (Zernecke j. w. Str. 206).

cessario ad corporis sustentationem victu et amictu miseri destituuntur: Iccirco ne hac quidem in parte piarum et salutarium curarum quicquam in sese desiderari voluit Magistratus noster adeoque communi consilio et consentientibus suffragiis decrevit, ut idoneorum interventu mediorum publicum et commune demicilium, quanta maxima fieri posset celeritate, excitaretur, in quo adolescentes exiguo sane sumtu non incommode viverent alerenturque, idque maxime, ut inopiae atque indigentiae exterorum hoc instituto aliquantum subveniretur [1].

Hoc ergo vere pium sanctumque Magistratus nostri institutum siquidem ad illustrandam primum amplificandamque Dei Opt. Max. gloriam, dein ad utilitatem et emolumentum Ecclesiae Christi ac Reipub. modis omnibus provehendum potissimum est directum; ut jam nihil dicamus, quod id singulare sit ornamentum, imo et columna ac firmamentum bene recteque constituti Ludi literarii: proinde primum et ante omnia gratias, quantas animis nostris concipere possumus maximas, et agimus et habemus Deo ter maximo, bonorum omnium fonti perenni et largitori munificentissimo, quod Ipse pro sua ineffabili bonitate ac misericordia exulceratissimis hisce mundi fatiscentis temporibus Ecclesiam suam coetumque piorum, et in his juventutem quoque benigne ac clementer respicit, et plus quam paterno affectu atque amore curaque complectitur, nostroque adeo Magistratui robur addit et constantiam in opere laudabiliter inchoato strenue magnoque animo deinceps continuando, et pro virili perficiundo; quodque salutaribus consiliis atque incoeptis felicem ac fortunatum largitur successum.

Deinde immortales quoque gratias debita cum animi observantia agimus et habemus amplissimo prudentissimoque Magistratui nostro pro vere paterna solicitudine et insigni munificentia erga pauperes pietatis ac bonarum literarum artiumque studiosos cultores, quarum quidem Virtutum documenta in hoc sancto opere atque instituto extant ut certa, ita profecto maxima.

Neque vero silentio et sicco, quod dicitur, pede a nobis praetereunda, debitis quin potius celebranda praeconiis est li-

[1] Por. podobnie brzmiący ustęp we wstępie do Leges Oec. z r. 1601.

beralitas reliquorum quoque Benefactorum et Moecenatum nostrorum, tam in, quam extra Urbem hanc viventium, qui et ipsi, recens hoc Institutum promovendi cupiditate ac desiderio tantum non incensi, luculenta hactenus minimeque contemnenda suae benignitatis et beneficentiae specimina ediderunt.

Quando autem plane certum minimeque obscurum est, quod praeclarus hic conatus piumque propositum, tam in exaedificando Oeconomiae Scholasticae domicilio, amplo illo satis usibusque bene capaci, quod quidem Dei beneficio, cui laus sit et gloria, absolutum iam est [1], quam in iis rebus, sine quibus aegre vel potius nullo modo vivitur, studiosae juventuti in dies singulos subministrandis, absque impensis bene magnis et nervis rerum agendarum pecuniis, sustineri aut promoveri nequaquam potest, proinde nos dictae Oeconomiae alumni et convictores, tum indigenae, tum exteri, omnes omnino Christianae religioni addictos Rerumpublicar. gubernatores necnon et caeteros sincerae studiosos pietatis homines, cuiuscumque conditionis fuerint, quibus videlicet de locuplete divitiarum suarum penu opes facultatesque affluenter largitus est Altissimus, universos et singulos officiose ac reverenter oratos volumus, ut sancti huius Instituti Deoque cumprimis grati acceptique operis benigni et benevoli promotores atque Patroni esse non graventur, adeoque fontes suae liberalitatis et munificentiae aperiant, maxime, cum, quicquid huius fit ac suscipitur, ut dictum ante est, id omne in laudem et gloriam Dei viventis; in amplificationem et propagationem verae Ecclesiae Christi; in utilitatem denique Rerumpublicar. tum in his, tum aliis etiam in regionibus ac provinciis, fiat ac suscipiatur.

Quid, quod non Benefactores tantum ipsi, sed et liberi posterique ipsorum, illi quidem ex praesentissima Dei, omnium beneficiorum remuneratoris longe liberalissimi, benedictione, rerumque suarum accessione et incremento, hi vero ex pia liberalique junioris aetatis informatione atque educatione, liberalitatis huius et patrocinii fructus non ita multo post percepturi sunt quam uberrimos?

Quo nomine nos vicissim obligatos ac devinctos ingenue

[1] Ukończono budowę ekonomji (zob. not. przy Leges Oec.) w r. 1598.

et palam confitemur, quinimo sancte promittimus, ardentibus nos ad Deum gemitibus pro salute et incolumitate omnium fautorum et patronorum nostrorum assidue vota facturos, eundemque suppliciter ac demisse deprecari et obsecrare nunquam desituros, ut aureo illos suae benedictionis imbre, tam singulos, quam universos, rigare ac ditare, et felicitatem huius futurique seculi benigne impertiri velit: Quod quidem Deum, quae certitudo est ac veritas promissionum eius, clementer et cumulate facturum, dubium nobis non est.

Sed et pollicemur, nos sempiternam horum beneficiorum et erga nos liberalitatis memoriam constanter perpetuoque conservaturos: Quinetiam, Deo bene favente, omnibus industriae ingeniique nervis contendentes in hoc elaborabimus, ut hoc tanto Patronorum nostrorum bene de nobis merendi studio ac liberalitate eximia excitati, commodissimae hujus studia nostra provehendi occasionis summam rationem ducamus, et bonae aetatis annos sic collocemus, ut temporis progressu nostram vicissim pro maximis officiis atque promeritis gratitudinem cum privatim tum publice bonis omnibus probemus, reque adeo ipsa testatam faciamus.

Hoc vero tempore operae precium nos facturos duximus, si, plenioris informationis ergo, rudem quandam tum Oeconomiae Scholasticae, tum Gymnasii nostri Constitutionis delineationem hoc loco paucis subjungentes velut in tabella proponeremus, bona spe freti, hoc, quicquid est, DDnn. Patronis cognitu non ingratum futurum: Quos divinae protectioni et tutelae pro eo ac debemus universos ac singulos unice commendamus.

Vestri omnium et singulorum Observantissimi

Alumni et Convictores

Oeconomiae Scholasticae Thoruniensis.

Oeconomiae Scholasticae compendiaria et simplex delineatio.

1. Quae ratio sit Disciplinae, Victus, Habitationum in Oeconomia, id omne certis quibusdam ac peculiaribus descriptum comprehensumque est Legibus et Sanctionibus, quae post

tertium quemque Mensem in domicilio Oeconomiae publice praeleguntur [1].

2. Causa huius inter caeteras Instituti haec est, ut studiosi literatae pietatis adolescentes modico sumptu atque impensa victum locumque habitandi habere possint [1]: absque quo si sit, magnae non raro difficultates atque studiorum remorae discentibus obiiciuntur.

3. In hoc primordio, pro ratione redituum Oeconomiae, pauciores aluntur: coeterum illis, Deo bene favente, adauctis, Commensalium quoque adaugebitur numerus [2].

4. Numero Convictorum pleno, mensisque repletis, qui deinceps hocce in Oeconomia frui volet beneficio, nomen suum apud Provisores profitebitur, idque ut in Catalogum Alumnorum referatur, orabit [3]: Uno postea decedente, qui primus nomen dederit, continuo illi succedet.

5. Porro ad hunc coetum admittuntur duntaxat, qui suis hic vivere nequeunt sumtibus quique idoneo vitae ac morum testimonio instructi accedunt, tam extranei, quam indigenae, extranei vero vel inprimis [4].

6. Ante omnes autem recipiuntur caeterisque praeferuntur illi, qui a DDnn. Patronis, quorum extant in hanc Oeconomiam et in Scholam promerita atque beneficia, mittuntur et commendantur [5].

7. Deinde pauperes aliquot Scholastici gratis et absque ullis illorum impensis, quantum quidem ad victum attinet, in hac Oeconomia aluntur, qui operam suam Cantori locant in Choro Musico, atque aliis quibusdam ministeriis Scholae adhibentur.

8. Praeter hos, in Convictoribus numerantur aliquot etiam Collegae Scholae seu Praeceptores, qui ceu assidui Inspecto-

---

[1] Słowa prawie dosłownie przytoczone ze wstępu do „Leges Oeconomiae“ z 1601 r.

[2] Por. L. Oec. cap. I. (§ 2).

[3] Por. L. Oec. cap. IV. (§ 1).

[4] Por. L. Oec. cap. I. (§ 4).

[5] Por. L. Oec. cap. I. (§ 5).

res Observatoresve constituti, sua habent intra Oeconomiae domicilium Musea et habitationes [1].

9. Caterum Eleemosynae et Beneficia, quae Scholae huic atque Oeconomiae conferuntur, ad triplicem destinata sunt usum: Primo quidem ad conservandum et stabiliendum totius Scholae statum: Tum ad domicilii Oeconomiae coaedificationem: Denique ad victum pro studiosis adolescentibus, huius Oeconomiae alumnis comparandum.

10. Postremo ab Oeconomo et Provisoribus universae administrationis rationes quotannis referentur ad eos, quibus id negocii demandarit amplissimus Senatus [2].

Gymnasii Thoruniensium in Borussia constitutio, verborum adumbrata compendio.

Universa juventutis educatio duo potissimum concernit, et ad geminum quasi scopum collimat:

I. Pietatem videlicet, et Morum disciplinam:

II. Doctrinam item liberalium Artium et Linguarum.

Haec utraque adolescentiae traduntur Primum in Paedagogio sive Schola Classica, sed inchoata:

Deinde haec eadem absolvuntur perficiunturque in Academiis.

In Paedagogio tria haec potissimum docentur:

I. Pietas, hoc est, Doctrinae Christianae praecipua capita sive Catechismus; et Morum elegantia atque honestas.

II. Tres Artes Logicae: Grammatica Latina et Graeca; Dialecticae itemque Rhetoricae principia.

III. Linguae, Latina et Graeca, necnon et aliae.

In Academiis, praeter Pietatem et Disciplinam, quae ad morum honestatem assuefactio definitur, praeterque Linguas, quatuor traduntur Facultates, quas vocant, seu Disciplinae superiores, quae sunt, Philosophia, Medicina, Studium Politicum, Theologia.

Porro autem, ne justo diutius in studiis suis et praeter rem ac rationem detineantur juniores: neve cum damno ac

---

[1] Por. L. Oec. cap. I. (§ 6).

[2] Por. L. Oec. cap. I. (§ 16).

detrimento suo maximo celerius, quam par erat, ad altiora contendant: ideo excellenti doctrina praestantes Viri, rerumque agendarum magistra diuturna experientia et longo usu edocti, utilissimum iudicarunt, mediocrium potissimum ingeniorum, ut quae frequentissime omnium et plurima sese offerant, quae neque admodum sunt excellentia, subtilia, acutaque, quorum exiguus sane est numerus, neque tamen stupida et crassa nimis planeque obtusa et agrestia, cuiusmodi quidem ingenia rara non sunt, sed utilius et rectius ad res alias adhibentur.

Eiusmodi ingeniis mediocribus ad curriculum studiorum absolvendum Annus circiter aetatis Vigesimus Primus tanquam terminus quidam praefinitur. Ante enim id tempus et matrimonia et publicae curationes inutiles sunt.

Porro haec aetas Viginti et unius Annorum tripartito dividitur:

I. Primi Sex anni ad educandum et ludendum domi cum puero matri dantur. Experientia enim testis est, quod pueri, si ante eam aetatem in Scholas deducantur, nauseam plaerunque et fastidium concipiant literarum, quasique obstupescant; si serius aliquanto post id tempus, hac ratione et mora prorsus negligantur.

II. Quod si puer, simulac annum sextum egressus est, et ad septimum aetate pervenit, disciplinae tradatur, proxime consequentes anni Decem Paedagogio sive Scholis Classicis tribuuntur: Hic quotannis Examina seu Probationes instituuntur puerorum, et mediocre ingenium ex una in superiorem proximam promovetur Classem, hocque pacto per Decem annorum spacium per omnes Decem Ordines progreditur [1].

Quantum vero ad excellentes naturas et ingenia acria atque alacria attinet, quibus scilicet celeres motus sunt ad intelligendum, quaeque curriculum suum vi quadam congenita ante Decem, quos diximus, annorum decursum conficere possunt, illorum causa si necessarium atque ipsis utile videatur, Progressiones habentur singulis semestribus, ut ingeniis eius-

[1] Por. Leg. ac Inst. z 1600, cap. XIII. § 2—4.

modi hoc modo subveniatur, ne diuturniore per singulas Curias mora negligantur [1].

Ingeniis tardis et stupidis, si omnino parentum voluntas sit, ut in literarum palestra et ludo versentur, iis certum aliquod temporis annorumque spacium ad studiorum curriculum definiri ac praescribi nequit. Quando ergo illorum in studiis profectus suaserit, transferri possunt. Sed longe consultius est, hos tales a parentibus, quive parentum loco sunt, amica et vera Praeceptorum ea de re commonitione accedente, ad alia vitae genera mature traduci [2].

III. Quinque anni postremi eius temporis, quod posuimus, studiis Academicis et superioribus Facultatibus debentur.

Quoniam vero hac tempestate, plena illa omnis generis periculorum et hisce moribus, multae causae incidunt, quamobrem non semper tutum commodumque sit, adolescentes aetate immatura, judicio nondum vel ex aliqua tantum parte confirmato in Academias ablegari, propter laxiorem quibusdam in locis disciplinam, tum etiam propter sumtuum magnitudinem: ideo post Scholarum Classicarum studia hoc in Gymnasio nostro principum Disciplinarum prima elementa justa methodo viaque compendiaria proponuntur, et quidem tantum circiter, quantum ex illis Disciplinis priori biennio in Academiis tradi docerique forte posset [3].

Sic ergo Gymnasium nostrum, media quasi incedens via, Scholas Triviales seu Peadagogia antecellit, pluscula, quam in his fieri consuevit, tractando et explicando, sed ad excellentiam tamen Academiarum non adspirat: neque enim, ut in Scholis Academicis, ita hic plene ac perfecte absoluteque traduntur principes illae Disciplinae, quae illarum studia sunt propria, sed principia duntaxat Facultatum superiorum proponuntur [4].

Caeterum, quae forma sit Constitutionis Gymnasii nostri,

---

[1] Por. Leg. ac Inst. z 1600, cap. § 7.

[2] Por. Leg. ac Inst. cap. V. §

[3] Obszernie o tych sprawach mówi Stroband w: „Descriptio Bibliothecae Scholae Thor." i Schober w: „Oratio V.: De caussis atque operis novae curiae" (Orationes X. Str. 9 3 b — H 3 a).

[4] Por. Leg. ac Inst. z r. 1600, cap. XIII. § 3.

quis docentium in eodem numerus, quae series Classium, quaeque operae singularum, quis sit lectionum ordo, quae quorum autorum praecepta explanentur, quae item ratio modusque, quoad Pietatem et Disciplinam, hic observetur: de his omnibus, quantum necessarium visum est, in Statutis ac Legibus Gymnasii [1] est perscriptum.

Caetera vel praesens, vel postera corriget aetas.

Auspicio Christi etc. [2].

---

[1] Właściwie: Leges ac Instituta Scholae Thoruniensis.

[2] Tasama krótka informacja o gimnazjum i ekonomji wyszła równocześnie w wolnem, ale zgodnem z tekstem łacińskim tłómaczeniu niemieckiem, jako: „Kurzer Bericht von der Schulen und Oeconomia zu Thorn in Preussen“ (również b. m. i r. Por. Wstęp.)

DODATEK.

Lista podręczników szkolnych wymienionych w Ustawach.

UWAGA: Tytuły podręczników podają Ustawy bardzo niedokładnie; nieraz ograniczają się do wskazania autora, kiedyindziej znów zamiast tytułu podają jakby treść książki (np. Ustawy z r. 1568 na str. 9. cytują: „Postilla Philippi", gdy dzieło z tym tytułem ukazało się dopiero — jak to podano niżej — w r. 1594, a wcześniej, bo w r. 1544, wyszły „Annotationes . . . in Evangelia", które istotnie są postyllą, ale bez tego tytułu), a czasem nie podają nawet autora, lecz tylko tytuł podręcznika lub raczej oznaczenie jego rodzaju (wówczas podano podręcznik na domysł np. Peurbach, Weichssner). Stąd przy wielu podręcznikach zachodzi wielka trudność co do wskazania dzieła właściwego, nie mówiąc już o tem, że przy podręcznikach, które miały do r. 1568 czy 1600 po kilka lub kilkanaście wydań, jak przy Lutrze lub Melanchtonie, podanie wydania właściwego jest rzeczą wprost niemożliwą. W kilku wypadkach (oznaczonych gwiazdką) nie udało się nam wogóle znaleźć bliższych danych bibljograficznych; trzeba się było wówczas ograniczyć do powtórzenia niedokładnie podanego tytułu z Ustaw. W jednym wypadku (Sleidanus) podaliśmy wydanie późniejsze dzieła, w innym (Schönborn) obok nieznanej nam bliżej książki podaliśmy inną, innego autora, ale tej samej treści (Spangenberg). Wielka część podręczników znalazła się w toruńskiej bibljotece gimnazjalnej; zapewne były one używane przez profesorów gimnazjum. Zauważyć też należy, że pominęliśmy zupełnie wydania autorów starożytnych, wydań tych bowiem, (nawet jeśliby ograniczyć się tylko do wydań szkolnych) były współcześnie dziesiątki; podobnież nie wzmiankowaliśmy (również niezliczonych) wydań katechizmu Lutra, niemieckich i łacińskich, z wyjątkiem jednego charakterystycznego: grecko-łacińskiego. W klamrach notujemy stronicę Ustaw, gdzie o danym podręczniku jest wzmianka.

Charakterystyczne są owe spisy podręczników poleconych przez Ustawy z r. 1568 i 1600; gdy w ustawie z r. 1568 wybijają się na pierwszy plan dzieła Erazma z Roterdamu, i zwłaszcza Melanchtona, na Ustawach z r. 1600 wyciskają piętno podręczniki Sturmowskie.

Adriani TT. S. Chrysogoni, S. R. E. Praesb. Card. Botoiensis liber de sermone Latino et Latine loquendi modis, quos quidem nunc demum, et meliore, quam hactenus ordine digestos, et a plurimis, quibus scatebant antea, mendis, repurgatos depraehendes..... Basileae MDXLI (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. 8⁰. 21). [9]

(Piotr Artomius) Nomenclator, selectissimas rerum appellationes tribus linguis, latina, germanica, polonica explicatas indicans. In usum Scholarum Borussicarum et Polonicarum.... Anno MDXCI. Torunii Borussorum ex officina typographica Andreae Cotenii mense Augusto. (Do r. 1600 2 wyd.) [103—108]

*M. Blebelius. Quaestiones de sphaera. [110]

Paraphrasis Psalmorum Davidis poetica, multo, quam antehac castigatior; Auctore Georgio Buchanano Scoto, poëtarum nostri seculi facile principe... Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini. MDLXVII. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. L. fm. 8.) [101, 106—107]

Thesaurus linguae latinae sive Forum Romanum, in quo autorum, quorum autoritate Latinus sermo constat, omnium tum verba tum loquendi modi omnes pulcherrime explicantur. Omnia per Caelium secundum Curionem hac nova editione concinnata, cum eiusdem praefatione, in qua et ratio huius editionis et ut commode quis hoc opere uti possit, via et modus indicatur. Froben. Basileae MDLXI. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. fol. 22—24). [9]

Calepinus Ambroży (Ambrogio da Calepio) Cornucopiae A. C. impressum Lingobardiae (?) industria presbyteri Dionysii Berthochi... MDII. (do r. 1568 10 wydań. W. E. P. V. 942). [9]

Dictionarium Ambrosii Calepini, Iterum nunc supra omnes hactenus evulgata accessiones, magno omnis generis vocum auctario locupletatum et recognitum.... Basileae [1558] (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. fol. 34). [9]

* Chytraeus David. Cathechismus (Catechesis) [6, 107—110]

Chytraeus David. Regulae vitae. 1555 (i w nast. latach) [9]

Institutiones absolutissimae in Graecam linguam... Nicolao Clenardo autore... Coloniae excudebat Martinus Gym-

nicus. Anno MDXLIX. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. 8⁰ 59. Na okł. wewn.: „Henricus Strobandus me iure possidet. Anno 1563 Thorunii") [5]

Corderius (Cordier, rektor w Genewie od r. 1564) Colloquia scholastica. 4. ks. (Schmid. V. 2. 24) [106—108]

Educationis puerilis linguae Graecae pars prima pro schola Argentinensi. Fabellae quaedam Aesopi Graecae ad puerilem educationem in Gymnasio Argentoratensi selectae. Argentorati apud Haeredes Vendelini Richelii. Również: pars altera. Wyd. przed r. 1554. (Autor: Golius.- Schmid II. 2. 343) [106—107]

* Elementale latino germanicum. [104]

Typographus Lectori, Adagiorum Chiliades Des. Erasmi Roterodami. Toties renasci spero aequis lectoribus esse gratissimum, quando semper redeunt tum auctiores, tum emendatiores... Basileae Ex officina Frobeniana. An. MDXXXVI (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. D. fol. 26) [9]

Argutissima quaeque Apophtegmata ex Erasmi Roterodami opere selecta, inque communes locos redacta, in commodum iuventutis, praesertim Goslarianae. Per Antonium Corvinum. MDXXXIIII. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. D. 8⁰ 147) [9]

De recta latini pronunciatione, Des. Erasmi Roterodami Dialogus. Eiusdem Dialogus, cui titulus Ciceronianus, sive De Optimo genere dicendi. Froben. Basileae MDLVIII. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. 8⁰ 60) [9]

Erasmus Roterodamus. De conscribendis epistolis. 1522. [9]

Erasmus Roterodamus. De duplici rerum ac verborum copia. 1512. [8]

Erasmus Roterodamus. Disticha moralia Catonis. 1513. [4, 105—106]

Des. Erasmi Rot. Epistolae familiares propter singularem elegantiam et argumenti materiam Scholis et Adolescentum studiis captuique accomodatae, ex omnibus, quas reliquit, literis summo doctissimorum iudicio segregatae. Basileae apud Barptholomaeum Westhemerum Anno MDXXXVIII. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. D. 8⁰ 32). [9]

Erasmus Roterodamus. Familiarium colloquiorum opus multis nominibus utilissimum. 1524. [4—5]

Erasmus Roterodamus. Isocrates ad Demonicum (wyd. E. z R.) 1513. [5]

Erasmus Roterodamus. Libellus de civilitate morum puerilium. 1529. [4]

Parabolae sive similia Des. Erasmi Roterodami, cum vocabulorum aliquot non ita vulgarium explicatione. Basileae in officina Frobeniana Anno MDXXXIIII. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. B. 8⁰ 157). [9]

Henricus Faber. Compendiolum Musicae pro incipientibus, conscriptum ad nunc denuo, cum additione alterius compendioli recognitum. Brunsvigae 1548. [4]

H. F. Ad. musicam practicam introductio, non modo praecepta, sed exempla quoque, ad usum puerorum accomodata, quam brevissime continens. Norimbergae. 1550. (A. D. B. VI. 491). [6]

* Frisius. Arithmetica. [110]

Chronologia: Hoc est Omnium Temporum et Annorum ab initio mundi usque ad annum a nato Christo MDLII in prima editione ab autore deducta computatio... autore Johanne Funccio Norimbergense... Witebergae Anno MDLXXVIII (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. E. fol. 98.) [9]

* Eobanus Hessus. De tuenda sanitate liber. [9]

Johannes Honter Coronensis. Rudimentorum Cosmographiae libri duo, quorum prior Astronomiae, posterior Geographiae principia brevissima complectitur. Kraków. Szarfenberger 1530. (W. E. P. XV. 328.) [110]

Grammaticae Hebraeae Linguae nunc primum iustae artis methodo quam accuratissime brevissimeque fieri potuit conformata et in lucem edita, per Franciscum Junium Biturigem. Francofurti, apud Andream Wechelum. MDLXXX. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. 4⁰ 27. Na okładce tylnej: „Ex libris Johan. Glyczneri"). [110]

*Sententiae morales Ciceronis a Langnerio collectae. [4]

Thomae Linacri Britanni, de emendata structura Latini Sermonis libri sex. Index Copiosissimus in eosdem. Secunda editio. Parisiis. Ex Officina Roberti Stephani MDXXXII.

(Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. 4⁰ 26. Na okł. tyt.: „Linacer Joh. Glyczneri") [8].

Κατήχησις Μαρτεινοῦ τοῦ Λουθέρου, ἡ μικρά καλουμένη ἑλληνικολατίνη. Catechesis Martini Lutheri parva, Graecolatina, postremum recognita... Omnia Graecolatina, descripta, exposita et edita studio et opera Michaelis Neandri Soraviensis. Basileae per Joannem Oporinum MDLXVII. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. L. 8⁰ 57).

Annotationes Philippi Melanchthonis in Evangelia quae usitato more diebus dominicis et festis proponuntur. Witebergae apud Joan. Lufft. MDXLIIII (wyd. i w latach nast. — C. R. XIV. 161—2), [9] — znacznie później wyszła:

Postilla Melanthoniana. Hoc est Lectionum Evangelicarum... explicationes... in unum quasi corpus collectae a Christophoro Pezelio... Pars I... Heidelbergae Aqud Josuam Harnisch... Anno MDXCIV (części 2—4 w latach nast. — C. R. XXIV. 18).

Chronicon Carionis latine expositum et auctum multis et veteribus et recentibus Historiis, in narrationibus rerum Graecarum, Germanicarum et Ecclesiasticarum a Philippo Melanthone. Witebergae excusum in officina Haeredum Georgii Raw. Anno MDLVIII (w latach nast. do r. 1566 wyszły części: 2—5 — C. R. XII. 707—710) [9].

[Melanchton] Compendiaria Dialectices Ratio. Lipsiae, apud Melchiorem Lotherum. Anno MDXX. (do r. 1568 ok. 10 wydań — C. R. XX. 709—711) [5].

Compendium Grammaticae pro pueris incipientibus conjugare. Ex Grammatica Philippi Melanchthonis per Doctorem Nic. Medlerum excerptum. Noribergae in officina typogr. Val. Neuberi. 1560 (w formie katechetycznej — C. R. XX. 231) [4].

Grammatices Latinae Elementa, ad pristinam brevitatem pueris accomodatiorem redacta, ut olim sunt conscripta et postea correcta ab autore Philippo Melanthone. Addita est eiusdem Syntaxis, Item de Prosodia et periodis libellus. Lipsiae in officina typographica Nicolai Fabri (b. r.)

Podobnież: Grammatica latina Philippi Melanchthonis, ab autore nuper aucta et recognita. Eiusdem Dialectica. Item

Rhetorica. Hulderichi Hutteni, de ratione componendorum carminum libellus. Haganoae per Johan. Secerum. Anno MDXXVI. Mense Maio. (C. R. XX. 191—243, — wogóle do r. 1568 ok. 40 wydań gramatyki łacińskiej Melanchtona) [5].

Integrae Graecae Grammatices Institutiones a Philippo Melanchthone conscripta, atque pluribus in locis auctae. Haganoae 1520. (Jest to drugie z kolei wydanie, pierwsze pochodzi z r. 1518; do r. 1568 było ok. 30 wyd. — C. R. XX. 5 i n.) [4].

Liber de anima recognitus ab auctore Philippo Melan. Witebergae. Excudebant haeredes Petri Seitzii 1553 (i wydania nast. — C. R. XIII. 2—3) [6, 110].

Nomenclatura rerum, innumeris quam antea nominibus cum locupletior tum castigatior. Item Vocabula Mensurarum, et Rei Nummariae, autore Philippo Melanchthone. Excusum Argentinae in aedibus Jacobi Jucundi. Anno MDXXXVIII. (i wydania dalsze — C. R. XX. 415) [3].

Selectarum Declamationum Philippi Melanthonis, quas conscripsit et partim ipse in Schola Witebergensi recitavit, partim aliis recitandas exhibuit, Tomus primus. Cum gratia et privilegio. Argentorati. Anno MDXLIV. Ex Cratonis Mylii Officina. (Następne tomy w liczbie: 7 pojawiły się w latach następnych do r. 1586 — do r. 1568 wyszło t-ów 4 w różnych oficynach drukarskich — C. R. X. 679—687) [9].

Michael Neander Sorauiensis. Gnomologicum Graecolatinum. Basileae 1564 (Schmid II 2. 405) [9].

Nomenclatura Hadriani (kard. Adriano Castelli), M. Crusii, Petri Vincentii (rektor we Wrocławiu) i in.

Nomenclator (Junii) omnium rerum propria nomina variis linguis explicata indicans. 1537 (Schmid II. 2. 444) [3].

Marcelli Palingenii Stellati Poëtae doctissimi Zodiacus vitae: hoc est, De hominis vita, studio, ac moribus optime instituendis libri X... Lugduni apud Joannem Tornaesium Typogr. Regium 1567. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. D. fm. 12. Na okł. rkp. notatka: „Henricus Stroband possidet. Emptus Hafniae") [9].

Elementa Arithmetices... Autore Georgio Peurbach... A. MDXXXVI. Cum Praefat. Philippi Melanth. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. I. 8⁰ 131) [4, 110].

Polydori Vergilii Urbinatis De Rerum inventoribus libri octo... Omnia nunc demum ab ipso autore perfecte aucta, recognita atque elaborata. Basileae Per Thomam Guarinum 1575. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. D. 8⁰ 31) [9].

* Joannes Posselius. Regulae vitae graecis versibus illustratae [108].

Epitome Commentariorum Dialecticae inventionis Rodolphi Agricolae. Per Bartholomaeum Latomum Arlunensem. Annotatiunculis prius non aeditis, mirum in modum illustrata. Basileae apud Barptholomaeum Westhemerum, et Nicolaum Brylingerum Anno MDXXXVII. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. 8⁰ 119) [9].

Johannis de Sacrobusto libellus de sphaera. Cum praefatione Melanchthonis. 1531 (Raumer I. 326) [9].

Proverbia Salomonis, per Joannem Campensem iuxta Hebraicam veritatem Paraphrasticos latinitate donata... Cracoviae Ex officina Matthiae Scharffenbergi XLVII. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. 8⁰ 131) [105—106].

* Schonbornius. Computus Ecclesiasticus. [110]

Computus Ecclesiasticus in pueriles quaestiones redactus, Manu, Scalis, Rotulis, et Figuris illustratus, omnibus studiosis utilis et necessarius. Autore Joanne Spangenbergio Herdessiano, apud Northusianos verbi Dei ministro. Witebergae apud Georgium Rau. Anno MDXXXIX. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. A. 8⁰ 221) [110].

Joann. Sleidani. De Quatuor summis imperiis libri tres. Lugd. Batavorum. Ex officina Elzeviriana Anno CIↃIↃCXXIV. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. E. fm. 28) [9].

Henricus Stephanus, paryski wydawca wielu autorów klasycznych, między in. i mówców greckich. (Pierer. Univ.-Lex. XVI. 776—7) [110].

Ciceronis Epistolarum libri IV a Johanne Sturmio educationi puerili confecti (epistolae minores) Argentorati 1539. (Schmid II. 2. 334) [4, 106—108].

Poeticum Primum Volumen. Cum lemmatibus Joannis Sturmii.

Sextae Curiae Scholarum Argentinensium. Toruniae. Excudebat Melchior Neringius Anno CIↃIↃXXCIV (podobnie):.. Secundum .... Quintae Curiae .... (podobnie):... Tertium ... Quartae .... (pod.): ... Quartum .... Tertiae ... (pod.): ... Quintum .... Secundae .... (pod.):... Sextum .... Primae ... [107—108].

Laurentii Vallae Elegantiarum libri sex, deque Reciprocatione Sui et Suus multis diversisque Prototypis diligenter collatis, emendati, atque in pristinam illam adeo geminamque faciem haud aestimandis sudoribus iam accuratius restituti. Index copiosus. Moguntiae in aedibus Joannis Schoeffer mense Septembri Anno MDXXIX. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. 8⁰ 45.) [9].

Joannis Ludovici Vivis Valentini, ad veram sapientiam introductio. Libellus doctus et elegans, in gratiam puerorum philocalῶn ab aliis eius opusculis separatus.... Coloniae Agrippinae,... Anno DMLXVI. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. 8⁰ 131.) [4].

Handbüchlin grundtlichs, recht vnnd wolschrybens, der Orthographie vnnd Gramatic, sampt kurtz erzelung jrer anhangenden kräfften der wörter, ouch etlichen compositis. vormals derglychen im truck nie gesehen. Durch den Schrybery erfarnen vnd lang geübten Johansen Nelien Weichssnern, zusamengetragen vnd von nüwem Corrigiert vnd gebessert... Getruckt zu Tübingen von Vlrich Morhart. Anno MDXLI. (Egz. K. m. i. K. sygn. B. g. C. 8⁰ 85.) [103].

Wigandus Joannes. Corpusculum doctrinae sanctae pro ecclesiis et scholis. 1570. [9].

* Wigandus. Postilla. [9].

INDEKS NAZW.

Adrianus (Castelli), kardynał 9, 154, 158.
Aeneas 18.
Altdorf (Aldorf). 21, 22, 29, 30, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 56, 58, 66, 68, 70, 74, 77, 78, 81, 83, 86, 87, 88, 102, 111, 114, 127, 131, 137.
Altenhoff Wilhelm 126.
Ambrosius (św.) 44.
Apollo 126.
Aphtonius 109.
Archias 108.
Aristophanes 9.
Artomius Piotr 154.
Aschersleben XVI.
Augsburg (szkoła) 39, 120.
August, elektor saski XV.
Augustinus (św.) 44.
Aulus Gellius 9.
Bayer (Bavarus) Konrad 127.
Berthochi 154.
Blebelius 110, 154.
Böhm Marcin prof. X.
Bojanowo I.
Brandenburg (szkoła) 2, 3, 8, 14, 15, 17, 40, 58, 59, 71.
Bretschneider Carolus Gottlieb XV.
Breu Maciej, rektor II, 1.
Brohm Rudolf dr. VI.
Brzeg (szkoła) 28, 32, 33, 38, 41, 56, 58, 62, 63, 64, 67, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 100, 101, 102, 114, 122, 127.
Brunświk XV.
Brylingerus Mikołaj 159.
Buchanan 34, 101, 106, 107, 111, 112, 154.
Caelius Curio 154.
Caesar 9.
Calepinus 9, 154.
Campensis Jan 159.
Carion 9, 157.
Cato 4, 105, 106, 155.
Christoff, ks. wirtemberski XVI.
Chytraeus Dawid 2, 6, 9, 54, 107, 108, 109, 110, 154.
Cicero 4, 5, 8, 9, 15, 82, 101, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 156, 159.
Clenardus 5, 154.
Corderius (Cordier) 106, 107, 108, 155.
Corvinus Antoni 155.
Cotenius Andrzej XV, 154.
Crusius M. 158.
Curtze Maksymiljan IV.
Czema Fabjan, wojewoda 127.
Dawid, król 54.
Demonicus 5, 109.
Demostenes 9, 120.
Dido 18, 19.
Elbląg X, 126.
Elektorstwo saskie (szkoła) 22, 25, 30, 35, 36, 38, 40, 41, 49, 86, 90, 93, 94, 100, 102, 120, 122, 127, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139.
Engel 22.
Erazm z Roterdamu 4, 5, 8, 9, 153, 155, 156.
Estreicher II, VIII, X, XII.

Euripides 9.
Ezop (Aesopus) 4, 8, 17, 107, 155.
Faber Henricus 4, 6, 156.
Faber Mikołaj 157.
Frankfurt (szkoła) 34, 36, 38, 56, 58, 66, 68, 76, 78, 82, 91, 92, 94, 135, 137.
Frisius 9, 110, 156.
Frisius (Frise) Kasper XIII, 25, 143.
Frobenius 154, 155, 156.
Funccius 9, 156.
Gandersheim (szkoła) 29, 30, 32, 33, 36, 38, 39, 59, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 85, 87, 88, 113, 123, 127, 135.
Garcaeus Jan junior XV.
Gdańsk IX, X, XIV, (szkoła) 31, 40, 41, 57, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 100.
Genewa 155.
Georgius (fundacja) 126.
Gigas Jan 25, 29, 30, 34, 36, 37, 68, 71, 73, 92.
Gliczner Jan 156, 157.
Goldberg (szkoła) 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 84.
Golius 155.
Grunius Jan XVI.
Guarinus Tomasz 159.
Günther Otto dr. VIII, IX.
Güstrow (szkoła) 56, 59, 62, 63, 64, 66, 68, 71, 72, 74, 76, 82, 91, 102, 122.
Gymnicus Marcin 154.
Hadrianus zob. Adrianus.
Harnisch Jozua 157.
Heidelberg (szkoła) 113, 127.
Herennius 110.
Hessus Eobanus 9, 156.
Hesiodus 2, 8.
Heuer R. V.
Homer 9, 110, 112.
Honterus Johannes Coronensis 110.
Horatius 8, 9.
Hübner Jakób 26.
Huten Hulderyk 158.
Isokrates 5, 9, 109.
Jucundus Jakób 158.
Junius Franc. 110, 156, 158.
Justinus 110.
Jüterbog (Jutreboc.) (szkoła) 22, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 62, 66, 68, 71, 74, 76, 83, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 122, 123.
Karbowiak Antoni V.
Karnall Michał VI.
Kniebs Mikołaj 22.
Kolonja (szkoła) 2, 3.
Krasińskich Bibljoteka X, 126.
Krems (Crems) (szkoła) 33, 58, 59, 61, 63, 64, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 78, 86, 91, 92, 93, 100, 113.
Księstwo saskie (szkoła) 32, 42, 58, 59, 61, 63, 65, 68, 69, 74, 75, 76, 82, 100, 113.
Langner (Langnerius) 4, 156.
Latomus Arlunensis Bartłomiej 159.
Lehnerdt A. III, X, XI, 110, 125, 127, 130.
Leszno I.
Linacer Tomasz 8, 156.
Linde (von der) Barbara 125, 126.
Lipsk 126.
Livius 110.
Lotherus Melchjor 157.
Lucianus 8.
Ludwik VI. elektor 127.
Lufft Jan 157.
Luter XII, 1, 2, 3, 4, 5, 8, 34, 41, 54, 104, 105, 106, 151, 153, 157.
Łukaszewicz Józef VIII.
Magdeburg (szkoła) 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 114.
Mańkowski Alfons ks. XIV.

Marcellus M. 108.
Mathesius Jan 22, 24, 25, 28, 64, 68, 71, 72, 73, 74.
Matthaeus Smalcaldensis Jan XV.
Medler Mikołaj 4, 157.
Melanchthon (Philippus) 4, 5, 6, 9, 110, 153, 157, 158, 159.
Meyer Jakób 22.
Mocarski Zygmunt XIV.
Morhart Ulrych 160.
Musaeus Szymon II, 1.
Mylius Craton 158.
Neander Michał Soraviensis 9, 157, 158.
Nering Melchjor XV, 160.
Neuber Val. 157.
Nicocles 9.
Nicolaus St (fundacja) 126.
Nizolius Maciej 126.
Nordhausen (szkoła) 22, 2[illegible], 24, 25, 33, 34, 100, 113, 120, 123.
Oporinus Jan 157.
Ovidius 9.
Palingenius Marcellus Stellatus 9, 158.
Peurbach 153, 159.
Pezelius Krzystof 157.
Pędzewo (Pensau) 130.
Phocylides 6, 109.
Pindar 110.
Plantinus Krzysztof 154.
Plato 1, 15.
Plautus 8, 119.
Plutarch 9.
Plutarch (Pseudoplutarch) 8, 109.
Polydorus Vergilius Urbinas 9, 159.
Pomorze niem. (szkoła) 2, 3, 24, 58, 94.
Posselius 108, 159.
Praetorius Efraim X.
Praetorius Godszalk XVI.
Prusy (Borussia) (Królewskie) 1, XI, 126.
Publius zob. Cicero.
Pythagoras 6, 109.
Python 126.
Quintilianus 9, 111.
Rau (Raw) Jerzy 157, 159.
Rhode (Rhodus) Jakób II, XV, 1.
Richelius Vendelinus 155.
Rodolphus (Agricola) 9, 159.
Sacrobusto Joannes de 9, 159.
Sallustius 9, 110.
Salomon 105, 106, 159.
Sammet J. S. IV, 125.
Scharffenberg 156, 159.
Schlieff Valentinus IX.
Schmid 127, 155, 158, 159.
Schober Huldaryk XIII, 26, 36, 110, 126, 141, 142, 150.
Schoeffer Jan 160.
Schonbornius 110, 153, 159.
Schubbe (Schubbaeus) Łukasz III, 19.
Secerus Jan 158.
Seitzius Piotr 158.
Sickius M. XV.
Sleidanus Jan 9, 153, 159.
Socrates 16.
Sophocles 9.
Spangenberg Jan Herdessianus 153, 159.
Stephaneum (szkoła w Aschersleben) 32, 33, 38, 39.
Stephanus Henricus 110, 159.
Stephanus Robert 156.
Stralsund (szkoła) 32, 33, 35, 38, 40, 41, 44, 58, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 92, 93, 94, 102, 120.
Strasburg (szkoła) 3, 22, 127, (Argentoratum) 155.
Stroband Henryk I, X, XII, XIII, 125, 130, 141, 142, 143, 150, 155, 158.
Strobandówna (Mochingerowa) Katarzyna 127.
Sturm von Sturmeck Jakób 22.
Sturm Jan I, X, 4, 22, 23, 25, 26, 27, 33, 35, 38, 40, 45, 46, 52, 56, 57, 59, 66, 68, 70, 71, 74, 77, 78, 82,

83, 84, 86, 87, 88, 89, 102, 103, 106, 114, 118, 119, 120, 132, 133, 134, 136, 138, 139, 153, 154, 159.
Terentius 4, 5, 108, 109, 119.
Theognis 6.
Thucydides 110.
Toeppen M. X.
Tornaesius Jan 158.
Trisner (Trisnerus) Marcin 25.
Valerius Maximus 9.
Valla Wawrzyniec 9, 160.
Vergilius 5, 18, (Maro) 19, 101, 109, 110.
Vincentius Petrus XVI, 158.
Vives Jan Ludwik 4, 160.
Vormbaum XIII, XV.
Waschinski Emil dr. III, IV, V, VIII, IX, X, XI, XII, 127.
Wechelus Andrzej 156.
Weese Gustaw VII.
Weichssner 153, 160.
Wernicke J. E. 130.
Westhemerus Barptholomaeus 155, 159.
Wierzbowski XII.
Wigandus Jan 9, 160.
Wirtemberg (szkoła) 2, 24, 25, 32, 34, 39, 40, 75, 127.
Wisła (Vistula) 66.
Wrocław (szkoła) 20, 33, 36, 55, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 83, 91, 100, 102, 120.
Wschowa I.
Wurffschauffel Stanisław II.
Załęski Stanisław ks. V.
Zamehl (Zamelius) Gotfryd Fryd. F. X, 126.
Zernecke Jakób VIII, 126, 142, 143.
Zgorzelec (Gorlic.) (szkoła) 1, 2, 3, 9, 12, 14, 16, 27, 56, 62, 63, 65, 68, 70, 71, 82.
Zöllner Jakób 130.
Xenophon 9.

SPIS TREŚCI.

	Str.
WSTĘP	I—XIV
Résumé	XIV
Objaśnienia skróceń	XV—XVI
NOVAE SCHOLAE TORUNENSIS RATIO DOCTRINAE ET DISCIPLINAE (z r. 1568)	1—19
Constitutio Scholae Torunensis	1
Leges inclyti Senatus ipsum Rectorem et caeteros scholae Collegas sui officii admonentes	9
Leges Scholasticae, Quae singulis mensibus publice recitari atque viva voce Scholasticis proponi debent	12
Leges quinque generales quae sunt tanquam fundamentum disciplinae scholasticae	18
LEGES AC INSTITUTA SCHOLAE THORUNIENSIS (z r. 1600)	20—124
[Potwierdzenie radzieckie]	20
Caput I. De Scholarchis et Consilio Scholastico	22
C. II. De Ministrorum Ecclesiae erga scholam officiis	24
C. III. De parentum, hospitum ac reliquorum civium officiis	25
C. IV. De officio Praeceptorum in genere	28
C. V. De Rectore	38
C. VI. De Visitatoribus et Inspectoribus	45
C. VII. De Cantore et Succentore	49
C. VIII. De Calligrapho	54
C. IX. De Scholae Polonicae Praeceptoribus	55
C. X. Discipulorum officia	56
C. XI. Officia discipulorum Collegii inquilinorum	86
C. XII. Officia Paedagogorum et Recordantium	89
C. XIII. Famulorum communium officia	100
C. XIV. De Classibus decem atque operis singularum et de Suprema Curia	102
Appendix quorundam Capitum, quae et ipsa partim ad Disciplinam, partim ad utramque pertinent:	
C. XV. De stylo	111
C. XVI. De anniversariis scholasticorum nostrorum examinibus sive probationibus	113
C. XVII. Leges disputatiomum Scholae Thorunensis	114
C. XVIII. De declamationibus	118

Str.

C. XIX. De Comoediis et Tragediis 119
C. XX De locis communibus 120
C. XXI. De funerum deductionibus 122
C. XXII. De feriis et vacationibus 123
[Ponowne potwierdzenie radzieckie] 123
LEGES OECONOMIAE SCHOLASTICAE THORUNENSIS anno 1601 Cal. Januarii promulgatae ..... 125—140
[Przedmowa] 125
C. I. De officiis Provisorum, Curatorumve Oeconomiae 128
C. II. De officio Oeconomi 130
C. III. De Praeceptorum, Inspectorum intra Oeconomiae domicilium habitantium officiis 132
C. IV. De officiis alumnorum seu convictorum Oeconomiae 133
C. V. De famulorum Oeconomiae officiis 139
GYMNASII ET OECONOMIAE SCHOLASTICAE THORUNIENSIS INSTITUTUM ET SCOPUS ..... 141—151
[Przedmowa] 141
Oeconomiae Scholasticae compendiaria et simplex delineatio 146
Gymnasii Thoruniensium in Borussia constitutio, verborum adumbrata compendio 148
DODATEK: LISTA PODRĘCZNIKÓW SZKOLNYCH WYMIENIONYCH W USTAWACH ..... 153—160
INDEKS NAZW ..... 161—164

University of British Columbia Library

DUE DATE

ET—6

UNIVERSITY OF B.C. LIBRARY
3 9424 01024 5717

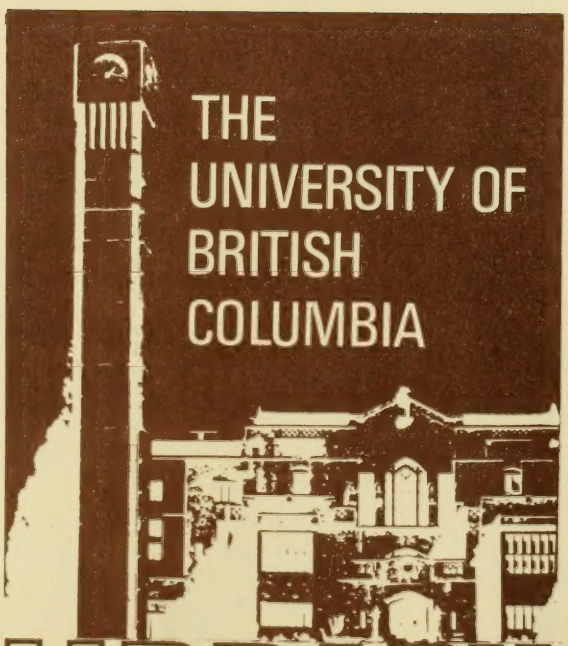

LIBRARY